

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
ESKİ TÜRK DİLİ TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MEMLÜK-KIPÇAK TÜRKÇESİ SÖZLÜKLERİNDE KADINLA
İLGİLİ SÖZ VARLIĞININ TARİHÎ- KARŞILAŞTIRMALI
İNCELEMESİ

AYŞEGÜL KURT ALTINER

22718004

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. A. MELEK ÖZYETGİN

2025

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
ESKİ TÜRK DİLİ TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MEMLÜK-KIPÇAK TÜRKÇESİ SÖZLÜKLERİNDE KADINLA
İLGİLİ SÖZ VARLIĞININ TARİHÎ- KARŞILAŞTIRMALI
İNCELEMESİ

AYŞEGÜL KURT ALTINER

22718004

ORCID NO: 0009-0002-8478-561X

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. A. MELEK ÖZYETGİN

TEMMUZ 2025

Ayşegül KURT ALTINER tarafından hazırlanan “MEMLÜK-KIPÇAK TÜRKCESİ SÖZLÜKLERİNDE KADINLA İLGİLİ SÖZ VARLIĞININ TARİHİ-KARŞILAŞTIRMALI İNCELEMESİ” başlıklı çalışma, **14/07/2025** tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunmuş ve jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Eski Türk Dili Programında **YÜKSEK LİSANS** tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman

Prof. Dr. A. Melek ÖZYETGİN

İmza

.....

Jüri Üyeleri

Prof. Dr. A. Melek ÖZYETGİN

İmza

.....

Prof. Dr. Zühal Ölmez

.....

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Arpacı

.....

ÖZET

MEMLÜK-KIPÇAK TÜRKÇESİ SÖZLÜKLERİNDE KADINLA İLGİLİ SÖZ VARLIĞININ TARİHÎ- KARŞILAŞTIRMALI İNCELEMESİ

Bu tez çalışması, 13-14. yüzyıllarda Memlük-Kıpçak sahasında hazırlanmış sözlüklerde yer alan kadınla ilgili söz varlığını tarihî-karşılaştırmalı yöntemle incelemektedir. Kadına dair adlandırmalar, sosyal statü, doğurganlık, akrabalık ilişkileri ve kişisel eşyalara ilişkin sözcükler tematik olarak sınıflandırılmış; modern Kıpçak Türk dilleriyle karşılaştırılarak leksik ve semantik gelişimleri değerlendirilmiştir. Söz varlığı içinde yer alan sözcüklerin kökeni araştırılmış; Türkçe kökenli olanlar ile diğer dillerden alınmış olanlar tespit edilmiştir. Kadınla ilgili bazı kavramların farklı dönemlerdeki Türk yazı dillerinde nasıl temsil edildiği ve hangi sözcüklerin zamanla anlam daralması, genişlemesi ya da kaybı yaşadığı ortaya konmuştur. Bu yönüyle çalışma, tarihî sözlükçülük ve kadın odaklı dil araştırmaları açısından özgün bir katkı sunmakta; kadın kimliğinin tarihsel Türk toplumlarındaki yansımalarına dilsel veriler yoluyla ışık tutmaktadır. Ayrıca tez çalışmasında Memlük-Kıpçak sahasının Kıpçak sahası başta olmak üzere modern Türk dilleriyle olan etkileşimleri de değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Memlük-Kıpçak Türkçesi, Leksikoloji, Kadın Söz Varlığı, Modern Kıpçak Türk Dilleri

ABSTRACT

THE HISTORICAL-COMPARATIVE STUDY OF THE VOCABULARY RELATED TO WOMEN IN THE MAMLUK-KIPCHAK TURKISH DICTIONARIES

This thesis examines the lexicon related to women found in the dictionaries compiled in the Mamluk-Kipchak domain during the 13th and 14th centuries, employing a historical-comparative method. Terms pertaining to women have been thematically classified under categories such as social status, fertility, kinship relations, and personal belongings. These terms have been compared with those in modern Kipchak Turkic languages to assess their lexical and semantic developments. The origins of the words in the lexicon have been investigated, identifying those of Turkic origin and those borrowed from other languages. The study also explores how certain concepts related to women have been represented in various periods of the written Turkic languages, as well as which terms have undergone semantic narrowing, broadening, or loss over time. In this respect, the research offers an original contribution to historical lexicography and gender-focused linguistic studies, shedding light on the reflection of female identity in historical Turkic societies through linguistic data. Furthermore, the interactions between the Mamluk-Kipchak domain and modern Turkic languages—particularly with other branches of the Kipchak group—have also been evaluated.

Keywords: Mamluk-Kipchak Turkic, Lexicology, Female-related Lexicon, Modern Kipchak Turkic Languages

ÖN SÖZ

Tez çalışmamız 13.-14. yüzyıllar arasında Mısır-Suriye sahasında yazılmış Memlük-Kıpçak Türkçesine ait sözlüklerde geçen kadınla ilgili söz varlığının tarihî ve çağdaş Türk dili alanındaki gelişiminin incelenmesini kapsamaktadır.

Tarihî Türk sözlükçülüğünün önemli bir malzemesini oluşturan Memlük-Kıpçak sahasında yazılmış sözlükler dönemin Mısır-Suriyesi'ndeki Türk dünyasını, onların sosyo-kültürel yapısını, gündelik hayatlarını yansıtan zengin bir konu yelpazesine sahip önemli bir dil kaynağıdır. Memlük-Kıpçak döneminde yöneticilerin Türk olması ve halkın büyük bir kısmının Türkçe bilmemesi sebebiyle çok sayıda sözlük ve gramer kitabı hazırlanmıştır. Bu eserler Türkçeyi öğretmek amacıyla hazırlandığı için dönemin dili hakkında önemli bilgiler verir. Aynı zamanda büyük ölçüde Türkçe konuşan halkın ağızdan derleme yoluyla hazırlandığı için standart dil dışında kalan kullanımları da barındırır. Bu açıdan özellikle Kıpçak ve Türkmen Türklerinin bir arada yaşadığı bu coğrafyada bu iki kolun dil özellikleri, geleneksel yaşamları sözlüklerdeki söz varlığına da yansımakta, Kıpçak-Türkmen etkileşimi yine söz varlığı üzerinden takip edilebilmektedir.

Tez çalışması giriş ve sonuç dâhil olmak üzere toplam 5 bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın konusu ve amacı, yöntemi, konu külliyatı açıklanmıştır. İkinci bölümde Eski Türk toplumunda kadının yerine dair kısa bir değerlendirmenin ardından kadınla ilgili söz varlığı üzerine bugüne kadar yapılan çalışmalar hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde Kıpçak Türkleri ve Tarihî Kıpçak Türkçesi hakkında kısaca bilgi verilmiş, tezin kadınla ilgili söz varlığının tarandığı Memlük-Kıpçak sözlükleri tanıtılmıştır. Dördüncü bölüm tezin inceleme kısmıdır. Bu bölümde “kadın” a ad olan sözcükler başta olmak üzere doğurganlığına göre kadın, medeni hâline göre kadın, cariye, kadınla ilgili akrabalık adları, kişisel bakım, süs ve makyaj eşyaları ve kadına ait diğer eşyalar gibi çeşitli alt başlıklarla birlikte ilgili söz varlığı tarihî-karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Beşinci bölüm olan sonuç kısmında elde edilen verilen ışığında tespitler yapılmış ve bulgular tablolar

şeklinde sunulmuştur. Tez çalışmamızın sonuna dizin eklenmiş ve tezde kullanılan tüm kaynakların olduğu kaynakça verilmiştir.

Tez çalışmamın Memlük-Kıpçak Türkçesi söz varlığı araştırmalarına katkı sunmasını dilerim.

Yüksek lisans eğitimim ve tez sürecim dâhil olmak üzere bana her türlü desteği veren, çalışma disiplini katan, yol göstericim, danışmanım, Prof. Dr. Ayşe Melek Özyetgin'e teşekkürlerimi sunuyorum. Yüksek lisans döneminde bursiyeri olduğum Türk Dil Kurumuna vermiş oldukları destekten dolayı minnettarım. Ayrıca beni sürekli destekleyen sevgili eşim Emre Altınır'e teşekkürlerimi sunuyorum.

Ayşegül Kurt Altınır
Temmuz, 2025; İstanbul

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖN SÖZ.....	v
TABLOLAR LİSTESİ.....	ix
KISALTMALAR LİSTESİ.....	x
İŞARETLER LİSTESİ.....	xii
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı.....	1
1.2. Araştırmanın Yöntemi.....	1
1.3. Konu Külliyatı.....	2
2. ESKİ TÜRKLERDE KADIN VE KADIN SÖZ VARLIĞI ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR.....	6
3. TARİHTE KIPÇAKLAR VE TARİHİ KIPÇAK TÜRKÇESİ.....	15
3.1. Kıpçak Türkleri.....	15
3.2. Tarihî Kıpçak Türkçesi	16
4. MEMLÜK-KIPÇAK TÜRKÇESİNDE KADINLA İLGİLİ SÖZ VARLIĞI 22	
4.1. Kadın Adlandırmaları	22
4.1.1. Kadın'a Ad Olan Sözcükler	22
4.1.2. Doğurganlığına Göre Kadın	27
4.1.3. Medeni Hâline Göre Kadın.....	32
4.1.4. Cariye.....	36
4.1.5. Kadınla İlgili Akrabalık Adları.....	42
4.2. Memlûk-Kıpçak Türkçesinde Kadına Ait Eşyaların Söz Varlığı.....	47
4.2.1. Kişisel Bakım, Süs ve Makyaj Eşyaları	47
4.2.2. Kadınlara Ait Diğer Eşyalar	56

5. SONUÇ..... 64

KAYNAKÇA..... 73

EKLER 80

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1 Tarihî Türk Yazı Dillerindeki Durumlarını Gösteren Tablo	80
Tablo 2 Çağdaş Türk Yazı Dillerindeki Durumlarını Gösteren Tablo	83
Tablo 3 Özbek Türkçesi, Yeni Uygur Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi ve Türkmen Türkçesi	85

KISALTMALAR LİSTESİ

Altın Orda	: Altın Orda Türkçesi
Az.	: Azerbaycan Türkçesi
Başk.	: Başkurt Türkçesi
bk.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çağatay	: Çağatay Türkçesi
Çev.	: çeviren
Har.	: Harezmi Türkçesi
Kar.	: Karahanlı Türkçesi
KBalk.	: Karaçay-Balkar Türkçesi
Kıpç.	: Kıpçak Türkçesi
Kır.	: Kırgız Türkçesi
Kklp.	: Karakalpak Türkçesi
Kökt.	: Köktürkçe
Krş.	: Karşılaştırınız
Kum.	: Kumuk Türkçesi
Kzk.	: Kazak Türkçesi
Mec.	: mecaz
Memlük-K.	: Memlük- Kıpçak Türkçesi
Nog.	: Nogay Türkçesi
Osm.	: Osmanlı Türkçesi
Özb.	: Özbek Türkçesi
Soğd.	: Soğdça
T.Tür. Ağ.	: Türkiye Türkçesi Ağızları
Tat.	: Tatar Türkçesi
Trkm.	: Türkmen Türkçesi

Tü. : Türkçe
Uyg. : Eski Uygurca
YUyg. : Yeni Uygur Türkçesi

İŞARETLER LİSTESİ

- : 1. gramer tahlilinde fiil kökü, fiil köküne gelen ek. 2. Yokluğu belirtir.
- + : gramer tahlilinde isim kökü, isim köküne gelen ek.
- * : Tespit edilemeyen, tanıklanamayan şekil; farazi.
- < : Bu şekilden gelir.
- ~ : Eş zamanlı kullanımı gösterir.
- ? : Kökeni belirsiz.

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Çalışmanın konusunu 13-14. yüzyıllarda Mısır-Suriye bölgesinde, Memlük-Kıpçak Türkçesi döneminde yazılan sözlüklerdeki kadın söz varlığının tarihî-karşılaştırmalı incelemesi oluşturur.

Tez çalışmamızda kadın ile ilgili söz varlığını özellikle seçme sebebimiz Türklerin ana yurdu olan Orta Asya'dan itibaren Memlük coğrafyasına kadar olan varlığını, geçirdiği gelişimi ve değişimi, kullandığı eşyalardaki çeşitliliği, ilgili söz varlığı üzerinden tespit etmektir. Ayrıca tezde ele alınan söz varlığının çağdaş Türk dili alanında özellikle çağdaş Kıpçak Türk dillerindeki gelişiminin de ortaya konulması hedeflenmiş, kadınla ilgili sözcüklerin bugüne uzanan değişimleri takip edilmeye çalışılmıştır. Filolojik açıdan incelenen kadınla ilgili söz konusu dil malzemesi bize Memlük-Kıpçak toplumunun sosyal yapısı, aile yaşamı, dolayısıyla kadın algısı üzerine kayda değer bilgiler verecektir.

1.2. Araştırmanın Yöntemi

Tez çalışmamızda incelediğimiz kadına dair söz varlığı Memlük-Kıpçak Türkçesi döneminde yazılan sözlüklerden tarama yoluyla elde edilmiş ve ilgili söz varlığı konularına göre sınıflandırılmıştır. Söz varlığı incelemesi yapılırken tarihî-karşılaştırmalı yöntem kullanılmıştır. Madde başı olarak seçilen her sözcük tarihî dönemlerden yazılan tüm eserlerde taranmış ve tespit edilenler belirtilmiştir. Tarihî alanda incelenen her bir sözcük ayrıca Çağdaş Kıpçak Türk dillerine ait sözlüklerden de taranmış ve tespit edilenler anlamlarıyla birlikte verilmiştir. Karşılaştırmalı çalışmamızın modern dönemdeki asıl alanının Kıpçak grubu Türk dilleri oluşturmakla birlikte sözcük incelemelerinde zaman zaman Özbek Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesi de dâhil edilmiştir. Ayrıca Memlük-Kıpçak sözlüklerindeki kadınla ilgili söz varlığında Türkmence unsurların yoğun olması nedeniyle gerektiğinde Türkmence sözlüklere de başvurulmuştur. Ayrıca yine Eski Anadolu

Türkçesi sözlüklerine de başvurularak sözcüklerin gelişimi incelenmeye çalışılmıştır. Madde başı olarak incelenen her sözcüğün çeşitli etimolojik sözlüklerde yer alan sözcükle ilgili çeşitli yorumlar ve görüşler de verilmiştir. Elde edilen tüm bu veriler sonuç bölümünde değerlendirilmiş ve çeşitli tablolarla sunulmuştur.

1.3. Konu Külliyatı

Tez çalışmamızda Memlük-Kıpçak söz varlığında geçen kadınla ilgili söz varlığının tarihî ve modern Türk dili alanındaki durumunun tespit edildiği, ayrıca kökenlerine dair bilgilerin edinildiği tüm kaynaklar aşağıda verilmiştir:

- AH** : *Atabetü'l-Hakayık*; Arat, R. R., *Atabetü'l-Hakayık*, Ateş Basımevi, 1951.
- AL** : *Abuşka Lugati*; Atalay, B., *Abuşka Lugati veya Çağatay Sözlüğü*, Ayyıldız Matbaası, 1970.
- BERTA** : *Deverbale Wortbildung im Mittelkiptschakisch-Türkischen*; Berta, A. *Deverbale Wortbildung im Mittelkiptschakisch-Türkischen*, Wiesbaden, 1996.
- BM** : *Kitābu Bulğatu'l- Muştāk Fî Luğati't-Türk ve'l Kıpçak*; Zajączkowski, A., *Vocabulaire Arabe-Kiptchak de l'époque de l'État Mamelouk, Bulğat al-Muştaq fî lüğat at-Turk Wal-Qıfçaq*, II-ème partie. Le verbe, Warszawa, 1954; Zajączkowski, A., *Vocabulaire Arabe-Kiptchak de l'époque de l'État Mamelouk, Bulğat al-Muştaq fî lüğat at-Turk Wal-Qıfçaq*, II-ère partie. Le nom, Warszawa 1958.
- Boeschoten** : *A Dictionary of Early Middle Turkic*; Boeschoten, H., *A Dictionary of Early Middle Turkic*. Brill, 2022.
- BV** : *Baytaratü'l-Vāzih*; Ağar, M. E., *Baytaratü'l- Vazih (İnceleme Metin İndeks)* (Yayın no: 357924), Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi. 1986.
- CC** : *Codex Cumanicus*; Argunşah, M., & Güner, G., *Codex Cumanicus*, Türk Dil Kurumu, 2022.
- DLT** : *Dîvānu Luğāti't-Türk*; Ercilasun, A.B, & Akkoyunlu, Z., *Kâşgarlı Mahmud Divanu Lugati't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Türk Dil Kurumu, 2020.
- DM** : *Ed-Dürretü'l- Mudiyye fî'l-Lüğati't-Türkiyye*; Toparlı, R., *Ed-Dürretü'l- Mudiyye fî'l-Lüğati't-Türkiyye*, Türk Dil Kurumu, 2003.
- DS** : *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*; Türk Dil Kurumu.
- ED** : *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*; Clauson, G., *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford, 1972.

- Ergöner** : Nogay Türkçesi Sözlüğü; Bulgarova, M. & Ergöner, D. *Nogay Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu, 2024.
- GT** : *Kitab Gülistan bi't-Türki*; Karamanlıoğlu, A.F., *Seyf-i Sarayi Gülistan Tercümesi (Kitab Gülistan bi't-Türki)*. Türk Dil Kurumu, 2019.
- GTS** : Güncel Türkçe Sözlük, <https://sozluk.gov.tr/>
- HŞ** : *Hüsrev ü Şirin*; Zajaczkowski, A., *Najstarsza Wersja Turecka Husrav u Sirin Qutba, Csesc 3 Slownik*. Panstwowy Wydawnictwo Naukowe, 1961.
- İM** : *Kitab fi İlmi'n-Nüşşab*; Öztopçu, K. *Kitab Fi-İlmi'n-Nüşşab Memlük Kıpçakçasıyla 14.yy'da Yazılmış Bir Okçuluk Kitabı*. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, 2002.
- İML** : *İbni Mühennâ Lügati*; Battal, A., *İbn-ü Mühenna Lugati*. Devlet Matbaası, 1934.
- İMS** : *İrşâdü'l- Mülûk ve's Selâtin*; Toparlı, R., *İrşâdü'l- Mülûk ve's Selâtin*, Türk Dil Kurumu, 2017.
- KB** : *Kutadgu Bilig*; Arat, R. R., *Kutadgu Bilig. I Metin*. Türk Dil Kurumu, 1979.
- KE** : *Kıyasu'l-Enbiya*; Ata, A., *Rabguzi, Kıyasü'l-Enbiya (Peygamber Kıssaları) Giriş-Metin-Dizin*. Türk Dil Kurumu, 1997.
- KEF** : *Kitabü'l Efal*; Eminoğlu, E., *Kitabü'l- Ef'al -Kıpçakça Satır Arası Sözlük*. Akçağ, 2011.
- Kırbaş** : *Karay Türkçesi Söz Varlığı*; Kırbaş, G. W. *Radloff'un Türk Lehçeleri Sözlüğü Denemesi Eserindeki Karaim (Karay) Türkçesi Söz Varlığı*. Palet, 2021.
- Kİ** : *Kitâbü'l- İdrâk li-Lisâni'l-Etrak*; Caferoğlu, A., *Kitab al-İdrak li-Lisan al-Atrak*. Evkaf Matbaası, 1931.
- KK** : *El-Kavâninü'l- Külliye Li- Zabti'l-Lügati't-Türkiyye*; Toparlı, R., Çögenli, S., Yanık, N., *El-Kavâninü'l- Külliye Li- Zabti'l-Lügati't-Türkiyye*, Türk Dil Kurumu, 1999.
- Koç** : *Türkiye Türkçesi-Kazak Türkçesi Sözlüğü*; Bayniyazov, A., Bayniyazova, J., Koç, K. *Türkiye Türkçesi- Kazak Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu, 2021.
- : Bayniyazov, A., Bayniyazova, J., Koç, K. (2003). *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*. Akçağ, 2003
- Koraş** : *Özbek Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlük*; Koraş, H., Açıık, F. Öztürk, Z. *Özbek Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlük*. Nobel, 2023.
- KT** : *Kamûs-ı Türkî*; Sâmî, Ş. *Kamûs-ı Türkî*, Yeditepe Yayınevi, 2017.
- ME** : *Mukaddimetü'l- Edeb*; Yüce, N., *Mukaddimetü'l-Edeb. Harezmi Türkçesi ile Tercümeli Şuşter Nüshası Giriş Dil Özellikleri Metin İndeks.*, Türk Dil Kurumu, 1988.
- MG** : *Munyetu'l-Guzat*; Uğurlu, M., *Munyetu'l-Guzat, Metin-İndeks*. (Yayın no: 329), Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 1984.

- MK** : *Mahbûbu'l-Kulûb*; Ölmez, Z., *Mahbubü'l-Kulûb (İnceleme-Metin-Sözlük)* (Yayın no: 26898). Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1993.
- Necip** : *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*; Necip, E. N. *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. (Çev. İklil Kurban). Türk Dil Kurumu, 2013.
- NF** : *Nehcü'l-Feradis*; Ata, A., *Nehcül-Feradis, Uştmahlarning Açuk Yolu, Cennetlerin Açık Yolu III Dizin – Sözlük*. Türk Dil Kurumu, 1998.
- Oraltay** : *Kazak Türkçesi Sözlüğü*; Oraltay, H., Yüce, N., Pınar, S. *Kazak Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1984.
- OTWF** : *Old Turkic Word Formation*; Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon I-II*. Wiesbaden.
- Öner** : *Türkçe-Tatarca Sözlük*; Etmetyanov, R., Möhemmetdinov, R., Nurieva, F., Ganiev, F. *Türkçe-Tatarca Sözlük*. (Çev. Mustafa Öner). Türk Dil Kurumu, 2014.
- Öner** : *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*; Öner, M. *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu, 2015.
- Özşahin** : *Başkurt Türkçesi Sözlüğü*; Özşahin, M. *Başkurt Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu, 2023.
- Pekacar** : *Kumuk Türkçesi Sözlüğü*; Pekacar, Ç. *Kumuk Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu, 2011.
- Radloff** : Radloff, W. *Versuch Eines Wörterbuches Der Türk Dialecte*. Mouton Publishers, 1960.
- Ramstedt** : Ramstedt, G. J. *Kalmückisches Wörterbuch*. Suomalais-Ugrilainen Seura, 1935.
- Räsänen** : Räsänen, M. *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türksprachen*. Suomalais-Ugrilainen Seura, 1969.
- RKT** : *Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi Rylands Nüshası*; Ata, A., *Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası, Giriş-Metin-Notlar-Dizin)*. Türk Dil Kurumu, 2019.
- RS** : *Resuli Sözlüğü*; Golden, P. Vd., *The King's Dictionary The Rasulid Hexaglot: Fourteenth Century Vocabularies in Arabic, Persian, Turkic, Greek, Armenian and Mongol*. Brill, 2000.
- Li** : Li, Y. S. *Türk Dillerinde Akrabalık Adları*, Türk Dil Kurumu, 2019.
- SG** : Senglah; Clauson, Sir G. *Sanglax: A Persian guide to the Turkish language by Muhammad Mahdí Xān*. London, 1960.
- ŞHD** : *Şiban Han Divanı*; Karasoy, Y., *Şiban Han Divanı (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*, Türk Dil Kurumu, 1998.
- SSL** : *Lügat-i Çağatay ve Türkî-i Osmani, Şeyh Süleyman Efendi Lugati*; Durgut, H., *Şeyh Süleyman Efendi-i Buhari Lugat-i Çağatay ve Türki-i Osmani (Cild-i Evvel) Adlı Eserin Transkripsiyonu*. (Yayın no: 42555) Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, 1995.
- ŞT** : *Şecere-i Terakime*; Ölmez, Z., *Ebulgazi Bahadır Han Şecere-yi Terakime*, Türk Dil Kurumu, 2020.

- TA** : *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*; Toparlı, R., Çöğenli, S., Yanık, N., *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*, Türk Dil Kurumu, 2000.
- Tavkul** : *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*; Tavkul, U. *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu, 2020.
- TDES** : *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*; Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Bizim Büro Basım Evi.
- Tekin** : *Türkmence-Türkçe Sözlük*; Tekin, T., Ölmez, M., Ceylan, E. Ölmez, Z., Eker, S., *Türkmence- Türkçe Sözlük*. Simurg, 1995.
- Tekin 2020** : *Orhon Yazıtları*; Tekin, T. *Orhon Yazıtları*. Türk Dil Kurumu, 2020.
- TETT** : Tietze, A. (2016). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*. TÜBA Yay. Ankara.
- TİEM 73** : *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kuran Tercümesi*; Ünlü, S., *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 235v/3-450r7) (Giriş-Metin-İnceleme-Analitik Dizin)*. (Yayın no: 144348), Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2004.
- : *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kuran Tercümesi*; Kök, A., *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM-73 1v-235v/2)* (Yayın no: 141355). Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2004.
- TMEN** : *Türkische Und Mongolische Elemente Im Neupersischen*; Doerfer, G. (1965). *Türkische Und Mongolische Elemente Im Neupersischen*. Cilt 2 Wiesbaden.
- TS** : *Tarama Sözlüğü; XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu.
- TZ** : *Ettuhfet-üz-Zekiyye Fil-Lugat-it-Türkiyye*; Atalay, B., *Ettuhfet-üz-Zekiyye Fil-Lugat-İt-Türkiyye*. Türk Dil Kurumu, 1945.
- Uygur** : *Karakalpak Türkçesi Sözlüğü*; Uygur, V. C. *Karakalpak Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu, 2019.
- Yudahin** : *Kırgız Türkçesi Sözlüğü*; Yudahin, K. *Kırgız Sözlüğü*. (Çev. Abdullah Taymas) Türk Dil Kurumu, 2011.
- Yusupova** : *Türkçe-Özbekçe Sözlük*; Yusupova, N. *Türkçe-Özbekçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu, 2023.

2. ESKİ TÜRKLERDE KADIN VE KADIN SÖZ VARLIĞI ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR

İslâm Öncesi Türklerde kadın iki farklı kimlikle karşımıza çıkmaktadır. İlk kimliği çocuk doğuran, büyüten ve yetiştiren, evden sorumlu olan annedir. İkinci kimliği at binen, ok atan, savaşan, yönetimde söz sahibi olan kadındır. Kadınlar aynı zamanda ekonominin de içinde, sosyal hayatla iç içe bir konumdadır. Çeşitli halı, kilim gibi dokuma sanatları yapıp satarak aile ekonomisine katkıda bulunurlar. Bu açıdan eski Türk toplumunda kadınların çok yönlü oldukları ve hayatın her döneminde aktif bir şekilde rol aldıklarını söylemek mümkündür.

Bozkırda yaşayan Türklerde kutsal sayılan at, kadın ve silah üçlemesi mevcuttur. Bu üçleme büyük oranda kadının yönetimindedir. Çünkü atların bakımı kadınlara aittir. Erkeklerin olmadığı zamanlarda erkek işlerini de yapmışlardır. Otlaklarla ilgilenip çadırın güvenliğini üstlenen kadınlar bu sayede savaşçı özelliklerini de korumuşlardır. Özellikle kadınlara ait mezarlarda yay, ok, mızrak, kılıç, hançer gibi savaş aletlerinin bulunması bu görüşü desteklemektedir. (Rolle, 1980, s. 95-98, akt. Durmuş, 2019, s. 52)

Kadına verilen değer bir diğer göstergesi de çocukların kız veya erkek olarak ayrılmamasıdır. Eski Türklerde oğul sözcüğü şimdiki anlamından farklı olarak hem kız hem de erkek çocuğu karşılamaktadır (Ögel, 2020, s. 192). Türkler kadını baş tacı etmiş, önemli kararlar alınırken danışmış, her zaman fikirlerine saygı duymuşlardır.

Hunlardan itibaren kadın ve erkek birbirini tamamlayan bütünün parçaları olarak görülmüş ve hem sosyal hem de siyasal hayatta kadın, erkeğinin yanında olmuştur. Hakan emirnameleri sadece “Hakan buyuruyor ki” ifadesiyle yazılmaz, eğer yazılmışsa kabul görmezdi. Yabancı elçiler, hatun ve hakanın huzuruna çıkardı (Sevinç, 1987, s. 31). Mete Çin’e kuşatma yaptığı zaman Çin imparatoru Mete’nin katununa armağan göndererek yardım istemiştir. Katun da Mete’yi ikna ederek ona yol gösteren bir plan çizmiştir. Böylelikle Çin ile ilk barış antlaşmasını Mete’nin katunu sayesinde imzalanmıştır (Ögel, 2020, s. 77-78). Çin imparatorunun Mete’nin

eşine verdiği değeri bilmesi ve onu aracı koymak istemesi, Türklerde kadınların da siyasette önemli yeri olduğunu göstermektedir.

Tüm Türklük tarihinde kadınlar yönetimde dolaylı veya direkt olarak söz sahibi olmuştur. Tomris Hatun, Bumin Kağan'ın eşi, Kutluk Kağan'ın eşi, Mete Han'ın annesi, Hürrem Sultan ve Valide sultanlar verilebilecek örneklerdendir. Kadına bu kadar değer verip en önemli vazifelere getiren bir toplumda kadın söz varlığının da geniş ölçüde olması olağan bir durumdur. Aynı zamanda bu söz varlığı kadını çeşitli yönleriyle ele alır. Türkçenin geçmişten bugüne yazılı kaynaklarında geçen kadınla ilgili söz varlığı araştırmacıların dikkatini çeken bir konu olmuştur. Bu konuda bugüne kadar çeşitli Tarihî ve modern dönemleri kapsayan birçok makale ve tez çalışması yapılmıştır. Ancak Memlûk-Kıpçak Sözlüklerinde yer alan kadın adlarıyla ilgili söz varlığını tarihî-karşılaştırmalı olarak müstakil inceleyen ilk çalışma hazırladığımız tez çalışmasıdır.

Bu alanda yapılmış önceki çalışmalarla ilgili genel bilgi ve değerlendirmeler aşağıda verilmiştir:

Makale ve Bildiriler

Kaplan, M. (1951). “Dede Korkut Kitabında Kadın”. *Türkiyat Mecmuası*, 9, 99-112

Mehmet Kaplan tarafından hazırlanan çalışmada Dede Korkut'ta kadının yeri işlenmiştir. Dede Korkut'a göre 4 türlü kadın vardır. Bu özellikler açıklanmış ve eserden örnekler verilmiştir. Dede Korkut'a göre kadının nasıl olması gerektiği, özellikleri, görevleri anlatılmıştır.

Çağatay, S. (1963). “Türkçede <Kadın> İçin Kullanılan Sözler”. *TDAY-Belleten-1962*: 13-49.

Saadet Çağatay tarafından 1963 yılında hazırlanan çalışma kadın için kullanılan sözcüklerin incelemesinden oluşmaktadır. Bu konuda yapılan ilk çalışmalardan olduğu için önem arz eder. Sözcüklerin anlamı, geçirdiği değişimler, etimolojileri, Anadolu ağızlarındaki hâlleri ve çağdaş Türk dillerindeki durumları hakkında bilgi veren geniş bir inceleme yapılmıştır.

İzgi, Ö. (1973-1975). “İslâmiyetten Önceki Türklerde Kadın”. *Türk Kültürü Araştırmaları*. S.145-160

Özkan İzgi tarafından hazırlanan çalışmada İslâmiyet'ten önceki Türklerin kadın için kullandığı sözcükler değerlendirilmiştir. Aynı zamanda bu sözcüklerden yola çıkılarak toplumda kadının yeri ele alınmıştır.

Tülücü, S. (1982). “Divanü Lügat-it Türk' te Kadın İçin Kullanılan Sözcükler”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, XVI: 137-141.

Süleyman Tülücü tarafından hazırlanan çalışmada Divanü Lügat-it-Türk'te bulunan kadın için kullanılan sözcükler listelenmiştir.

Zülfikar, H. (1988). “Kadın, Hanım ve Benzeri Adlar Üzerine”. *Türk Dili*, 434: 96-101.

Hamza Zülfikar tarafından hazırlanan makale kadın, hanım ve benzer isimlerin açıklanmasından oluşmaktadır. Kadın sözcüğünün ilk yazılı dönemlerden itibaren modern döneme kadar olan gelişimi ve anlam genişlemesi ele alınmıştır.

Pıllancı, H. (2002). “Anadolu Ağızlarında Kadın İçin Kullanılan Sözcükler Üzerine Bir İnceleme”, *Kadın/Woman 2000 Kadın Araştırmaları Dergisi, Journal for Woman Studies, Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınları, C.III, S. 2: 71-82.*

Hülya Pıllancı tarafından hazırlanan çalışmada Anadolu ağızlarında kadın için kullanılan sözcükler incelenmiştir. Aynı zamanda bu sözcükler üzerinden Anadolu'da kadına bakışla ilgili tespitler yapılmıştır. Sözcüklerden hareketle toplumda cinsiyet ayrımcılığı yapıldığı ve erkeklerle ilgili hakaret içeren sıfatların kadınlara göre çok az olduğu belirtilmiştir.

Karahan, A. (2006). “Tarihî Türk Dilinin Söz Varlığına Katkıları: Kadınlara İlgili Kelimeler Üzerine”. *Bilkent Üniversitesi 1. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri*. S.1-12

Akartürk Karahan tarafından hazırlanan bu çalışma 2006 yılında bildiri olarak yayımlanmıştır. Çalışmada konu külliyatını Tarama Sözlüğü oluşturmaktadır. Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçelerinde mevcut olan kadın söz varlığı değerlendirilmiştir. Değerlendirme yapılırken sözcüğün anlamı, sözlükteki yeri ve etimolojisi hakkında bilgiler verilmiştir.

Özdarıcı, Ö. (2011). “Divânü Lugât-it-Türk'te Kadın ve Kadına İlişkin Unsurlar”. *Sosyal Bilimler dergisi*, 1;1 s. 127-156

Öznur Özdarıcı tarafından hazırlanan bu çalışma Uluslararası Kâşgarlı Mahmud Sempozyumunda sunulan bildirinin genişletilmiş hâli olarak yayımlanmıştır. Divânü Lugât'it- Türk'te bulunan kadın söz varlığı incelenmiştir. Buradan tespit edilen söz varlığı sosyolojik açıdan değerlendirilip sözcüklerin karşıladığı anlamlar üzerinde durulmuştur.

Useev, N. (2012). “Köktürk Harfli Yenisey Yazıtlarındaki Kadını Bildiren Kelimelerin Anlamına Göre Eski Türklerde Kadın İmajı”, *Dil Araştırmaları*, 11: 57-66.

Nurdin Useev tarafından hazırlanan çalışmada Köktürk harfli Yenisey yazıtlarında geçen ebçi, kunçuy, yotuz, kız, eçe, kişi, katın, kelin ve ög sözcükleri incelenmiştir. Sözcüklerin etimolojisi hakkında bilgi verilmiş ve kavram alanlarından yola çıkılarak kadının toplumdaki yeri değerlendirilmiştir.

Tokyürek, H. (2013). “Runik Türk Yazıtlarında ve Eski Uygur Metinlerinde Kadın Hiyerarşisi”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 61/1: 119-130.

Hacer Tokyürek tarafından hazırlanan çalışmada Runik yazıtlarda geçen katun, kunçuy, kişi, yutuz, evçi, koduz, tul, kara tul sözcükleri Eski Uygurca metinleriyle karşılaştırılarak incelenmiştir. İnceleme sonucunda kadınların hiyerarşik düzendeki yeri sözcükler üzerinden belirtilmiştir.

Uçar, M. (2013). “Anadolu Ağızlarında Kadının Söz Varlığına Dair Bir Tasnif Denemesi”. *Turkish Studies* 8/9 s. 2465-2485

Melike Uçar tarafından hazırlanan çalışmada Anadolu ağızlarında geçen kadın söz varlığı incelenmiştir. Tespit edilen sözcükler konularına göre sınıflandırılmış ve sözcüklerin anlamları, kullanıldığı bölgeler belirtilmiştir.

Yazıcı Şahin, S. (2013). “Orhun Yazıtlarında Kadımla İlgili Söz Varlığı”. *Kadın Kitabı* (s.93-114), Kocaeli: Umuttepe Yayınevi.

Serpil Yazıcı Şahin tarafından hazırlanan çalışma Orhun Yazıtlarında kadımla ilgili söz varlığını ele almaktadır. Tespit edilen söz varlığı, anlamlarına göre gruplandırılmış ve incelenmiştir. Sözcükler incelenirken yazıtlardaki yerleri ve tarihî dönemlerdeki yerleri açıklanmış, modern Türk Dillerindeki hâlleri de çalışmaya dahil edilmiştir. Çalışmanın sonunda elde edilen verilen tablo şeklinde sunulmuştur.

Debreli, Z, G. (2016). “Kutadgu Bilig’de Kadın”. *Studies Of The Ottoman Domain*, Cilt:6, S:11,

Zekiye Gizem Debreli tarafından hazırlanan çalışmada Kutadgu Bilig’de yer alan kadın söz varlığı incelenmiştir. Tespit edilen sözcüklerin anlamları örnekleriyle açıklanmıştır. Sonuç olarak Kutadgu Bilig’de kadının nasıl olması gerektiği ve kadına bakışı açıklanmıştır.

Erdoğan, İ. (2016). “Divanu Lugati’t-Türk’te Kadın İle İlgili Kavramlar”. *Dini Araştırmalar, Kadın Özel sayısı*, s. 197-207.

İsmail Erdoğan tarafından hazırlanan çalışmada Divanü Lugati’t-Türk’te bulunan kadın söz varlığı incelenmiştir. Sözcükler incelenirken anlamları verilmiş, eserde geçtiği yerler belirtilmiş ve etimolojisiyle ilgili görüşler açıklanmıştır.

Argunşah, M. (2017). “Türkiye Türkçesindeki Kadınlı İlgili Temel Söz Varlığının Tarihî Gelişimi”. *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatında Kadın Sempozyumu* s. 81-106

Mustafa Argunşah tarafından Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatında Kadın sempozyumunda sunulan bildiri Türkiye Türkçesinde kadın için kullanılan hatun, kadın, hanım, karı ve bayan sözcüklerinin tarihî gelişimini değerlendirmektedir. Sözcükler değerlendirilirken en eski hâllerinden itibaren gelişimi takip edilmiştir. Etimolojiler hakkında bilgiler verilmiştir.

Berbercan, M. T. (2017). “İslam Öncesi Türk Metinlerinde ‘Kız’ ve ‘Kadın’”. *Journal of Old Turkic Studies*. 1;1 s.7-19

Mehmet Turgut Berbercan tarafından hazırlanan çalışma Halk Kültüründe Kadın adlı uluslararası sempozyumda sunulan bildirinin yayımlanmış hâlidir. İslamiyet öncesi metinlerde kız ve kadın sözcüklerinin durumunu incelemiştir. Bu sözcüklerle aynı anlamda kullanılan sözcükleri de ele alarak anlamları üzerinde bilgi vermiştir.

Mangır, M. (2017). “Derleme Sözlüğüne ‘Kadın’ Kavramı İle İlgili Katkıları”. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Cilt:6, Sayı:13, 38-50.

Mediha Mangır tarafından hazırlanan bu çalışma 2017 yılında yayımlanmıştır. Yazının konusu Türkiye Türkçesi ağızlarında yer alan kadın kavramıyla ilgili

sözcüklerin anlamlarına göre sınıflandırılmasıdır. Çeşitli ağız çalışmalarından tespit edilen sözcükler derleme sözlüğü ile kıyaslanmış ve derleme sözlüğünde olmayan kullanımlar tespit edilmiştir.

Işık, Y. (2018). “ ‘Kadın’ Sözcüğünün Tarihsel Süreç İçerisinde Değişen Anlamları”. *Türkoloji (89)*, 68-84

Yıldız Işık tarafından hazırlanan çalışmada kadın sözcüğünün geçirdiği anlam değişimleri ele alınmıştır. Kadın sözcüğünün kökeni ile ilgili çeşitli görüşler verilmiştir. Çeşitli sözlüklerden kadın sözcüğünün anlamları verilerek geçirilen değişim açıklanmıştır.

Güler, E. (2019). “Tarihî Kıpçak Türkçesinde Kadın”. *5. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi Bildiri Kitabı. S.85-99*

Emine Güler tarafından bildiri olarak sunulan çalışma, Kıpçak Türkçesi metinlerinde kadın söz varlığının incelemesidir. Sözcüklerin anlamları ve geçtiği eserler verilmiş, etimolojisi hakkında açıklamalar yapılmıştır.

Atsız, M. (2021). “Köktürkçe ve Eski Uygurcada “Kadın” İle İlgili Kavramlar”. *Uluslararası Filoloji Bengü Dergisi, 1(1)*, s.87-111

Mahsun Atsız tarafından hazırlanan bu çalışma 2021 yılında Mardin Artuklu Üniversitesinin çıkardığı Uluslararası Filoloji Bengü dergisinde yayımlanmıştır. Köktürkçe ve Eski Uygurcada bulunan kadınla ilgili kavramlar incelenmiştir. Kavramlar incelenirken bulunduğu eser hakkında bilgi verilmiş ve varsa Türkologların etimolojik açıklamalarına yer verilmiştir.

Karabük, N. N. (2021). “Nehcü'l-Ferâdis Metninde Kadınlı İlgili Söz Varlığı”, *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 6(1)*: 27-39.

Nida Nur Karabük tarafından hazırlanan çalışmada Nehcü'l Ferâdis'te bulunan kadın söz varlığı incelenmiştir. İncelenen sözcükler çeşitli sınıflandırmalara tabi tutulmuştur. Sözcüklerin metinde geçtiği yerler gösterilerek kullanılış biçimleri gösterilmiştir.

Zengin, A. (2021). “Karahanlı Türkçesi Metinlerinde Kadınlı İlgili Kelime ve Kalp İfadeler”. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Cilt:61, Sayı:2*, 763-786.

Aslı Zengin tarafından araştırma makalesi olarak hazırlanan bu çalışma 2021 yılında İstanbul Üniversitesinde Türk Dili ve Edebiyatı bölümünün çıkardığı dergide

yayımlanmıştır. Yazının konusu Karahanlı Türkçesi döneminde verilen eserlerde bulunan kadınla ilgili kavram alanını değerlendirmektir. Yazının konu külliyatını Kutadgu Bilig, Divanu Lugati't-Türk, Atabetü'l-Hakayık ve Kuran Tercümeleleri oluşturmaktadır. Sözcükler değerlendirilirken kadının doğuştan kazandıkları ve sonradan kazandıkları olarak iki grupta incelenmiştir. Değerlendirmede sözcüklerin anlamları verilmiş, metinlerdeki yerleri gösterilmiş, etimolojileri hakkında bilgi verilmiş ve varsa uğradığı değişimler ele alınmıştır.

Sel, P. (2023). “Runik Harfli Metinlerde Kadına İlişkin Sözcükler Üzerinden Kadın Algısı”. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 10, 703-716

Pınar Sel tarafından hazırlanan çalışmada runik harfli metinlerde bulunan kadın söz varlığı incelenmiştir. Tespit edilen sözcüklerin anlamları Clauson ve Wilkens'in sözlüklerinden verilmiştir. Metinlerden örnek cümleler gösterilerek sözcüğün anlamı açıklanmaya çalışılmıştır. Daha sonrasında tablolar verilmiş ve sözcüklerin kullanılışı gösterilmiştir.

Uluscu, G. (2023). “Harezmi-Altın Ordu Türkçesi Eserlerinde Kadına Dair Söz Varlığı”. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları dergisi*, (27), s.239-272

Gizem Uluscu tarafından hazırlanan çalışma Nehcül Ferâdis, Kısasü'l-Enbiya, Mukaddimetü'l-Edeb, Muinü'l-Mürid, Satır Arası Kuran Tercümesi, Hüsrev ü Şirin ve İbni Mühennâ lüğatinin taranmasıyla oluşturulmuştur. Burada tespit edilen sözcüklerin tarihî süreçte geçirdiği anlam değişimleri ele alınmıştır.

Uzun, C. (2023). “Türkiye Türkçesi Ağzlarında Avrat, Bayan, Hanım, Hatun, Kadın ve Karı Sözcüklerinin Kullanımı”. *Türk Dünyası Kadın Araştırmaları Dergisi*, s. 1-21

Cemile Uzun tarafından yapılan çalışmada Türkiye Türkçesi ağzlarında bulunan avrat, bayan, hanım, hatun, kadın ve karı sözcükleri incelenmiştir. 3061 tane derleme metni taranarak bu sözcüklerin kullanılışı ve anlamları ele alınmıştır. Sözcüklerin kullanıldığı bölgelere ait bilgiler çeşitli tablolarla beraber sunulmuştur.

Tezler

Safran, M. (1989). *Yaşadıkları Sahalarda Yazılan Lügatlara Göre Kuman/Kıpçaklar'da Siyasi, İktisadi, Sosyal ve Kültürel Yaşayış*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi.

Prof. Dr. Reşat Genç danışmanlığında hazırlanan bu tez, sözlüklerden hareketle Kıpçaklar 'da sosyal yaşamı da ele aldığı için başvurulabilecek ilk çalışmalardandır. Sosyal bir varlık olan kadın ve kadına ait eşyalar çalışmada kültürün bir parçası olarak değerlendirilmiştir. Bu sözcüklerin önemi ve kullanılış biçimi açıklanmıştır.

Güner, N. (2018). *Türkçenin Kadınla İlgili Söz Varlığı*, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi.

Prof. Dr. Mustafa Argunşah danışmanlığında hazırlanan bu tez, kadın söz varlığının incelenmesinden oluşmaktadır. Kadınla ilgili atasözleri ve deyimler de çalışmanın içerisine dâhil edilmiştir. Çeşitli eserlerden tespit edilen kadın söz varlığına ait sözcükler, anlamları ve geçtiği metinler gösterilerek sınıflandırılmıştır. Daha sonrasında bu veriler yorumlanarak Türkçede kadın söz varlığıyla ilgili değerlendirme yapılmıştır.

Berber, İ. (2019). *Tarihî Kıpçak Sözlüklerinde Sosyal ve Kültürel Yaşam*. Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi.

Prof. Dr. Bilge Özkan Nalbant danışmanlığında hazırlanan bu tez, Kıpçak sözlüklerinde sosyal ve kültürel yaşamı simgeleyen sözcüklerin incelemesidir. Kadın da sosyal yaşamın bir parçası olduğu için kadınla ilgili sözcükler de incelenmiştir. Sözcük incelemeleri yapılırken kavram alanı oluşturma ön plana alınmıştır. Sözcüklerin geçtiği eserler ve anlamları verilmiştir. Daha sonra karşılaştırmalı tablolar hazırlanmıştır.

Çolak, K. (2019). *Osmanlı Türkçesi Döneminde Yazılmış Sözlüklerde Kadına Ait Söz Varlığı*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Prof. Dr. Funda Toprak danışmanlığında hazırlanan bu tez, Kamus-ı Türki, Lügat-ı Naci, Müntehabat-ı Lügat-ı Osmaniyye ve Lehçe-i Osmani adlı sözlüklerden tespit edilen kadın söz varlığının incelemesidir. Tespit edilen sözcüklerin anlamları verilmiş ve geçtiği metinler gösterilmiştir.

Ramazanoğlu, M. K. (2020). *Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde Kadınla İlgili Söz Varlığı*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Doç. Dr. Akartürk Karahan danışmanlığında hazırlanan bu tez, kadın söz varlığının kavram alanını tespit edip Türk dilleri arasında kıyaslama yaparak incelemiştir. Sözcükler tespit edildikten sonra anlamları ve geçtiği eserler verilmiştir.

Öteleş Kurt, T. Y. (2023). *Tarihî Kıpçak Türkçesinden Çağdaş Kıpçak Lehçelerine İsimler*. Doktora Tezi. Erciyes Üniversitesi

Prof. Dr. Galip Güner danışmanlığında hazırlanan bu tez, Kıpçak Türkçesinde bulunan isimlerin incelemesinden oluşmaktadır. Tezin konu külliyatını Recep Toparlı tarafından hazırlanan Kıpçak Türkçesi Sözlüğü oluşturmaktadır. Buradan tespit edilen sözcüklerin tarihî ve çağdaş Türk dillerindeki hâlleri verilmiş ve anlamları üzerine değerlendirme yapılmıştır.

Girgin, E. (2024). *Kuman ve Memlûk Kıpçakçasının Söz Varlığı İle Kavram Alanı Sınıflandırması*. Yüksek Lisans Tezi. Kırklareli Üniversitesi

Prof. Dr. Emin Eminoğlu danışmanlığında hazırlanan bu tez, Kuman ve Memlûk Kıpçakçasıyla yazılmış sözlüklerden derlenerek oluşturulan söz varlığının kavram alanlarına göre sınıflandırılmasından oluşmaktadır.

3. TARİHTE KIPÇAKLAR VE TARİHÎ KIPÇAK TÜRKÇESİ

3.1. Kıpçak Türkleri

“Kıpçaklar’ı Bizanslılar ve Latinler “Kumanos, Cumanus, Komani”, Ruslar “Polovets Kıpçaki” (Ferganskiye), Almanlar ve diğer Batılı milletler “Falben, Valani, Pallidi”, Ermeniler “Khartes”, Macarlar “Kun” adlarıyla zikretmişlerdir. Bu adların ortak anlamı “sarı, sarımsı, solgun”dur. İslâm kaynaklarında “Kıbcâk, Kıbşâk, Kıpçak”, Gürcü kaynaklarında “Kifşak, Hifşah” şekillerinde geçen sözcüğün etimolojisi hakkında kesin bir sonuca varılamamıştır. Kıpçaklar’ın adının ilk defa geçtiği Rus yıllıklarında Türkmen, Peçenek ve Uzlar’la aynı kavimden oldukları vurgulanmaktadır” (Yücel, 2024, s. 419-420).

Kıpçak ismi tarihte ilk olarak 1909 yılında Ramstedt tarafından bulunan Şine Usu yazıtında geçmektedir (Öner, 2022, xvı). Burada “*Türk kıpçak elig yıl olurmuş*” şeklinde geçmesi sebebiyle Ercilasun, Kıpçakların aslında Doğu Köktürklerinin kendileri olduğunu veya onlarla yaşayan bir boy olduğu düşüncesini çıkarmıştır (Ercilasun, 2018, s. 355).

“Kıpçak (Kuman) Türkleri, 9-11. yüzyılda sınırları doğuda İrtiş ırmağından başlayarak Batı Sibirya’yı, Karadeniz’in kuzey bozkırlarını içine alan ve güneyde Kırım’dan Kuzey Kafkasya’daki Kuban ve Terek ırmaklarına kadar, kuzeyde Orta İdil sahasına kadar uzanan geniş alanlarda yaşamakta idiler. Sınırları ana hatlarıyla çizilen bu geniş alanda yaşayan ve konar-göçerlik hayatının getirdiği alışkanlıkla yerleşik düzene tam olarak geçemeyen Kıpçak Türkleri, tarih boyunca çeşitli sebeplere bağlı olarak birçok Türk ve yabancı kavimle ilişki içinde olmuş, yerleştikleri sahalardaki etnik unsurlarla karışarak kolonize bir toplum olarak varlıklarını daima sürdürmüşlerdir (Özyetgin, 2001, s. 21).”

13. yüzyılda başlayan Moğol fütuhatlarıyla Orta Asya’da yaşayan Kuman-Kıpçak Türkleri çeşitli sıkıntılarla karşı karşıya kalmışlardır. İdil-Ural bölgesine yapılan seferlerde Moğol ordusuna karşı güçsüz kaldıkları için göç etmişlerdir. Göç

etmeyip savaşan Kıpçak Türkleri ise Moğollara yenilmiş, 40.000'den fazla Kıpçak askeri Macaristan'a kaçmıştır. Macar kralı tarafından kabul edilen bu Kıpçaklar din değiştirerek Macar halkıyla kaynaşmıştır (Kurat, 2019, s.96-97). Bu göçlerle Batı'da Macaristan'a kadar giden Kıpçakların yanı sıra güneye gidenler de Mısır-Suriye coğrafyasına kadar inmiştir. Göçlerle hareket etmeyen bir kısım ise Deşt-i Kıpçak bölgesinde varlığını sürdürmeye devam etmiştir.

Cengiz Han'ın torunu Batu Han, Cuci Han'dan ona miras kalan Kıpçakların yaşadığı coğrafyalarda da dahil olmak üzere Deşt-i Kıpçak bölgesinde Altın Orda Hanlığını kurmuştur. (Özyetgin, 1996, s.1)

“Altın Orda Hanlığı'nda Berke Han'ın Müslüman olması, Altın Orda hanlığının Türk-İşlam devleti olmasında etkili olmuştur. İşlâm'ın yaygınlaşmasıyla XIV. Yüzyılda Altın Orda Hanlığı en parlak dönemini yaşamıştır. Mısır ve Suriye bölgesiyle siyasi ve kültürel ilişkiler güçlenmiştir. Aynı zamanda Memlûk Devletinin temelini oluşturan Türk köleleri Altın Orda tarafından temin edilmiştir. Mısır ve Suriye'deki Kıpçak askerler özel eğitimli olup atları, teçhizatları, askerî kıyafetleriyle birçok özelliğe sahiptiler. Bu Türk asker köleler, askerî yetenekleri, cesaretleri sayesinde kısa süre içinde Eyyübî Devleti'nde hızla yükselerek yönetici konumuna gelmişlerdir (Özyetgin, 2001, s. 23-24).”

Mısır ve Suriye bölgelerinde 9. yüzyıldan itibaren başlayan Türk etkisi çeşitli devletlerle birlikte artarak devam etmiştir. Bu sayede Mısır'daki Türk nüfus artmıştır. 1517 yılında Osmanlı devletinin Mısır'ı fethine kadar Türk nüfuzu devam etmiştir.

“Mısır-Suriye bölgesinde kurulan Memlûk-Kıpçak devletinde halkın çoğunluğu Araplardan oluşurken yönetici kesim Türklerden oluşuyordu. Bu durum Kıpçak dili için gelişme ortamı hazırladı ve çevresindeki Türk dillerinden de etkilenerak burada varlığını devam ettirmiştir (Özyetgin, 2001, s. 27)”

3.2. Tarihî Kıpçak Türkçesi

Tarihî Türk yazı dilleri arasında Kıpçak Türkçesi birbirinden uzak coğrafyalarda kullanıldığı için ilgi çekici bir dil olmuştur. 13.-15. yüzyıllarda Altın Orda Hanlığı'nın içerisinde yaşayan Kıpçaklar tarafından kullanılmış ve Codex Cumanicus adlı eseri miras bırakmıştır. Diğer taraftan bu coğrafyada uzun asırlar Ermeni harfleriyle bir yazı dili meydana getirmiş, çeşitli eserler bırakmıştır. Güneyde

Memlûk Kıpçaklarının dili olmuş ve çeşitli eserler bırakmıştır (Argunşah& Yüksekaya, 2019, s. 271).

Tarihî Kıpçak Türkçesiyle yazılan eserler günümüzde 3 gruba ayrılarak incelenmektedir:

1. Karadeniz'in Kuzeyinde Kullanılmış Olan Kıpçak Türkçesi (Kuzey Kıpçak Türkçesi)

Kuzey Kıpçak Türkçesini Güney Kıpçak Türkçesinden ayıran en önemli özellik eserlerin konu bakımından farklı dinlere ait olmasıdır. Kuzey Kıpçak Türkçesi eserleri Hıristiyan dinine ait metinlerdir, Güney Kıpçak Türkçesi metinleri ise İslamî dönemde yazılmış eserlerden oluşmaktadır. Kuzey Kıpçak Türkçesi ile yazılan eser Almanlar ve İtalyanlar tarafından oluşturulan Latin harfli Codex Cumanicus'tur (Argunşah&Yüksekkaya, 2019, s. 274).

2. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi

Etnik ayrımları net bir şekilde yapılamayan ancak Kıpçak Türkçesini öğrenen ve uzun yıllar eser veren Ermenilerin dilidir. Bu dili Ermenilerin neden öğrendiğinin net bir cevabı yoktur. 1064 yılında Alparslan'ın Ani şehrini fethetmesiyle Ermeniler batıya doğru göç etmişlerdir. 14. yüzyılda Karadeniz'in kuzeyindeki Kıpçak bozkırlarından geçen Ermeniler burada konuşulan Kıpçak Türkçesini öğrenmenin gerekli olduğunu düşünüp -özellikle Ermeni tüccarlar- bu dili öğrenmiş olabilirler. Kimi araştırmacılar ise Ermenilerin bir kısmının Türkleştiğini ve Kıpçak Türklerinin de bir kısmının Ermeni kültürüyle kaynaşarak karışık bir yapı oluşturduğunu düşünmektedir. Özellikle Gregoryen mezhebine bağlı olan Türklerin alfabe olarak Ermeni alfabesini tercih ettiğini düşünürler (Argunşah& Yüksekaya, 2019, s. 277-278). Burada verilen eserler; Tarihi vakayinameler, kanun kitapları, mahkeme sicil defterleri, tutanaklar, filolojik eserler, dini eserler, edebî eserler ve doğal bilimlere ait eserlerdir.

3. Memlûk Kıpçak Türkçesi

Memlûk-Kıpçak Türkçesi, Harezmi Türkçesi temelinde oluşan ve çevresindeki farklı lehçelerden etkilenerek zenginleşen -kimi araştırmacılara göre geçiş dönemi özelliği gösteren- bir yazı dilidir. 13. ve 14. yüzyıllar arasında Mısır-Suriye bölgesinde aynı zamanda Türklerin farklı boyları da varlığını sürdürmekteydi. Bu sebeple farklı

Türk lehçeleri birbirleri arasında dil etkileşimine girerek burada karma bir dil yapısı ortaya çıkmasına sebep oldu. Özellikle yazılan gramer ve sözlüklerde “Türkçe”, “Hâlis Türkçe”, Kıpçakça” veya “Türkmence” gibi ayrımların yapılması bu sebeptendir. Ancak bu etkileşim o kadar fazladır ki net çizgilerle lehçe ayrımı yapmak çok zordur. Bir sözlükte Kıpçakça olarak işaretlenen sözcüğün başka bir sözlükte Türkmence olarak işaretlendiği örnekler mevcuttur.

Memlûk sahasını dil açısından önemli kılan bir diğer özellik toplumun yapısı sebebiyle dile gösterilen özendir. Burada halkın büyük bir kısmı Arapça biliyorken yöneticiler Türk'tür. Saray ve çevresinde önem kazanan Türkler, Türkçe öğrenmeyi gerekli hâle getirmişlerdir. Bu yüzden Türkçenin öğretilmesi ve korunması için özel eserler yazılmıştır. Bu eserler yazılırken de sözcükler, dil özellikleri belirtilerek sözlüklere alınmıştır.

Memlûk sahası ile Altın Orda arasında siyasî ve ticarî bağ bulunmaktaydı. Bu sayede çeşitli kültürel ilişkiler kurulmuştur. Altın Orda'dan birçok şair ve sanatçılar Mısır-Suriye sahasına gelmişlerdir. Bu sanatçılar gelirken yanlarında edebî eserlerini de getirdikleri için buradaki edebiyatın gelişmesine katkı sağlamışlardır (Özyetgin, 2001, s. 33).

Eserler sözlük ve gramerler, edebî eserler, dini eserler, atçılık ve okçuluk eserleri olmak üzere dört gruba ayrılabilir. Burada verilen eserler, *Gülîstan Tercümesi*; *İrşadü'l-Mülûk ve's-Selatin*, *Kitab fi'l-Fıkh bi Lisâni't-Türki*, *Mukaddimetü'l-Gaznevi fi'l-İbadat (Kitab fi'l-Fıkh) Tercümesi*, *Mukaddime-i Ebu'l-Leysi's-Semerkandi Tercümesi*; *Münyetü'l-Guzat*, *Kitab fi İlmi'n-Nüşşab (Hulasa) Tercümesi*, *Kitabu'l-Hayl*, *Baytaratü'l-Vazıh Tercümesi*'dir.

Memlûk-Kıpçak Türkçesi Sözlükleri

Araştırmamızın korpusunu oluşturan bu eserler toplumsal yapıyı yansıtmaları bakımından önem taşırlar. Dönemin söz varlığını yansıtmaları ve diyalektik olarak farkları ele almaları çeşitli lehçe çalışmalarına ışık tutar. Özgün bir şekilde hazırlandıkları için sözlükçülük çalışmalarına da kaynak eser olma özelliği taşımaktadırlar. Memlûk-Kıpçak sahası sözlükleri tarihî Türk sözlükçülüğünün önemli bir kolunu oluşturur. Bu sözlükler şunlardır:

Kitab al-İdrak li- Lisan al-Atrak, Endülüslü Ebu Hayyan tarafından 1312 yılında Kahire’de tamamlanmıştır. Memlük Kıpçak Türkçesi sözlükleri arasında bilinen en eski sözlüktür. Türkçe bilmeyen Araplara Türkçeyi öğretme amacıyla yazıldığı söylenmektedir. Sözlüğün asıl dili Türkçe olarak belirtilmiştir, farklı dil özellikleri ise Kıpçakça ve Türkmençe olarak gösterilmiştir. Eserin Memlük sahası içerisinde önemli bir yeri vardır çünkü içerdiği dil malzemesi orijinal ve yazarı önemli bir filologdur. Söz varlığının orijinal olmasının sebebi yazarının güvendiği kişilerden bizzat derleme yaparak oluşturması sebebiyledir (Özyetgin, 2001, s. 41). Eser iki ana bölümden oluşur. İlk bölümü sözlük, ikinci bölümü gramer kitabı özelliğindedir. Sözlük kısmı oluşturulurken Arap alfabesine göre hazırlanmıştır. Bilinen üç adet nüshası vardır. İlk nüshası Beyazıt Devlet Kütüphanesindedir. Bu nüshanın müstensihî bilinmemektedir. Baştan sonra harekeli şekilde yazılmış toplam 66 yapraktan oluşan bir nüshadır. İkinci nüsha İstanbul Üniversitesi Kütüphanesindedir. Ahmet ibni Şafii isimli müstensih tarafından istinsah edilmiştir. Toplam 97 yapraktan oluşur. Üçüncü nüsha Kahire’de Darü’l-Kütüb Kütüphanesinde bulunmaktadır. Toplam 94 sayfalık bir nüshadır. Eser üzerine akademik olarak ilk çalışmayı Ahmet Caferoğlu yapmıştır. İki nüshayı karşılaştırarak 1931 yılında yapılan bu yayında eserin hem çevirisi hem de metni bulunmaktadır. Daha sonra eserin fiil bölümü Ayşe Melek Özyetgin tarafından çalışılmıştır. *Ebu Hayyân, Kitâbu ’l-İdrâk li Lisâni ’l-Etrâk-Fiil: Tarihî Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi* adını taşıyan eser, 2001 yılında doktora tezi olarak hazırlanmıştır (Argunşah&Yüksekkaya, 2019, s. 283-284).

Ettuhfet-üz-Zekiyye Fil-Lugât-İt-Türkiyye adlı sözlüğün nerede ve ne zaman yazıldığı net olarak bilinmemektedir. 15. Yüzyılda yazılmış olabileceği tahmin edilmektedir. Sözcükler verilirken ayrıntıların üzerinde durulmuş olması yazarının Türk olma ihtimalini düşündürmektedir. Sözcük anlamı olarak Türk dilinde temiz armağan demektir. Toplam iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Arapça-Türkçe sözlük, ikinci bölümde gramer bilgisi yer almaktadır. Eserin ön sözünde Ebu Hayyan’dan bahsedilmesi, yazarın *Kitâbu ’l-İdrâk li Lisâni ’l-Etrâk*’ı da gördüğünü düşündürebilir. Bu dönemde Kıpçak Türkçesinin çok yaygın olduğunu ve bu yüzden eseri oluşturduğunu söylemektedir. Bazı sözcüklerde lehçe farkını gösterebilmek için Türkmen ifadesini kullanmıştır. Bilinen tek nüshası İstanbul Beyazıt Kütüphanesinde bulunmaktadır. 91 yapraktan oluşan bir nüshadır. Eserde hareke bulunmaz ancak Türkçe sözcüklerde harekeleme yapılmıştır. Eser üzerine ilk yayın 1942 yılında T.

Halasi-Kun tarafından yapılmıştır. Türkiye’de akademik olarak ilk çalışma 1945 yılında Besim Atalay tarafından yapılmıştır. Daha sonra 2006 yılında Gulhan Al-Turk eserin dil incelemesini, 2010 yılında ise Musa Salan, eserin fiil kısmını yüksek lisans tezi olarak çalışmıştır (Argunşah&Yüksekkaya, 2019, s. 288-290).

Ed-Dürretü’l-Mudiyye Fi’l-Lügati’t-Türkiyye adlı sözlüğün nerede ve ne zaman yazıldığı bilinmemektedir. Sözcük anlamı olarak Türk dilinin parlayan incisi demektir. Eserin yazılma amacı Araplara Türkçeyi öğretmektir. Diğer sözlüklerden farklı olarak 220 adet konuşma cümleleri örnekleri vermesi dikkat çeker. Bu cümleler bir nevi Türkçe konuşma kılavuzu özelliğindedir. Eserin sözlük kısmı, konularına göre ayrılmış sözcük listelerinden oluşmaktadır. Bu listeler 23 başlık altında verilmiştir. Bilinen tek nüshası İtalya’da bulunmaktadır. 24 yapraktan oluşur ve tamamı harekelenmiştir. Eseri ilk defa 1965 yılında A. Zajaczkowski tanıtmış ve üzerine çalışma yapmıştır. Daha sonra 1993 yılında Recep Toparlı çalışmıştır (Argunşah&Yüksekkaya, 2019, s. 286-287).

Kavâninü’l-Külliyeye Li-Zabti’l-Lügati’t-Türkiyye adlı sözlüğün nerede yazıldığı ve kimin yazdığı belli değildir. Araplara Türkçe öğretmek amacıyla Arap dilbilimi kurallarına göre hazırlanmış bir eserdir. Üç bölümden oluşan eser aslında gramer kitabı özelliğindedir. Birinci bölümde fiiller ve ekler, ikinci bölümde isimler, üçüncü bölümde isimlerle ilgili ek bölüm şeklindedir. İsimler konularına göre listeler hâlinde hazırlanmıştır. İkinci bölümde bulunan isim listeleri sebebiyle sözlük özelliği de göstermektedir. Yazar kendisinin Türk olmadığını ama çevresindekilerin böyle bir eser yazmasını söylemesi üzerine eseri kaleme aldığını söylemektedir. Türkmencenin Türkçe olmadığını ve kötü görüldüğünden bahseder. Asıl Türkçe’nin Türkistan’da konuşulduğunu ve Mısır’da yazı dili olarak kullanıldığını söylemektedir. Bilinen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesindedir ve 85 yapraktan oluşur. Eser üzerine ilk yayını Kilisli Rifat Bilge yapmıştır. Daha sonra 1999 yılında Recep Toparlı, Sadi Çöğenli ve Nevzat H. Yanık çalışmıştır (Argunşah&Yüksekkaya, 2019, s.287-288).

Kitâb-ı Mecmu-ı Tercümân-ı Türki ve Acemi ve Mugâli adlı sözlüğün nerede ve ne zaman yazıldığı belli değildir. Araplara Türkçe öğretmek için yazılmıştır. Yazarı kendisinden önce bu alanda yazılan eserleri bildiğini ve onlar gibi yazdığını söylemektedir. Kıpçak Türkçesi için ‘hâlis Kıpçak Türkçesi’ ifadesini kullanması önem arz eder. Hem sözlük hem gramer kitabı niteliğinde bir eserdir. Eserin sözlük bölümde Arapça-Türkçe sözlük ve Moğolca-Farsça sözlük bulunur. Çeşitli fiil

listeleri, fiil çekimleri ve gramer bilgileri de içeren bir bölümü mevcuttur. Bilinen tek nüshası Hollanda'da bulunmaktadır. Toplam 76 yapraktan oluşan bir nüshadır. Eser üzerine ilk çalışmayı Houtsma 1894 yılında yapmıştır. Daha sonra 2000 yılında Recep Toparlı, Sadi Çöğenli ve Nevzat H. Yanık çalışmıştır (Argunşah&Yüksekkaya, 2019, s.284-285).

Kitâbu Bulğâtu'l- Muştâk Fi Lugâti't-Türk ve'l Kıfçâk Cemaleddin Ebu Muhammed Abdullah et-Türki tarafından yazılmıştır. Yazıldığı tarih belli değildir. Sadece sözlük olarak hazırlanan eser, şekil bakımından da dikkat çekmektedir. Normal bir sözlük düzeninde hazırlanmamıştır. Sözcükler baklava deseni şeklinde sıralanmıştır. Her sayfada 23 baklava dilimi olacak şekilde hazırlanmıştır ve sözcükler dilimlerin köşelerine yazılmıştır. Kitâbü'l-İdrâk ile benzerlikler taşıdığı için yazarın bu eseri gördüğü ve ondan yararlandığı düşünülmektedir. Dil özellikleri olarak hem hâlis Kıpçak Türkçesi hem de Türkmençe özellikleri barındırır. Bilinen tek nüshası Paris'tedir ve harekeli olarak hazırlanmıştır. Eser üzerine 1954 yılında A. Zajaczkowski çalışmıştır (Argunşah&Yüksekkaya, 2019, s. 290-291).

Kitâbü'l-Ef'âl, Abbas İbni Hamza es-Sabrâni tarafından Mısır'da yazılmış bir sözlüktür. Fiiller kitabı anlamına gelen eser, Arapça ve Türkçe satır arası olarak hazırlanmıştır. Her fiil için örnek cümle verilmesi eseri özel kılar. Argunşah, tüm bu dönemde yazılan sözlüklerle kıyaslandığında en çok sözcük içeren sözlük olduğunu söylemektedir. Türkçe, Arapça ve Farsçadan oluşan üç dilli bir sözlüktür. Dil özellikleri olarak hem Harezmi Türkçesi hem de Memlük Kıpçak Türkçesi özelliklerini taşımaktadır. Bilinen tek nüshası Ahmet İyimaya'nın özel kütüphanesinde bulunmaktadır. Eser üzerine Emin Eminoglu çalışma yapmıştır (Argunşah&Yüksekkaya, 2019, s. 285-286).

Resûli Sözlüğü, Resûli devletinin altıncı sultanı için derlenmiş, farklı bir eserin sonunda yer alan bir sözlüktür. Halasi-Kun tarafından Yemen'de bulunmuştur. Yirmi sayfalık kısa bir eserdir. Arapça, Farsça, Türkçe, Rumca, Ermeniceden oluşan çok dilli bir eserdir. Türkçe bölümü dil özellikleri olarak Memlük Kıpçak Türkçesi ve Oğuz Türkçesinin özelliklerini taşır. Eser üzerine Peter Golden 2000 yılında bir çalışma yayımlamıştır. Türkiye'de ise Galip Güner eser üzerine düşüncelerini kitap hâlinde yayımlamıştır (Argunşah&Yüksekkaya, 2019, s. 291-292).

4. MEMLÜK-KIPÇAK TÜRKÇESİNDE KADINLA İLGİLİ SÖZ VARLIĞI

4.1. Kadın Adlandırmaları

4.1.1. Kadın'a Ad Olan Sözcükler

Ébçi “kadın” (ابجي) ’pçy (Kİ, 9) ~ **Ébşi** “eş, hanım” (ابشى) ’bşy (DM, 35) ~ **Épçi** “kadın” (ابجي) ’pçy (TZ, 169; TA, 34) ~ **İbşi** “kadın, avrat da denilir.” (ابشى) ’bşy (KK, 74)

< Tü. *éb* + *çi* bk. ED 6a, (Boeschoten, 2022, s. 57)

Tarihî: KökT. -, Uyg. *évci* “kadın, dişi, eş, karı” (Wilkins, 2021, s. 129), **Kar.** KB *évçi* “kadın” (Arat, 1979, s. 451), **Har.** -, **Kıpç.** CC *epçi* “kadın” (Argunşah&Güner, 2022, s. 245), **Altın Orda** İML *epçi* “kadın” (Battal, 1934, s. 29). Ayrıca krş. GT *ibçi* “karı, zevce” (Karamanlıoğlu, 2019, s. 133), İM *ebci* “eş” (Öztopçu, 2002, s. 93) **Çağatay.** MK *ipçi* “zevce, kadın” (Ölmez, 1993, s. 325).

Çağdaş Kıpçak: Tat. -, Başk. -, Kır. *epçi cak* “keçe evin kadınlar kısmı (haremlik)” (Yuhadin, 2011, s. 334), Kzk. -, Kklp. -, Nog. -, KBalk. -, Kum. -, Karay. -.

Ebçi sözcüğünü Eski Uygurcadan itibaren takip etmek mümkündür. Kadın ve dişi anlamlarını karşılayan sözcük, Karahanlı Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Altın Orda Türkçesi, Memlük-Kıpçak Türkçesi ve Çağatay Türkçesinde kadın anlamıyla varlığını sürdürmektedir. Karahanlı Türkçesinde dönemin karakteristik bir özelliği olarak /b/ sesi /v/ sesine dönüşmüştür. Memlük-Kıpçak Türkçesi ve Çağatay Türkçesi eserlerinde ise /e/ sesi /i/ sesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çağdaş Kıpçak Türkçelerinde sözcük sadece Kırgız Türkçesinde “*epçi cak*” şeklinde tespit edilmiştir. Bu dilde sözcük gelişim göstererek farklı bir anlam kazanmıştır. Kadına ait olma anlamını koruyarak “evin kadınlar için ayrılan kısmı” anlamında kullanılmaktadır. Aynı zamanda ilk tespit edilen hâlindeki /e/ sesini korumaktadır.

Yong Song Li sözcüğün etimolojisini eb “ev, çadır” +çi olarak çözümlenmiştir (Li, 2019, s. 316). Buradan hareketle o dönemdeki kadının yerinin ev olduğu ve ev işleriyle ilgilendiği sonucu çıkarılabilir. Çünkü +çi eki meslek ismi yapan bir ektir. Yani ebçi sözcüğünün kullanıldığı dönemde, kadınların sosyal hayatta yerinin daha çok ev olduğu söylenebilir.

hatun “kadın” (خاتن) h’twn (DM, 35; TZ, 173; DM, 35) ~ **katun** “kadın. İlti de denir.” (قاتون) k’twn (TA, 47; Kİ, 73)

< Soğd. xwaten bk. ED 602b, (Boeschoten, 2022, s.137)

Tarihî: Kökt. *katun* “hatun” (Tekin, 2020, s. 38), **Uyg.** *hatun* “kadın, hanım, hanımefendi, kraliçe, hükümdarın eşi” (Wilkins, 2021, s. 279), **Kar.** DLT *katun* “hatun; Afrasiyab soyundan gelen bütün kadınların unvanı” (Ercilasun&Akkoyunlu, 2020, s. 693), RKT *hatun* “hatun, kadın” (Ata, 2019, s. 373), **Har.** NF *hatun* “kadın” (Ata, 1998, s. 165), **Kıpç.** CC *katun* “kadın, hatun” (Argunşah&Güner, 2022, s. 471), **Altın Orda** İML *katun* “hatun” (Battal, 1934, s. 39), **Çağatay.** SG *xatun* (222r/20, bkz. Clauson, 1960, s. 58) Krş. **Osm.** KT *hatun* “kadın” (Sâmi, 2017, s. 565), TS *katun* “kadın, hanım” (1969, C. IV, 2354).

Çağdaş Kıpçak: Tat. *hatın* “kadın” (Öner, 2014, s. 172), Başk. *katın* “kadın” (Özşahin, 2023, s. 339), Kır. *katın* “karı (zevce), kadın, evli kadın” (Yuhadin, 2011, s. 417), Kzk. *qatın* “kadın” (Oraltay, 1984, s.165), Kklp. *qatın* “kadın, hanım, eş, zevce” (Uygur, 2019, s. 328), Nog. -, KBalk. -, Kum. *qatın* “eş, karı, refika, zevce, hanım” (Pekacar, 2011, s. 253), Karay. *katın* “evli kadın, eş” (Kırbaş, 2021, s. 115).

Ayrıca krş. Trkm. *hatın* “kadın” (Tekin vd., 1995, s. 338), Özb. *xotin* “kadın” (Yusupova, 2023, s. 301), YUyg. *xotun* “kadın” (Necip, 2013, s. 167), Az. *xatun* “kadın, hanım” (Altaylı, 2018, s. 1494), T.Tür. Ağ. DS *katın* “kadın” (2019, C. IV, 2684).

Hatun sözcüğünü Köktürkçeden itibaren takip etmek mümkündür. Orhun Yazıtlarında kağanın eşini karşılayan bu sözcük, Eski Uygurcada da kraliçe ve hükümdar eşi anlamını korumuştur. Karahanlı Türkçesine gelindiğinde kadın anlamının yanında “Afrasyab kızlarından olanların adı” şeklinde anlamlandırılması soylu bir kadın anlamının devam ettiğini göstermektedir. Kraliçe ve kadın olarak anlamlandırılan bu sözcüğün iki farklı yazımı mevcuttur. K ve h sızıcılışmasından dolayı “katun” ve “hatun” olarak farklı yazımları olmuştur. Harezmi Türkçesi, Kıpçak

Türkçesi ve Altın Orda Türkçesinde soylu anlamını bırakarak sadece kadın anlamıyla varlığını sürdürmüştür.

Çağdaş Kıpçak Türkçelerinde ise sözcük kadın anlamında yaşamaktadır.

Sözcüğün kökeniyle ilgili birçok farklı görüş vardır. Clauson sözcüğün etimolojisini xa:tun şeklinde göstermiştir. Soğdca xwaten sözcüğünden gelmiş olabileceğini ve bir yöneticinin eşi anlamına geldiğini söylemektedir. Ayrıca Clauson kadın sözcüğünün kayın sözcüğüyle alakalı olan farklı bir sözcük olduğu görüşündedir. Çünkü ona göre kadın sözcüğü evlilikle alakalıdır ve kayın ata sözcüğüyle bağlantılıdır (ED, 602). Saadet Çağatay, kan ve han sözcüklerinin etimolojisini yaparken hatun ve katun sözcüklerinin de bu kökten olabileceğini söylemektedir (Çağatay, 2008, s. 167).

Sözcüğün kökenini Türkçe olarak kabul eden araştırmacılar kat- fiilinden, fiilden isim yapma eki -un ile aileye katılan anlamında değerlendirmiştir (Useev, 2012, s. 63).

Tarihî ve çağdaş dönemlerde kadın sözcüğünü karşılayan bu sözcük köken olarak soylu bir anlama sahipken daha sonrasında genişleyerek tüm kadınlar için kullanılmıştır. Ancak günümüzde bu sözcük için anlam kötüleşmesi olduğunu söylemek mümkündür. Argunşah, hatun sözcüğü için şöyle bir değerlendirme yapar: “Özellikle genç erkekler, seviyesi düşük, samimi ortamlarda orada bulunmayan bir kadından veya kızdan bahsederken, bazen benimsemişliğin veya sahiplenmişliğin göstergesi olarak kullanırlar” (Argunşah, 2017, s. 82).

İlti “kadın” bk. katun (التي) 'lty (TA, 47)

< ? bk. (Räsänen, 1969, s. 41), TETT C. 2 s. 591, (Boeschoten, 2022, s. 55)

Tarihî: KökT. -, Uyg. -, Kar. -, Har. -, Kıpç. -, Altın Orda İML ilti “hanım” (Battal, 1934, s. 33), **Çağatay. ŞSL ilti** “iki biraderin zevcesi ve haremi” (Durgut, 1995, s. 131). Krş. **Osm. KT ilti** “iki kardeş zevcelerinin her birine nisbetle diğeri, bir kadının kaynının zevcesi” (Sâmi, 2017, s. 247).

Çağdaş Kıpçak: Tat. -, Başk. -, Kır. -, Kzk. -, Kklp. *elti* “mollanın, hocanın, yaşı büyüklerin hanımı, eşi ve onu ifade eden san” (Uygur, 2019, s. 135), Nog. -, KBalk. -, Kum. -, Karay. -.

Ayrıca krş. Az. *elti* “kardeş eşlerinin birbirlerine göre adları” (Altaylı, 2018, s. 1032), T.Tür. Ağ. DS *elti* “erkeğin iki karısının birbirine nisbetle aldıkları ad, ortak, kuma” (1993, C. V, 1728).

İlti sözcüğü ilk olarak Altın Orda Türkçesi dönemi eserlerinde görülür. Burada sadece “kadın” anlamındayken daha sonraki tarihî dönemlerde anlam genişlemesi olmuş ve “iki erkek kardeşin eşleri” olarak yeni bir kadın anlamı kazanmıştır. Burada kazandığı anlam Türkiye Türkçesinde de korunmuştur. Derleme sözlüğünde sözcük vokal değişmesiyle beraber “elti” hâlini alarak “iki erkek kardeşin eşlerinin birbirine olan durumu” anlamıyla yaygınlık kazanmıştır.

Çağdaş Kıpçak Türkçelerinde *elti* sözcüğü Karakalpak ve Azerbaycan Türkçesinde görülür. Karakalpak Türkçesinde sözcük *hatun* sözcüğüne benzer bir saygı unvanı hâlini alırken Azerbaycan Türkçesinde “iki kardeşin eşlerinin birbirlerine göre adlarını” karşılamaktadır.

Tietze sözcüğün anlamını “evli kadına göre kocanın erkek kardeşinin eşi, kocanın yengesi” olarak vermiştir (TETT, C.2, s. 591). Kökeni ile ilgili görüş belirtmemiştir.

Urağut “kadın” (اُرْغُت) ’rğt (Kİ, 112)

< Tü. ur- a-ğ-u-t bk. ED 218a, (Boeschoten, 2022, s. 373)

Tarihî: Kökt. -, **Uyg.** -, **Kar.** DLT *urağut* “kadın” (Ercilasun&Akkoyunlu, 2020, s. 71) RKT *urağut* “kadın, kız” (Ata, 2019, s. 7), TİEM 73 *urağut* “kadın” (Kök, 2004, s. 199), **Har.** KE *urağut* “kadın” (Ata, 1997, 173) **Kıpç.** -, **Altın Orda** -, **Çağatay.** -. Krş. **Osm.** TS *urağut* “kadın, nisa” (1972, C. VI, 3965).

Çağdaş Kıpçak: Tat. -, Başk. *urağut* “kadınlar, kızlar” (Özşahin, 2023, s. 662), Kır. -, Kzk. *УРҒАШЫ* (*urğaşı*) “kadın” (Koç, 2003, s. 586), Kklp. -, Nog. -, KBalk. -, Kum. -, Karay. -.

Ayrıca krş. Az. *urağut* “kadın” (Altaylı, 2018, s. 3409).

Urağut sözcüğü ilk olarak Karahanlı Türkçesi döneminde tespit edilmiştir. “Kadın” anlamı verilen bu sözcük tespit edilen tüm dönemlerde anlamında bir farklılık olmadan varlığını sürdürmüştür.

Çağdaş Kıpçak Türkçeleri incelendiğinde Başkurt Türkçesi, Kazak Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinde mevcut olduğu görülür. Başkurt Türkçesinde “kadınlar”

şeklinde çoğul bir anlamı varken Azerbaycan Türkçesinde sadece “kadın” anlamıyla tekil bir biçimde mevcuttur. Başkurt Türkçesinde sözcük sonundaki /u/ sesi, /ı/ sesine dönüşmüştür.

Etimolojisi hakkında kesin bir görüş yoktur. Clauson sözcüğün belirli bir zaman diliminde kadın anlamını taşıdığını söylemektedir. Fiilden isim türeten -gut eki ile türediğini söyler ancak kökü ile ilgili fikir belirtmez (ED, 218). Divanü Lugati’t-Türk’te kadın sözcüğünün karşılığı olarak kullanılmıştır. Radloff’un sözlüğünde Çağatayca olarak nitelendirdiği urawut biçimi mevcuttur (Radloff, 1893, s. 1651). Saadet Çağatay, Brockelmann’ın ura- “şişmek”, ur “şiş” kelimelerini denk göstermektedir. Ayrıca Malov’un Sarı Uygurlar çalışmasına atıf yaparak urukka ver-, urukka sal-, “bir kızı evlendirmek” anlamına gelen sözle ilgisi olduğu görüşünü sunmuştur (Çağatay, 1963, s. 19). Nurhan Güner, sözcüğün etimolojisini yaparken Eski Türkçede bulunan ur- “su, döl, tohum vb. saçmak” fiilinden gelmiş olabileceği görüşünü sunmaktadır. Ur- fiilinin üzerine fiilin bildirdiği iş, oluş veya hareketin anlamını pekiştirme işlevi üstlenen bir -a- eki ile Eski Türkçede fiillerden eyleyici isimleri de türeten -ğu+ getirilerek “döl, tohum saçılan” anlamında kadını karşılayan urağut’un türetiliğini belirtmektedir (Güner, 2013, s. 2662).

kıız “kız” (كُوز) kız (TA, 34) ~ **kıız** “bakire” (كُوز) kız (KK, 74) ~ **kıız** “bakire, kız” (كُوز) kız (Kİ, 77)

< Tü. kıt < kız bk. ED 679b, (Boeschoten, 2022, s. 252), TDES 300

Tarihî: KökT. *kız* “kız” (Tekin, 2020, s. 151), **Uyg.** *kız* “kız, bakire” (Wilkins, 2021, s. 376), **Kar.** DLT *kız* “kız” (Ercilasun&Akkoyunlu, 2020, s. 717) **Har.** NF *kız* “kız, kız çocuk” (Ata, 1998, s. 240), **Kıpç.** CC *kız* “bakire, kız” (Argunşah&Güner, 2022, s. 619), **Altın Orda -**, **Çağatay.** -. Krş. **Osm.** KT *kız* “genç ve evlenmemiş dışı insan” (Sâmi, 2017, s. 1126), TS *kız* “pahalı, ağır pahalı, kıt, az bulunur” (1969, C. IV, 2535).

Çağdaş Kıpçak: Tat. *kız* “kız” (Öner, 2014, s. 186), Başk. *kız* “kız” (Özşahin, 2023, s. 367), Kır. *kız* “kız, kızcağız, olgun kız, babasının kızı, gelinlik” (Yuhadin, 2011, s. 469), Kzk. *qız* “kız” (Oraltay, 1984, s. 184), Kklp. *qız* “kız, evlenmemiş kadın” (Uygur, 2019, s. 347), Nog. *qız* “kız, genç kız” (Ergönenç, 2024, s. 257), KBalk. *kız* “kız” (Tavkul, 2020, s. 249), Kum. *qız* “kız” (Pekacar, 2011, s. 264), Karay. -.

Ayrıca krş. Trkm. *gız* “kız” (Tekin vd., 1995, s. 268), Az. *qız* “dişi çocuk; cinsel ilişkide bulunmamış dişi” (Altaylı, 2018, s. 2119).

Kız sözcüğünü tarihî dönemlerin en başından itibaren takip etmek mümkündür. “Kız” ve “bakire” anlamıyla kullanılmıştır.

Çağdaş Kıpçak Türkçelerine bakıldığında da sözcüğün “kız” ve “bakire” anlamlarıyla yaygın bir şekilde kullanıldığı görülür.

Clauson birinci anlam olarak “evlenmemiş kadın” anlamını verirken ikinci anlam olarak “pahalı, nadir ve kıt” anlamlarını vermiştir (ED, 680). Caferoğlu da Uygur Türkçesi Sözlüğünde kız sözcüğüne anlam verirken üçüncü anlam olarak “hasis” sözcüğünü kullanmıştır (Caferoğlu, 2021, s. 178). Aynı bağlamda Divânü Lugatî-Türk’te “bu at kız aldım” şeklinde pahalı anlamında geçmesi kız sözcüğünün kıt sözcüğüyle alakalı olduğu görüşünü desteklemektedir (Ercilasun&Akkoyunlu, 2020, s. 142).

Kız sözcüğünün kökeninin *kıt* olduğu düşünülür. Çünkü ilk dönemlerde pahalı olarak adlandırılmış daha sonraki dönemlerde kadın anlamı kazanmıştır. Kıt olan bir şey aynı zamanda değerlidir çünkü az bulunur. Türk toplumunda da kadınlar değerli olduğu için pahadan kaynaklı bu şekilde bir anlam genişlemesi olmuş olabilir. Aynı zamanda kadın için el sürülmemiş, bakire olmak da önem arz eder. Bu yüzden de değerli anlamı yüklenir. Evlenmemiş kadınlara kız denilmesi hem nadir olmaları hem de bu nadirlik sebebiyle değerli sayılmalarından dolayı olabilir.

4.1.2. Doğurganlığına Göre Kadın

Aylu “hamile. Yüklü de denir.” (أيلو) ’ylw (TA, 34)

< Tü. ay +lu (ğ) bk. ED 272b, (Boeschoten, 2022, s. 45)

Tarihî: KökT. -, **Uyg.** -, **Kar.** -, **Har.** -, **Kıpç.** CC *aylı* “hamile, gebe” (Argunşah&Güner, 2022, s. 329), **Altın Orda** -, **Çağatay.** SG *aylığ* (57v/1, bkz. Clauson, 1960, s. 37)

Çağdaş Kıpçak: Tat. -, Başk. -, Kır. -, Kzk. -, Kklp. -, Nog. -, KBalk. -, Kum. *aylı* “gebe, hamile” (Pekacar, 2011, s. 54), Karay. -.

Ayrıca krş. T.Tür. Ağ. DS *aylı* “gebe, doğumu yakın kadın” (2019, C. I, 425)

Tarihî Türk dili alanında Memlûk-Kıpçak sözlüklerinin dışında Kıpçak döneminde Codex Cumanicus'ta tespit edilmiştir. Burada da “hamile” anlamını korumuştur. Sözcüğün her iki alanda bulunması esasında Altın Orda-Memlûk arasındaki dil ilişkisine örnek olarak verilebilir.

Çağdaş dönemde ise sadece Kumuk Türkçesinde ve Derleme sözlüğünde sözcük tespit edilmiştir. Her iki dönemde de “hamile” anlamını koruyarak varlığını sürdürmektedir.

Clauson sözcüğün aslında aylığ olduğunu, 1 aylık, 2 aylık gibi sayılarla yaş belirtmek için kullanıldığını daha sonradan kadınlar için hamile anlamını kazandığını belirtmektedir (Clauson, 1972, s. 272). Memlûk-Kıpçak sahasında sözcüğün aylı biçimini alması ğ sesinin düşerken son sesi yuvarlaklaştırmış olma ihtimalini düşündürmektedir. İki heceli sözcüklerin sonundaki ğ'nin düşmesi Türkmenceye has bir özelliktir. Sözcük de muhtemelen Memlûk-Kıpçak sözlüklerindeki Türkmen dil malzemesine dâhil edilebilir.

Bebeğin anne karnında kaldığı süre yaklaşık olarak 9 ay olduğu için sene veya yıl gibi adlandırmalar tam olarak anlamı karşılayamaz. Bu sebeple aylık sözcüğünün kullanılmış olma ihtimali daha yüksektir. Daha sonrasında anlam genişlemesi olarak hamile kadınlara aylı denilmiş olabilir. Aylı sözcüğü hakkında bir başka görüş de şöyledir: Yunusoğlu, İdikut sözlüğünde aylı kün maddesinde bu tamlamanın insanlar bölümü içerisinde yer aldığını ve “karı ve çocuklar, sadece karı” anlamına geldiğini belirtmiştir. Turfan ağzında bulunan ayla “abla, teyze” anlamına gelen sözcükle de ilgisi olabileceğini söylemiştir (Yunusoğlu, 2012, s.131).

Kebe “gebe, karınlı, karnı büyük” (كَبْ) k'b' (TZ, 190; Kİ, 42)

< Tü. keber- > kebe bk. ED 691a, TETT C.3 s. 163, (Boeschoten, 2022, s. 155)

Tarihî: KökT. -, Uyg. -, Kar. -, Har. -, Kıpç. -, Altın Orda -, Çağatay ŞSL
gebe “hamile hatun, bar aka, hubla, buguz” (Durgut, 1995, s. 547).

Çağdaş Kıpçak: Tat. -, Başk. -, Kır. -, Kzk. -, Kklp. -, Nog. -, KBalk. -, Kum. -, Karay. -.

Ayrıca krş. Trkm. *gebe* “şişkin, şişmiş” (Tekin vd., 1995, s. 244), T.Tür. Ağ. GTS *gebe* “karnında yavru bulunan (kadın veya hayvan); yüklü, hamile, iki canlı, aylı” (<https://sozluk.gov.tr/>)

Kebe sözcüğünü Memlük-Kıpçak Türkçesi döneminden itibaren takip etmek mümkündür. Tarihî dönemlerde Çağatay Türkçesinde anlamını koruyarak varlığını sürdürmüştür.

Çağdaş Türk dillerine bakıldığında Türkmen Türkçesinde sözcük tespit edilmiştir. Burada da Türkmen Türkçesinin bir özelliği olarak sözcük başı /k/ sesi /g/ sesine dönüşmüştür. Güncel Türkçe sözlükte de anlamını koruyarak varlığını sürdürmüştür. Bu sözcük, Memlük-Kıpçak sözlüklerindeki Türkmen dil malzemesine dâhil edilebilir.

Clauson sözcüğün anlamını “karnı şişmiş” olarak “keber-” maddesinin altında “kebe” şeklinde vermektedir. Gebermek fiili ölmek fiiline karşılık olarak kullanılmaktadır. İnsan bedeni de öldüğünde şiştiği için şekil benzerliğiyle karnı şişen kadına da gebe denilmiş olabilir. Clauson aynı zamanda geber- fiilinin ikincil formu olarak kabar- fiilini vermektedir (ED, 691a). Kabarmak da anlam olarak bir hamurun şişmesi ve büyümesi demektir.

Ƙışır “kısır, hamilenin zıddı, hiç doğurmaz kimse” (Ƙصِر) Ƙşr (Kİ, 76; TZ, 199)

< Tü. Ƙış- ır bk. ED 668b, (Räsänen, 1969, s. 267-268), TETT C.4, s. 287, (Boeschoten, 2022, s. 251), TDES 298,

Tarihî: Kökt. -, **Uyg.** -, **Kar.** DLT *Ƙışır* “doğurmayan kadın veya hayvan” (Ercilasun&Akkoyunlu, 2020, s. 156), RKT *Ƙışır* “kısır” (Ata, 2019, s. 121), **Har.** -, **Kıpç.** -, **Altın Orda İML** *Ƙışır* “kısır” (Battal, 1934, s. 43). Ayrıca Ƙrş. KEF *Ƙışır* “kısır, doğurmayan” (Eminoğlu, 2011, s. 229), **Çağatay ŞSL** *Ƙışır* “kısır kısarak, akım, hiç togurmaz olan, boguz olmayan” (Durgut, 1995, s. 504). Ƙrş. **Osm.** KT *Ƙışır* “doğurmaz, çocuğu olmaz” (Sâmi, 2017, s. 1130).

Çağdaş Kıpçak: Tat. *Ƙısır* “kısır” (Öner, 2014, s. 184), Başk. *Ƙısır* “kısır, tohum vermeyen, dölsüz” (Özşahin, 2023, s. 356), Kır. *Ƙısır* “doğurmaz, çocuğu olmaz” (Yuhadin, 2011, s. 462), Kzk. *Ƙısır* “kısır” (Oraltay, 1984, s. 188), Kklp. *Ƙısır* “kısır” (Uygur, 2019, s. 343), Nog. *Ƙısır* “kısır, verimsiz” (Ergönenç, 2024, s. 254), KBalk. -, Kum. *Ƙısır* “kısır” (Pekacar, 2011, s. 262), Karay. -.

Ayrıca Ƙrş. Trkm. *Ƙısır* “kısır” (Tekin vd., 1995, s. 265), Özb. *Ƙısır* “kısır” (Koraş vd., 2023, s. 1095), YUyg. *Ƙısır* “kısır” (Necip, 2013, s. 237), Az. *Ƙısır* “döl

vermeyen, doğurmayan, üremeyen” (Altaylı, 2018, s. 2112), GTS *kısır* “üreme imkânı olmayan, döl vermeyen (insan ve hayvan)” (<https://sozluk.gov.tr/>)

Ƙısır sözcüğü tarihî dönemlerde ilk olarak Karahanlı Türkçesinde tespit edilmiştir. Tespit edildiği tüm dönemlerde hem kadın hem de hayvanlar için kullanılan genel bir sözcüktür.

Çağdaş Kıpçak Türkçelerinde de *kısır* “doğurmaz” anlamıyla yaygın bir biçimde kullanılmaktadır.

Clauson, *kısır* sözcüğünün kökünü “Ƙış-” “kadınlarda veya hayvanlarda cinsel organların daralması” fiiline bağlamaktadır (ED, 668b). Doerfer ise sözcüğün Moğolcadan alıntı olduğu görüşündedir (TMEN C. III, 476).

Kösnüyüptür “kısır” (كَسْنِيْطُر) ksnyptr (TZ, 208)

< Tü. kösnü- y- ü-p-tur

Tarihî: Kökt. -, Uyg. -, Kar. -, Har. -, Kıpç. -, Altın Orda -, Çağatay. -.

Çağdaş Kıpçak: Tat. -, Başk. -, Kır. -, Kzk. -, Kklp. -, Nog. -, KBalk. -, Kum. -, Karay. -.

Kösnüyüptür sözcüğü *Ettuhfet-üz-Zekiyye Fil-Lugât-it-Türkiyye* dışında tanımlanamamıştır. Bu nedenle tek veri (hapax legomenon) niteliğindedir.

Tietze, *kösne-* /*kösnü-* maddesinde at, eşek veya başka hayvanlar için çiftleşmek istemek anlamını vermektedir. Ayrıca *kösnük* sözcüğü de çiftleşmek isteyen at, eşek vb hayvan; hayvanlarda çiftleşme mevsimi olarak anlamlandırılmıştır (TETT, C.4, s. 402). Boeschoten *köse-* fiili için ateş yakmak anlamını vermiştir. Aynı zamanda *kösnü-* fiili için “sıcakta olmak” anlamını, *kösnük* sözcüğü için “sıcakta olan kadın” anlamını vermektedir (Boeschoten, 2022, s. 178). El-İdrak Haşiyesi’nde ise *kösnük* “pek iştahlı, çiftleşmek ister dişi” olarak anlamlandırılmıştır (İzbudak, 1936, s. 32). Bu örneklerden hareketle *kösnüyüptür* sözcüğünün kökünün kullanımda olan bir sözcük olabileceği söylenebilir. Sadece *kösnüyüptür* yapısı çekimli bir fiil olarak tek örnektir.

Mohammad ve Kaymaz’ın çalışmasında Besim Atalay’ın bu sözcüğü yanlış anlamlandırıldığı söylenilmektedir. Sözcüğün Arapça karşılığının “çiftleşmek isteyen dişi” olduğunu ve kısır anlamlandırmasının hatalı olduğunu söylemektedirler (Kaymaz ve Mohammad, 2016, s.6).

Sözcükte dikkat çeken bir diğer husus -ptur yapısıdır. *Kösnüüptür* sözcüğü eserde sıfatlar başlığı altında ele alınmıştır. Bu durum eke sıfat fiil işlevi yüklendiğini göstermektedir.

Kösnüüptür sözcüğüyle ortak kökten gelebileceği düşünülen *kösnük* sözcüğü Tarama sözlüğünde *kösnük* “erkek isteyen kızgın dişi” (TS, 2700) olarak geçmektedir. Derleme sözlüğünde ise *kösnük* “çiftleşmek isteyen at, eşek vb. hayvan” (DS, 1975, C. VIII, 2975) olarak geçmektedir. Bu anlamlar göz önünde bulundurularak Mohammad ve Kaymaz’ın çalışmasında bahsettiği Atalay’ın sözcüğü yanlış anlamlandırma ihtimali kuvvetlenmektedir.

Ükütüptür “kısır” (اوکووتوبتور) ’wkwtwptwr (TZ, 273)

< Tü. (y)ük-ü-t-ü-p-tür (?)

Tarihî: KökT. -, Uyg. -, Kar. -, Har. -, Kıpç. -, Altın Orda -, Çağatay.-.

Çağdaş Kıpçak: Tat. -, Başk. -, Kır. -, Kzk. -, Kklp. -, Nog. -, KBalk. -, Kum. -, Karay. -.

Ükütüptür sözcüğü *Ettuhfet-üz-Zekiyye Fil-Lugât-it-Türkiyye* dışında başka bir yerde tanıklanamamıştır. Bu nedenle tek veri (hapax legomenon) niteliğindedir.

Ük sözcüğü için Tietze’nin sözlüğünde “yük” maddesine gönderme yapılmaktadır (TETT, 8. Cilt, s. 375). Yük sözcüğüne de hamilelik anlamı verilmiştir (TETT, 9. Cilt, s. 440). *Ükütüptür* ve *kösnüüptür* sözcüklerinin Arapça karşılıkları aynı oldukları için ikisi de kısır olarak anlamlandırılmıştır. Yapı olarak benzer olmaları da dikkati çekmektedir. Mohammad ve Kaymaz’ın çalışmasında bahsettiği gibi yanlış anlamlandırma söz konusuysa *ükütüptür* sözcüğünün kökünü de *yük* sözcüğüyle anlamlandırmak mümkündür.

Yükli “yüklü, hamile” (يُكَلِي) ykly (KK, 77) ~ **Yüklü** “gebe” (يُكَلُو) yklw (Kİ, 130)

< Tü. *yü- +Uk +lüg bk. (Boeschoten, 2022, s. 430)

Tarihî: KökT. -, Uyg. -, Kar. RKT *yüklüg* “yüklü, yüklü olan” (Ata, 2019, s.143), **Har. ME** *yüklü* “hamile, gebe” (Yüce, 1988, s. 213) **KE** *yüklüg* “hamile, gebe” (Ata, 1997, s. 53), **Kıpç. -, Altın Orda HŞ** *yüklüg* “ciezarna, brzemienna; hamile” (Zajaczkowski, 1961, s. 88). Ayrıca krş. **İMS** *yükli* “hamile” (Toparlı, 2017, s. 470), **KEF** *yüklüg* “gebe, hamile” (Eminoğlu, 2011, s. 315), **GT** *yüklü* “hamile”

(Karamanlioğlu, 2019, s. 400), BV *yükli* “yükli, hamile” (Ağar, 1986, s. 355) **Çağatay.**, Krş. **Osm.** TS *yüklü* “gebe, hamile” (1972, C.VI, 4754)

Çağdaş Kıpçak: Tat. *Yöklé* “hamile” (Öner, 2014, s. 352), Başk. *yöklö* “yükli, hamile” (Özşahin, 2023, s. 740), Kır. *cüktüü* “gebe kadın” (Yuhadin, 2011, s. 237), Kzk. *cükti* “yükli, gebe” (Oraltay, 1984, s. 109), Kklp. *jükli* “hamile, gebe, yükli” (Uygur, 2019, s. 254), Nog. *yükli* “yükli; gebe, hamile” (Ergönenç, 2024, s. 441), KBalk. -, Kum. -, Karay. -.

Ayrıca krş. Az. *yüklü* “yükü olan; hamile” (Altaylı, 2018, s. 3683), T. Tür. Ağ. DS *yüklü* “gebe” (1993, C. XI, 4328).

Yüklü sözcüğünü Karahanlı Türkçesi döneminden itibaren takip etmek mümkündür. Tespit edilen tüm dönemlerde “hamile” anlamıyla varlığını sürdürmüştür.

Çağdaş Kıpçak Türkçelerinde de “hamile” anlamıyla yaygın bir biçimde kullanılmaktadır.

Clauson *yük* sözcüğünün “yük yüklemek” anlamında *yüd-* fiilinden geldiğini belirtmektedir (ED, 910). Fiilden isim yapan +Uk eki ile isim hâline gelmiştir. Hamile bir kadının karnındaki bebek de anneye bir yük olduğu ve ağırlığı olduğu için bu kadına yük taşıyan anlamında *yüklü* denilmiş olma ihtimali muhtemeldir. Boeschoten da yük sözcüğü için “doğmamış çocuk” anlamını vermiştir (Boeschoten, 2022, s. 430).

4.1.3. Medeni Hâline Göre Kadın

Boş “hal, boş; kocasından ayrılan” (بُوشن) pws (Kİ, 21) ~ **Boş** “boş, boşanmış anlamına da gelir.” (بُوشن) pws (TA, 39)

< Tü. boş bk. TETT C.1, s. 766, ED 376a, (Boeschoten, 2022, s. 90)

Tarihî: KökT. -, Uyg. *boş* “özgür, boş” (Wilkens, 2021, s. 188) **Kar.** DLT *boş kıl-* “azat et-” (Ercilasun&Akkoyunlu, 2020, s. 143) KB *boş* “boş, serbest” (Arat, 1979, s. 245) **Har.** -, **Kıpç.** -, **Altın Orda** İML *boş* “hür, serbest” (Battal, 1934, s. 21), **Çağatay.** SG *bus* (134v/8, bkz. Clauson, 1960, s. 46), Krş. **Osm.** KT *boş* “tatlık olunmuş, boşanmış” (Sâmi, 2017, s. 314).

Çağdaş Kıpçak: Tat. *buş* “boş, yüksüz, işsiz” (Öner, 2015, s.69), Başk. *buş* “serbest, hareketi kısıtlanmamış” (Özşahin, 2023, s. 112), Kır. *boş* “hâli, boş, serbest”

(Yuhadin, 2011, s. 133), Kzk. *BOCAH-* (*boşan-*) “serbest kalmak” (Koç, 2003, s. 92), Kklp. -, Nog. -, KBalk. *boş* “boş” (Tavkul, 2020, s.110), Kum. -, Karay. *boş* “özgür, işsiz, bağlı olmayan, bağımsız” (Kırbaş, 2021, s. 70).

Ayrıca krş. Trkm. *boş* “boş, serbest” (Tekin vd., 1995, s. 79), Az. *boş* “içinde bir şey olmayan; mec. kocasından ayrılmış” (Altaylı, 2018, s. 504).

Boş sözcüğünü Eski Uygurcadan itibaren tespit etmek mümkündür. *Boş* sözcüğü Harezmi Türkçesi dönemine kadar “serbest kalmak” anlamında kullanılmıştır. Memlük-Kıpçak Türkçesi sözlüklerinde ise “eşinden ayrılan kadın” anlamı da verilmiştir. “Özgür” ve “serbest kalma” anlamı genişleyerek kadınların eşlerinden ayrılması durumu için de kullanılmaya başlanmıştır.

Çağdaş Kıpçak Türkçelerinde “boş, serbest, özgür” anlamları korunmuştur.

Clauson, *boş* sözcüğü için “kontrol edilemeyen, özgür ve dolunun zıttı olarak boş” anlamlarını vermektedir. Sözcüğün özgür anlamı zamanla genişleyerek eşinden ayrılan kadınlar veya erkekler için kullanılmaya başlanmıştır (ED, 376a). Bu yüzden boş anlamının yanında hür, serbest anlamı da tarihî dönemlerde görülmektedir.

Evdaş “hanım, eş” bk. epçi (ایوداش) ’ywd’s (TA, 45)

< Tü. ev +daş bk. (Boeschoten, 2022, s. 64)

Tarihî: Kökt. -, Uyg. -, Kar. -, Har. -, Kıpç. -, Altın Orda -, Ayrıca krş. GT *ivdeş* “eş, zevce, karı” (Karamanlıoğlu, 2019, s. 13), İMS *evdeş* “eş, koca” (Toparlı, 2017, s. 389) **Çağatay.-. Krş. Osm. TS** *evdeş* “refika, zevce” (2019, C.III, 1568).

Çağdaş Kıpçak: Tat. *öydeş* “aile yanına girip yaşayan kimse” (Öner, 2015, s. 374), Başk. -, Kır. -, Kzk. -, Kklp. -, Nog. -, KBalk. -, Kum. -, Karay. -.

Ayrıca krş. T. Tür. Ağ. DS *evdeş* “karı koca” (2019, C.III, 1802).

Evdaş sözcüğünü tarihî dönemlerde Memlük- Kıpçak Türkçesinde tespit etmek mümkündür. “İvdeş” ve “evdeş” biçimlerinde ise yine Memlük-Kıpçak sahası edebî eserlerinde mevcuttur.

Çağdaş Kıpçak Türkçelerinde sadece Tatar Türkçesinde sözcük tespit edilmiştir. Tatar Türkçesinde anlam genişlemesine uğrayarak sadece eş için değil evde yaşayan herkes için kullanılan bir kelime olmuştur. Türkiye Türkçesinde ise anlamını koruyarak varlığını sürdürmüştür.

Clauson ev sözcüğü için mesken anlamını vermiş ve coğrafi özelliklere göre bu meskenin çadır da olabileceğinden bahsetmiştir. Ev sözcüğünün gelişimi şu şekilde olmuştur: ew > üw > üwi > üy > öy (ED, 3). Clauson +daş eki için eklendiği sözcüğe “paylaşılan” anlamı kattığını ve +da bulunma hâl eki ile “eş” sözcüğünün birleşiminden oluştuğunu söylemektedir. (Clauson, 2007, s. 191).

Buradan hareketle *evdaş* sözcüğü “evin paylaşıldığı kişi” olarak yorumlanabilir. *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî ve Gülistan Tercümesinde* sadece kadın için kullanılsa da *İrşâdü’l- Mülûk ve’s Selâtin*’de “erkek eş” anlamı da verilmiştir.

Kız oğlan “bakire” (قزأغلان) k̡z ’gl’n (TA, 34)

<Tü. kız+oğlan bk. (Boeschoten, 2022, s. 252)

Tarihî: KökT. -, Uyg. -, Kar. -, Har. NF *kız oğlan* “bakire” (Ata, 1998, s. 241), **Kıpç. -, Altın Orda -, Çağatay SG** *kız oğlan* (296v/4, bkz. Clauson, 1960, s. 70). Krş. **Osm. TS** *kızoğlan* “bâkir” (1969, C. IV, 2549).

Çağdaş Kıpçak: Tat. -, Başk. -, Kır. -, Kzk. -, Kklp. -, Nog. -, KBalk. -, Kum. -, Karay. -.

Ayrıca krş. T. Tür. Ağ. GTS *kızoğlan* “bakire” (<https://sozluk.gov.tr/>)

Kız oğlan ikilemesi tarihî dönemlerde Harezmi Türkçesi eserlerinden *Nehcü’l-Ferâdis* ve Memlük-Kıpçak Türkçesi sözlüklerinden *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî* adlı eserlerde tespit edilmiştir. Çağdaş Kıpçak Türkçelerinde tespit edilememiştir.

Kız ve oğlan sözcükleri ayrı ayrı bilinen sözcükler olmasına rağmen *kızoğlan* ikilemesi şeklinde kazandığı yeni anlam yaygınlık kazanmamıştır. Güncel Türkçe Sözlük’te *kızoğlan* ve *kızoğlankız* “bakire” şeklinde iki ayrı kullanımı mevcuttur.

Ṭul “dul, dul kadın” (Ṭل) ṭl (Kİ, 107; TA, 34; TZ, 263)

< Tü. ṭu- l bk. ED 490a, (Räsänen, 1969, s. 497), (Boeschoten, 2022, s. 351)

Tarihî: KökT. -, Uyg. ṭul “dul” (Wilkens, 2021, s.755) **Kar. DLT** *ṭul* (*urağut*) “dul (kadın)” (Ercilasun&Akkoyunlu, 2020, s. 402), **KB** *ṭul* “dul” (Arat, 1979, s. 25), **Har. NF** *ṭul* “dul” (Ata, 1998, s. 432), **ME** *ṭul* “dul” (Yüce, 1988, s. 190) **Kıpç. CC** *ṭul hatun* “kocası ölmüş veya ayrılmış kadın, dul kadın” (Argunşah&Güner, 2022, s. 334)

Altın Orda İML *tul* “dul kadın” (Battal, 1934, s. 76). Ayrıca krş. KEF *tul* “dul, eşinden boşanmış” (Eminoğlu, 2011, s. 292), **Çağatay** AL *tul* “dul avrat” (Atalay, 1970, s. 214), ŞSL *tul* “dul, kocasız kalmış metruke ve münhalle ve mutallaka hatun” (Durgut, 1995, s. 254). Krş. **Osm.** KT *tul* “kocasız karı” (Sâmi, 2017, s. 904).

Çağdaş Kıpçak: Tat. *tol* “dul” (Öner, 2014, s. 112), Başk. *tol* “dul” (Özşahin, 2023, s. 622), Kır. *tul katın* “dul kadın” (Yuhadin, 2011, s. 758), Kzk. *tul* “dul” (Oraltay, 1984, s. 277), Kklp. *tul* “kocası ölmüş (olmayan) kadın” (Uygur, 2019, s. 604) Nog. -, KBalk. *tul* “dul” (Tavkul, 2020, s. 363), Kum. *tul* “dul, dul kadın veya erkek” (Pekacar, 2011, s. 342), Karay. *tul* “dul” (Kırbaş, 2021, s. 177).

Ayrıca krş. Trkm. *dul* “tul” (Tekin vd., 1995, s. 176), YUyg. *tul* “dul” (Necip, 2013, s. 426), Az. *dul* “kocasının ölümünden sonra kocaya varmamış kadın” (Altaylı, 2018, s. 971), T.Tür. Ağ. GTS *dul* “eşi ölmüş veya eşinden boşanmış kadın veya erkek” (<https://sozluk.gov.tr/>)

Tul sözcüğünü Eski Uygurcadan itibaren takip etmek mümkündür. Tüm tarihî dönemlerde “tul” şeklinde yazılmış ve anlamını korumuştur. Kocası ölmüş veya kocasından boşanmış kadın için kullanılan bir ünvanıdır.

Çağdaş Kıpçak Türkçelerine büyük oranda sözcüğün bilindiğini söylemek mümkündür. Anlam olarak “kadın için kullanılan ünvan” anlamı değişmemiştir. Sadece Kumuk Türkçesinde hem kadın hem erkek için kullanılabileceği belirtilmiştir.

Kırgız Türkçesinde “dul kadın” anlamının yanında “ölen kocanın resmi” anlamını da taşımaktadır. Kırgız kadınları bu resmi yatağının üzerine asıp kocası için sagu yakarlar. Uygur, *tuldaw*, *tulip*, *tuldan-*, *tulla-* gibi sözcüklerden yola çıkarak *tu-* köküne gidilebileceğini söylemektedir. *Tuldaw* eski adetlerde erkeklerin ölümüyle alakalı bir inanıştır. Bu inanışta ölen erkeğin tüm eşyaları tullanır yani bir maskesi, sureti yapıp evin içine koyulur. *Tulip* sözcüğü de Kazaklarda görülen ölen erkeğin anısını yaşatmak için yapılan büstüdür. Buradan hareketle *tu-* “kapamak, tutmak, kaplamak, tıkamak” anlamı verilmiştir. Bu bilgilerin ışığında Uygur’un yaptığı etimoloji şu şekildedir: 1. “tıkanmış, doldurulmuş (şey)” > ölen adamın suretine benzeyen içi ve doldurularak beden verilen cisim > 2. “tul”a bakılarak ağlamak, yas tutmaktan hareketle “matem, yas”. > yaşlı kadın (muhtemelen daha sonra eşi ölen yaşlı erkek) (Uygur, 2014, s. 194).

4.1.4. Cariye

Ḳaravaş “cariye” (قَرَوَشْ) ḳrws (TZ, 184) ~ **Ḳaravaş** “köle ve cariye” (قَرَوَشْ) ḳrws (Kİ, 70)

< Tü. ḳara+baş bk. ED 644a, TETT C.4, s. 132, (Boeschoten, 2022, s. 238), TDES 262

Tarihî: KökT. -, **Uyg.** *ḳarabaş* “esir, köle” (Wilkens, 2021, s. 334) **Kar.** DLT *ḳara baş* “erkek ve kadın kölelere verilen ad” (Ercilasun&Akkoyunlu, 2020, s. 443), KB *ḳara baş* “hizmetçi” (Arat, 1979, s.179), AH *ḳara baş* “cariye” (Arat, 1951, s. 64), RKT *ḳarabaş* “cariye” (Ata, 2019, s. 144), **Har.** NF *ḳaravaş* “cariye, kadın köle” (Ata, 1998, s. 201), **Kıpç.** CC *ḳaravaş* “hizmetçi kız, cariye” (Argunşah&Güner, 2022, s. 242), **Altın Orda** HŞ *ḳaravaş* “sluzenbica, niewolnica; hizmetçi, köle” (Zajaczkowski, 1961, 132). Ayrıca ḳrş. KEF *ḳaravaş* “cariye” (Eminoğlu, 2011, s. 220), **Çağatay-** **Krş.** **Osm.** TS *ḳaravaş* “cariye, hizmetçi” (1969, C.IV, 2279).

Çağdaş Kıpçak: Tat. -, Başk. -, Kır. -, Kzk. -, Kklp. -, Nog. -, KBalk. *karavaş* “cariye, kadın köle, uşak” (Tavkul, 2020, s. 235), Kum. -, Karay. *karavaş* “hizmetçi” (Kırbaş, 2021, s. 113).

Ayrıca ḳrş. T.Tür. Ağ. DS *karavaş* “cariye, odalık” (1975, C.VIII, 2653).

Ḳaravaş sözcüğünü Eski Uygurcadan itibaren takip etmek mümkündür. Kara ve baş olarak iki sözcükten oluşmaktadır. Harezmi Türkçesi döneminden itibaren ses özellikleri gereği b sesi v sesine dönüşmüş ve birleşik sözcük olmuştur. Eski Türkçe döneminde “esir” ve “köle” anlamlarında kullanılan genel bir sözcük durumundayken Orta Türkçeden itibaren “kadın köle” ve “hizmetçi” olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu açıdan bir anlam daralması olmuştur denilebilir.

Çağdaş Kıpçak Türkçelerine bakıldığında *ḳaravaş* biçiminde yine kadınları kasteden bir anlamı mevcuttur.

Clauson *ḳaravaş* sözcüğünü kara maddesinin altında ele almıştır. Kara ve baş olarak iki sözcükten oluştuğunu ve “siyah kafalı” anlamına geldiğini söylemektedir (ED, 644). Kölelere siyah kafalı denmesinin sebebini yetersiz beslenme ağır çalışma şartlarından dolayı tenlerinin köle olmayanlara göre daha esmer oluşu sebebiyledir. Başlangıçta bu durumdan dolayı mecaz olarak kullanılma ihtimali mevcuttur. Daha sonraki dönemlerde ise bu kullanım yaygınlaşmış olabilir (Tokyürek, 2021, s.768).

ƘırnaƘ “cariye” (ڤرناق) Ƙrn’Ƙ (Kİ, 76; DM, 35; TZ, 199) **ƘırnaƘ** “cariye. Karavaş, karabaş, tüge denir.” (TA, 47)

< Tü. Ƙır (z) +naƘ bk. ED 661b, TETT C.4, s. 284, TMEN C. 3, 1470, (Boeschoten, 2022, s. 250), TDES 297

Tarihî: KökT. -, Uyg. -, Kar. DLT *ƘırnaƘ* “cariye” (Ercilasun&Akkoyunlu, 2020, s. 206), **Har. -, Kıpç. -, Altın Orda** HŞ *ƘırnaƘ* “niewolnica, sluzebnica; köle, hizmetçi” (Zajaczkowski, 1961, s. 149), İML *ƘırnaƘ* “odalık, cariye” (Battal, 1934, s. 43). Ayrıca Ƙrş. GT *ƘırnaƘ* “cariye” (Karamanlıoğlu, 2019, s. 299), KEF *ƘırnaƘ* “cariye” (Eminoğlu, 2011, s. 229), **Çağatay** ŞSL *Ƙırnađ* “keniz, cariye, halayık, esiriye, cevri, guma, odalık, dedek” (Durgut, 1995, s. 500). Ƙrş. **Osm.** TS *ƘırnaƘ* “cariye, halayık” (1969, C. IV, 2513).

Çağdaş Kıpçak: Tat. -, Başk. -, Ƙır. -, Kzk. -, Kklp. -, Nog. -, KBalk. -, Kum. -, Karay. -.

Ayrıca Ƙrş. T.Tür. Ağ. DS *ƘırnaƘ* “buyrukaltı, uşak, hizmetçi; cariye” (1975, C.VIII, 2834).

ƘırnaƘ sözcüğünü Karahanlı Türkçesi döneminden itibaren takip etmek mümkündür. Altın Orda Türkçesi, Memlük-Kıpçak Türkçesi, Çağatay Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi döneminde de *ƘırnaƘ* şeklinde “cariye” anlamını koruyarak varlığını sürdürmüştür.

Çağdaş Kıpçak Türkçelerine bakıldığında sözcük mevcut değildir sadece Anadolu ağızlarında mevcuttur. Bu durum sözcüğün Türkmence dil malzemesine ait olduğunu gösterir. Anadolu ağızlarında altı farklı anlamı mevcuttur. Sözcüğün kökeniyle alakalı olabilecek anlamları “çalımlı, süslü gezen kimse”, “cilveli kadın” ve “cariye” anlamlarıdır (DS, 1975, C.VIII, 2834).

Clauson etimolojisi hakkında bir yorum yapmamıştır. Doerfer, Pritsak’ın *ƘırnaƘ*’ın *kız* ile ilişkili olabileceğini söylediğini belirtmiştir. Pritsak’a göre rotasisizm hadisesi vardır ve -naƘ son eki olduğu görüşündedir (TMEN, C. III, 456).

Ƙuma “kadınların ortağı” (ڤما) Ƙm’ (Kİ, 81) ~ **Ƙuma** “kuma” (ڤما) Ƙm’ (DM, 35)

< Mo. **Ƙuma** bk. (Räsänen, 1969, s. 299), TETT C.4, s. 430, (Boeschoten, 2022, s. 263), TMEN C.I. no 287, TDES 330, (Li, 2019, s. 329).

Tarihî: Kökt. -, Uyg. -, Kar. -, Har. NF *kuma* “kuma” (Ata, 1998, s. 267), ME *kuma* “cariye” (Yüce, 1988, s. 71) **Kıpç.** CC *kuma* “cariye, odalık, kuma” (Argunşah&Güner, 2022, s. 384), **Altın Orda -.** Ayrıca krş. İMS *kuma* “evli kadının üzerine gelen kadın” (Toparlı 416), **Çağatay** ŞSL *kuma* “guma, kul, esrin, cariye, cevri, halayık, keniz, karnak, bende, memluk” (Durgut, 1995, s. 488), ŞT *kuma* “kuma” (Ölmez, 2020, 402), ŞHD *kuma* “kuma” (Karasoy, 301). Krş. **Osm.** TS *kuma* “bir erkeğin, nikâhlı bulunan kadınlardan her birinin ötekine göre adı, ortak, nöker” (1969, C.IV, 2730).

Çağdaş Kıpçak: Tat. -, Başk. *koma* “odalık, cariye” (Özşahin, 2023, s. 370), Kır. -, Kzk. *kuma* “kuma” (Koç, 2021, 708), Kklp. -, Nog. -, KBalk. -, Kum. -, Karay. *kuma* “kuma” (Kırbaş, 2021, s. 135).

Ayrıca krş. T.Tür. Ağ. DS *koma* “bir erkekle evli olan iki kadın, kuma” (1975, C.VIII, 2913).

Kuma sözcüğünü Harezmi Türkçesi eserlerinden itibaren takip etmek mümkündür. Harezmi Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Memlük-Kıpçak Türkçesi ve Çağatay Türkçesi eserlerinde *kuma* biçiminde geçmektedir. Memlük-Kıpçak Türkçesi dönemine kadar “cariye” anlamı mevcutken Memlük-Kıpçak Türkçesi döneminde “ikinci kadın” anlamı da görülmektedir. Sadece Osmanlı Türkçesi döneminde kadınlar nikahlı olma durumuna göre ayrılmış ve “nikahlı kadınların birbirine olan durumu” olarak açıklanmıştır.

Çağdaş Kıpçak Türkçelerinde sözcük aynı anlamla yaşamaktadır.

Sözcüğün etimolojisi hakkında araştırmacılar arasında farklı görüşler mevcuttur. Räsänen Moğolca olarak kabul ederken (Räsänen, 1969, s. 299) Tietze kökenini soru işaretiyle göstermektedir (TETT C.4, s. 430). Doerfer, Moğolcadan Türkçeye geçtiğini belirtmektedir (TMEN, C.1 no 287). Eren ise sözcükle ilgili şu açıklamayı yapar: “Kökenini bilmiyoruz, ancak eski diyalektlerde geçmediği ve çağdaş diyalektlerde dar bir alanda kullanıldığı göz önüne alınırsa, yabancı bir dilden geldiği kolaylıkla tahmin edilebilir. O bakımdan Moğolca kuma biçimi göz önünde tutulabilir” (Eren, 1999, s. 266).

Sözcükle ilgili yapılan etimolojik değerlendirmeleri zikrederek kökeninin Moğolca olabileceğini söylenen araştırmacıların ağırlıkta olduğunu belirten Ölmez,

Moğol fütühatından önceki eserlerde sözcüğün görülmemesinden yola çıkarak Moğolca bir alıntı olabileceğini söylemektedir (Ölmez, 2023, s. 475).

Ḳuma ve kuma anlamına gelen ikinci kadın adlandırmalarının çok oluşu, Türklerde kuma geleneğinin olduğunun bir işaretidir.

Kündeş “ortak” (کونداش) *kwnd’ş* (TZ, 214)

< Tü. *kün+deş* bk. ED, 726a *kün*

Tarihî: KökT. -, Uyg. -, Kar. -, Har. -, Kıpç. -, Altın Orda -, Çağatay ŞSL
kündeş “kadın ortakı, iki hatun bir ademin nikahında bir hanede bulunması” (Durgut, 1995, s. 533).

Çağdaş Kıpçak: Tat. *köndeş* “kuma” (Öner, 2015, s. 227), Başk. *köndeş* “kuma, rakip erkek” (Özşahin, 2023, s. 297), Kır. *kiindöş* “kuma” (Yuhadin, 2011, s. 538), Kzk. *kündes* “rakip” (Oraltay, 1984, s. 146), Kklp. *kündes* “aynı erkeğin birçok eşi, bir kadın üzerine gelen diğer kadınlar” (Uygur, 2019, s. 297), Nog. *kündes* “rakip” (Ergönenç, 2024, s. 160), KBalk. *kündeş* “kuma, rakip” (Tavkul, 2020, s. 222), Kum. -, Karay. -.

Ayrıca krş. Özb. *kundosh* “kuma” (Koraş vd., 2023, s. 359), YUyg. *kündeş* “rakip” (Necip, 2013, s. 212), Az. *günü* “eskiden birinci hanımın üzerine alınan ikinci veya üçüncü hanım” (Altaylı, 2018, s. 1352).

Kündeş sözcüğünü *Ettuhfet-üz-Zekiyye Fil-Lugât-it-Türkiyye* ve Çağatay Türkçesi eserleri dışında tespit etmek mümkün olmamıştır. Memlük-Kıpçak Türkçesi döneminde sadece “ortak” olarak anlamlandırılan sözcük, Çağatay Türkçesi döneminde “kadınların ortağı” anlamında kullanılmıştır.

Çağdaş Kıpçak Türkçelerinde “ikinci kadın, kuma” anlamıyla mevcuttur.

Kelimenin kökü olabileceği düşünülen “*kün*” sözcüğü Eski Türkçede “kadın köle” anlamıyla mevcuttur (ED, 726a). Kadın köle anlamı zamanla genişleyerek “ikinci kadın” yerine kullanılmış olabilir.

Tüge “cariye” bk. Kırnak (توكا) *twk’* (TA, 47)

< ? *tüge* bk. ED 478b, (Boeschoten, 2022, s. 360)

Tarihî: KökT. -, Uyg. -, Kar. -, Har. -, Kıpç. -, Altın Orda -, Çağatay. -.

Çağdaş Kıpçak: Tat. -, Başk. -, Kır. -, Kzk. -, Kklp. -, Nog. -, KBalk. -, Kum. -, Karay. -.

Tüğe sözcüğü tarihî dönemlerde sadece *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türki ve Acemî ve Mugâlî*'de tespit edilmiştir. Tek veri (hapax) olan bu sözcük Çağdaş Türk dillerinde de tespit edilememiştir. Clauson sözcüğün “çaravaş” ve “kırnak” ile aynı anlamı karşıladığını belirtmiştir, ancak kökeni ile ilgili yorum yapmamıştır.

Yıkız “kuma” (يقز) ykž (TA, 46)

< ?

Tarihî: KökT. -, Uyg. -, Kar. -, Har. -, Kıpç. -, Altın Orda -, Çağatay. -.

Çağdaş Kıpçak: Tat. -, Başk. -, Kır. -, Kzk. -, Kklp. -, Nog. -, KBalk. -, Kum. -, Karay. -.

Yıkız sözcüğü tarihî dönemlerde *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türki ve Acemî ve Mugâlî* adlı eser dışında tanıklanamamıştır. Bu nedenle tek veri (hapax legomenon) niteliğindedir.

Oynaş “metres” (أيناش) 'yn's (BM, 35; Kİ, 64) ~ **Vaynaş** “oynaş” (ويناش) wyn's (TZ, 275)

< Tü. oyna-ş bk. ED 274b, TMEN C. 2 no 671, (Boeschoten, 2022, s. 215)

Tarihî: KökT. -, Uyg. -, Kar. DLT *oynaş* “-haram olarak- başkasıyla sevişen kadın” (Ercilasun&Akkoyunlu, 2020, s. 59), RKT *oynaş* “oynaş” (Ata, 2019, s. 7), **Har. -, Kıpç. CC** *oynaş* “cariye, metres, sevgili, oynaş” (Argunşah&Güner, 2022, s. 249), **Altın Orda-, Çağatay ŞSL** *oynaş* “aşık, dil-dade, şevherenden gayrı” (Durgut, 1995, s. 103). Krş. **Osm. TS** *oynaş* “kadının kocasından başka seviştiği erkek” (1971, C.V, 3037).

Çağdaş Kıpçak: Tat. *УЙНАШ* (*uynaş*) “oynaş, zina” (Öner, 2015, s. 526), Başk. *uynaş* “zina, nikahsız cinsel ilişki” (Özşahin, 2023, s. 667), Kır. *oynoş* “maşuka, metres, dost, maşuk” (Yuhadin, 2011, s. 605), Kzk. *ОЙНАШ* (*oynaş*) “oynaş, metres” (Koç, 2003, s. 408), Kklp. *oynas* “oynaş, metres, kadın veya erkeğin nikahsız yaşadığı kişi” (Uygur, 2019, s. 434), Nog. -, KBalk. -, Kum. *oynaş* “sevgili, yavuklu (evlilik dışı)” (Pekacar, 2011, s. 219), Karay. -.

Ayrıca krş. Trkm. *oynaş* “evlilik dışı ilişki kuran erkek ya da kadın” (Tekin vd., 1995, s. 499), YUyg. *oynaş* “oynaş, sevgili, metres” (Necip, 2013, s. 302), T.Tür. Ağ. GTS *oynaş* “aralarında toplumca hoş karşılanmayan ilişkiler bulunan kadın veya erkekten her biri” (<https://sozluk.gov.tr/>).

Oynaş sözcüğünü tarihî dönemlerde ilk olarak Karahanlı Türkçesi eserlerinde tespit etmek mümkündür. Karahanlı Türkçesi döneminde “metres” anlamında olan sözcük, Kıpçak Türkçesi döneminde de bu anlamıyla varlığını sürdürmüştür. Çağatay Türkçesi döneminde ise “âşık” anlamıyla karşımıza çıkmaktadır. Memlük-Kıpçak sahasında kelime başı /v/ sesi türeyerek *oynaş* ve *vaynaş* şeklinde iki biçim oluşturmuştur. Divanü Lugat’it-Türk’te açıkça kadın sıfatı olarak kullanılan sözcük, Osmanlı Türkçesinde erkek sıfatı olarak da kullanılmıştır.

Çağdaş Kıpçak Türkçelerinde anlam olarak tarihî Türk yazı dillerindeki “metres” anlamını koruyarak varlığını sürdürmüştür.

Clauson sözcüğün kökünü “oyna-” fiiline bağlamaktadır. *Oynak* ve *oynaş* sözcüklerinin bu bağlamda aynı kökten geldiğini ve yakın anlamlarda olduğunu belirtmiştir (ED, 274b).

Ersük “zina yapan kadın, fahişe (BM, 10) ~ **Ersik** “ersek” (TZ, 169) ~ **Êrsek** “orospu” (أَرْسُك) ’rsk (Kİ, 12)

< Tü. er -se + k bk. ED 237b, (Boeschoten, 2022, s. 57)

Tarihî: KökT.-, Uyg.-, Kar. DLT *ersek* “orospu kadın” (Ercilasun&Akkoyunlu, 2020, s. 51), **Har. -, Kıpç.** CC *ersek* “fahişe, kaltak, kahpe” (Argunşah&Güner, 2022, s. 241), **Altın Orda İML** *irsek* “orospu kadın” (Battal, 1934, s. 34), **Çağatay. -, Krş. Osm.** TS *ersek* “erkek isteyen” (1967, C.III, 1511).

Çağdaş Kıpçak: Tat. -, Başk. -, Kır. -, Kzk. -, Kklp. -, Nog. -, KBalk. -, Kum. *ersek* “erkeğe düşkün kadın” (Pekacar, 2011, s. 122), Karay. -.

Ayrıca krş. Az. *ersek* “erkek isteyen kadın” (Altaylı, 2018, s. 1139), T.Tür. Ağ. DS *ersek* “erkeğe düşkün kadın” (1993, C.V, 1776).

Ersük sözcüğünü tarihî dönemlerde ilk olarak Karahanlı Türkçesi döneminde tespit etmek mümkündür. Tarihî Türk yazı dillerinde *ersük*, *ersik*, *ersek*, *irsek* gibi çeşitli yazımları mevcuttur.

Çağdaş Kıpçak Türkçelerine bakıldığında Kumuk Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi ve Anadolu ağızlarında sözcüğü tespit etmek mümkündür. Tarihî Türk yazı dillerindeki anlamını koruyarak *ersek* biçiminde varlığını sürdürmüştür.

Kumuk Türkçesi Oğuzca özellikler gösteren bir Türkçedir. Sözcüğün “Türkmencedir” kaydı olmasa da Osmanlı Türkçesinde ve aynı zamanda sadece Kumuk Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi ve Anadolu ağızlarında mevcut oluşu Türkmence özellikli olduğunu göstermektedir.

Clauson sözcüğü erse- “bir kadının bir erkeğin peşinden koşması” fiiline bağlamaktadır (ED, 237b).

4.1.5. Kadımla İlgili Akrabalık Adları

Çiçe “babanın kız kardeşi” (چچا) çyç’ (TA, 45)

< ? çiçe (Boeschoten, 2022, s. 111)

Tarihî: KökT. -, Uyg. -, Kar. -, Har. -, Kıpç. -, Altın Orda -, Çağatay ŞSL *çiçe* “anne, hale, küçük hemşire, deye, içe” (Durgut, 1995, s. 323). Krş. **Osm. KT** *çiçe* “hala” (Sâmi, 2017, s. 526).

Çağdaş Kıpçak: Tat. -, Başk. -, Kır. *çeçe* “anne” (Yudahin, 2011, s. 257), Kzk. *şeşe* “anne” (Oraltay, 1984, s. 311), Kklp. -, Nog. -, KBalk. -, Kum. -, Karay. -.

Ayrıca krş. Az. *çiçe* “torunu olan kadın, büyük anne” (Altaylı, 2018, s. 709), Krş. T.Tür. Ağ. DS *çiçe* “abla; büyükanne; hala; teyze; görümce” (1993, C. III, 957-958).

Çiçe sözcüğü *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugâlî*’de tespit edilmiştir. Burada Türkiye Türkçesinde “hala” anlamıyla karşılanan sözcük yerine kullanılmaktadır. Yani babanın kız kardeşi anlamındadır ancak Çağatay Türkçesi döneminde sadece hala için değil, başka diğer kadınları da karşılayan bir hâle gelmiştir. Bu açıdan anlam genişlemesi olmuştur.

Çağdaş Kıpçak Türkçelerinde ise Kazak ve Kırgız Türkçesinde, Çağatay Türkçesindeki anlamlarından biri olan “anne” anlamıyla varlığını sürdürmektedir. Kazak Türkçesinde *şeşe* “anne” ve Kırgız Türkçesinde *çeçe* “anne” biçimi fonetik olarak benzemesine rağmen anlam olarak babanın kız kardeşi (hala) anlamını karşılamamaktadır. Anadolu ağızlarında ise anne, hala ve farklı kadın akrabalar için

kullanılmıştır. Türkmence özelliği gösteren bir kelimedir. Şemseddin Sâmî, *çiçe* sözcüğünün unutulmuş ama hatırlanması gereken miras Türkçe sözcüklerden olduğunu söylemektedir. Aynı zamanda *çiçe* sözcüğünün sadece hala anlamı olduğunu, hala sözcüğünün ise alıntılı olduğu dil olan Arapçada teyze olarak farklı anlamda kullanıldığını belirtmiştir (KT, 526).

Egeçi “büyük bacı, abla” (الكاجي) 'k' çy (TA, 45)

< Tü. eke + çi bk. ED 100b, (Boeschoten, 2022, s. 51)

Tarihî: KökT. -, Uyg. eke “abla ve küçük kız kardeş” (Wilkens, 2021, s. 102), **Kar. -, Har. -, Kıpç. CC egeçi** “babanın kız kardeşi, hala” (Argunşah&Güner, 2022, s. 249), **Altın Orda -, Çağatay AL ekeçi** “büyük kız kardeş” (Atalay, 1970, s. 22).

Çağdaş Kıpçak: Tat. -, Başk. -, Kır. -, Kzk. -, Kklp. -, Nog. -, KBalk. -, Kum. *egeçi* “teyze, hala” (Pekacar, 2011, s. 117), Karay. -.

Ayrıca krş. T.Tür. Ağ. DS *eci* “abla, büyük kız kardeş” (1993, C.V, 1660).

Egeçi sözcüğü Memlük-Kıpçak Türkçesi sözlüklerinden olan *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türki ve Acemî ve Mugâlî* adlı eserde tespit edilmiştir. Sözcüğün kökeni olarak değerlendirilebilecek “eke” sözcüğünü ise Eski Uygurcadan itibaren tespit etmek mümkündür. Eski Uygurcada “abla” ve “küçük kız kardeş” olarak anlamlandırılan sözcük, Kıpçak Türkçesinde “hala”, Çağatay Türkçesinde “abla” anlamıyla mevcuttur.

Çağdaş Kıpçak Türkçesinde ise sadece Kumuk Türkçesinde “teyze, hala” anlamıyla mevcut oluşu, sözcüğün Türkmence özellikli bir sözcük olduğunu göstermektedir. Derleme sözlüğünde *egeçi* maddesi *eci* maddesine gönderme yapmaktadır. Eci ise, “abla” ve “büyük kız kardeş” şeklinde açıklanmıştır.

Clauson *eke* sözcüğünün *eçe* ile aynı anlama geldiğini ve kendinden yaşça büyük olan kadın akrabayı karşıladığını belirtmektedir (ED, 100b). Sözcüğün tarihî dönemlerde abla sözcüğünü karşıladığını ve sonraki dönemlerde anlam genişlemesi olarak büyük olan tüm kadın akrabalara denildiğini söylemek mümkündür.

Kelin “gelin” (كالين) k'lyn (TA, 46; Kİ, 44; TZ, 193)

< Tü. kel- in bk. ED 719a, OTWF 1991, (Boeschoten, 2022, s. 159), TDES 187

Tarihî: Kökt. *kelin* “gelin” (Tekin, 38), Uyg. *kelin* “gelin, yenge” (Wilkins, 2021, s. 354) Kar. DLT *kelin* “gelin” (Ercilasun&Akkoyunlu, 2020, s. 174), KB *kelin* “gelin” (Arat, 1979, s. 252), Har. NF *kelin* “gelin” (Ata, 1998, s. 218), KE *kelin* “gelin” (Ata, 1997, 38), ME *kelin* “gelin” (Yüce, 1988, s. 36) Kıpç. CC *kelin* “gelin” (Argunşah&Güner, 2022, s. 356), Altın Orda HŞ *kelin* “narzeczona, oblubienica, mlodka; gelin adayı, nişanlı, genç” (Zajaczkowski, 1961, 94), İML *kelin* “düğünü yapılmakta olan kız, gelin” (Battal, 1934, s. 40). Ayrıca krş. GT *kelin* “gelin” (Karamanlıoğlu, 2019, s. 292), Çağatay ŞT *kelin* “gelin” (Ölmez, 2020, 389), Krş. Osm. KT *gelin* “evlenmeğe hazırlanmış kız veya yeni evlenmiş kadın” (Sâmi, 2017, s. 1181).

Çağdaş Kıpçak: Tat. *kilen* “gelin” (Öner, 2014, s. 135), Başk. *kilen* “gelin, genç kız” (Özşahin, 2023, s. 285), Kır. *kelin* “gelin” (Yuhadin, 2011, s. 434), Kzk. *kelin* “gelin, oğlunun veya kardeşinin hanımı” (Oraltay, 1984, s. 127), Kklp. *kelin* “gelin, çocuğunun veya kardeşinin hanımı” (Uygur, 2019, s. 263), Nog. *kelin* “gelin” (Ergönenç, 2024, s. 143), KBalk. *kelin* “gelin” (Tavkul, 2020, s. 207), Kum. *gelin* “gelin” (Pekacar, 2011, s. 133), Karay. -.

Ayrıca krş. Trkm. *gelin* “gelin” (Tekin vd., 1995, s. 248), Özb. *kelin* “gelin” (Yusupova, 2023, s. 221), Az. *gelin* “düğünü yapılan, kocaya giden kız” (Altaylı, 2018, s. 1263), T.Tür. Ağ. GTS *gelin* “evlenmek için hazırlanmış, süslenmiş kız veya yeni evlenmiş kadın; elkızı” (<https://sozluk.gov.tr/>).

Kelin sözcüğünü Köktürkçeden itibaren her dönemde takip etmek mümkündür. Tarihî süreçte anlamını koruyarak varlığını sürdürmüştür.

Çağdaş Türk dillerine bakıldığında sözcüğün genel manada bilindiğini söyleyebiliriz. Anlam olarak hiçbir değişikliğe uğramamıştır.

Clauson sözcüğün kökünü “kel-” fiiline bağlamaktadır. Evlenme yoluyla aileye katılan kadın demektir (ED, 719).

Sulanğır “gelin kadın, gelincik” (سولانغر) swl’ngr (TZ, 242)

< Mo. bk. (Boeschoten, 2022, s. 295)

Tarihî: Kökt. -, Uyg. -, Kar. -, Har. -, Kıpç. -, Altın Orda -, Çağatay.-.

Çağdaş Kıpçak: Tat. -, Başk. -, Kır. -, Kzk. -, Kklp. -, Nog. -, KBalk. -, Kum. -, Karay. -.

Sulanğır sözcüğü *Ettuhfet-üz-Zekiyye Fil-Lugat-it-Türkiyye* dışında tanımlanamamıştır. Bu nedenle tek veri (hapax legomenon) niteliğindedir. Boeschoten sözcüğü *şolangır* “gökkuşağı” şeklinde okuyarak Moğolca olduğunu belirtmiştir.

Lessing’in sözlüğünde “solungg-a” maddesinde birinci anlam olarak “gökkuşağı” verilirken ikinci anlam olarak “gelincik” anlamı verilmiştir (Lessing, 2017, s. 870). Buradaki gelincik sözcüğü Sibiryaya sansarı olarak açıklanmaktadır.

Yenge “yenge” (يَنگ) ynk’ (TA, 46)

< Tü. *yañı eke > *yañıke > *yeñıke > *yeñke > yenge bk. TDES 571, (Räsänen, 1969, s. 197-198), ED 950a, (Boeschoten, 2022, s. 409)

Tarihî: KökT. -, Uyg. *yèñe* “yenge” (Wilkens, 2021, s. 882) **Kar.** DLT *yenge* “ağabeyin zevcesi” (Ercilasun&Akkoyunlu, 2020, s. 203), **Har. -**, **Kıpç. -**, **Altın Orda** İML *yenge* “büyük kardeşin karısı” (Battal, 1934, s. 89). Ayrıca krş. GT *yenge* “yenge kadın” (Karamanlıoğlu, 2019, s. 137) **Çağatay.** SG *yenge* (352v/16, bkz. Clauson, 1960, s. 81) Krş. **Osm.** KT *yenge* “geline rehberlik eden kadın” (Sâmi, 2017, s. 1157).

Çağdaş Kıpçak: Tat. *cinği* “yenge” (Öner, 2014, s. 348), Başk. *yèñge* “yenge” (Özşahin, 2023, s. 718), Kır. *cenge* “yenge” (Yuhadin, 2011, s. 201), Kzk. *cenge* “yenge” (Oraltay, 1984, s.100), Kklp. *jenge* “yakın akraba veya ağabeyin eşi, yenge” (Uyğur, 2019, s. 239), Nog. *yenge* “gelin, büyük kardeşin hanımı ya da akraba” (Ergönenç, 2024, s. 427), KBalk. -, Kum. -, Karay. -.

Ayrıca krş. Trkm. *yenge* “yenge” (Tekin vd., 1995, s. 692), Özb. *yanga* “yenge” (Yusupova, 2023, s. 646), Az. *yenge* “gelin yeni evine giderken onunla birlikte giden ve ona rehberlik eden kadın” (Altaylı, 2018, s. 3621), T.Tür. Ağ. DS *yenge* “geline kılavuzluk eden kadın” (1993, C.XI, 4245).

Yenge sözcüğünü Eski Uygurcadan itibaren takip etmek mümkündür. “Ağabeyin eşi” olarak anlamlandırılan bu sözcük tarihî Türk yazı dillerinde de bu anlamını koruyarak varlığını sürdürmüştür.

Çağdaş Kıpçak Türkçelerinde sözcük aynı anlamda yaşamaktadır.

Clauson sözcükle ilgili bir köken bilgisi vermez. Sadece anlamının ağabeyin eşi olduğunu söylemektedir.

Semih Tezcan’ın bu sözcükle ilgili görüşü şu şekildedir: “Eski Türkçeden başlayarak birçok Türk dilinde bulunan *yenge*’nin (ve yanbiçimlerinin) anlamlarına

bakıldığında, bu akrabalık terminusunun her zaman aileye (uruk, oba, soy) sonradan ve evlilik yoluyla katılan bir kadını gösterdiği ortaya çıkar: “ağabeyin eşi”, “küçük erkek kardeşin eşi”, “amcanın eşi”, “dayının eşi” vb. Burada önemli olan bu kadınların yaşı değil, aileye sonradan katılmış, yani “gelin gelmiş” olmalarıdır. Buna karşılık “büyük anne”, “anne”, “teyze”, “hala”, “abla”, “küçük kız kardeş” aileye sonradan katılanlar sayılmaz, bunlara kesinlikle yeğge denmez. Benim buradan çıkardığım sonuç şudur: yeğge sözcüğü, “sonradan gelen hanım” anlamına gelmiş olan yağı eke sıfat tamlamasının bitişmesiyle ortaya çıkmıştır: *yağı eke > *yağıke > *yeğike > *yeğke > yeğge (Eski Türkçe ve daha başka Türk dilleri) > yenge (Türkiye Türkçesi)” (Tezcan, 2010, s. 827-828).

Ṭayza “teyze” (طای ازا) ṭ’y ’z’ (TA, 45)

< Tü. *ṭay-eze bk. (Boeschoten, 2022, s. 311)

Tarihî: KökT. -, Uyg. -, Kar. -, Har. -, Kıpç. -, Altın Orda -, Çağatay. SG *teyze* (167r/17, bkz. Clauson, 1960, s. 50) Krş. **Osm. KT** *teyze* “validenin hemşiresi” (Sâmi, 2017, s. 457).

Çağdaş Kıpçak: Tat. -, Başk. -, Kır. *tay ece* “ananın hemşiresi” (Yuhadin, 2011, s. 717), Kzk. -, Kklp. -, Nog. -, KBalk. -, Kum. -, Karay. -.

Ayrıca krş. Özb. *xola* “teyze” (Yusupova, 2023, s. 577), Az. *-xala* “annenin kız kardeşi” (Altaylı, 2018, s. 1477), T.Tür. Ağ. DS *dayaza* “teyze” (1969, C.IV, 1386).

Ṭayza sözcüğü tarihî dönemlerde *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî* adlı eserde tespit edilmiştir.

Çağdaş Kıpçak Türkçelerinde ise Kırgız Türkçesinde aynı kökten olabileceğini düşünülen *tay ece* sözcüğü tespit edilmiştir. Özbek ve Azerbaycan Türkçelerinde *teyze* anlamıyla *xola* ve *xala* sözcükleri mevcuttur. Anadolu ağızlarında *dayaza*, *dağza*, *dayas*, *dayıza*, *daza*, *deyza*, *deyze*, *deze*, *diyaza*, *diyeze* gibi çeşitli kullanımları mevcuttur.

Teyze biçimi Radloff'ta sadece Türkiye Türkçesine ait bir biçim olarak verilmiştir. Talat Tekin Türkçede akrabalık adlarının başka bir akraba ile tamlama yapılarak oluşturulduğunu belirterek *teyze* sözcüğünün *dayı* sözcüğü üzerinden oluşturulduğu görüşündedir. Dayının ablası anlamında “ṭay ezesi” veya “ṭayı ezesi” sözcüklerinin birleşmesiyle oluşmuş olabileceğini söyler (Tekin, 1960, s. 294).

Kayın ana “kaynana” (قینانا) *qyn'n* (TA, 46; TZ, 189; BM, 37)

< Tü. kadın + ana bk. ED 602a, (Boeschoten, 2022, s. 232)

Tarihî: KökT. -, Uyg. -, Kar. -, Har. -, Kıpç. CC *qayınana* “kaynana” (Argunşah&Güner, 2022, s. 249), **Altın Orda İML** *qayın ana* “kaynana” (Battal, 1934, s. 39), **Çağatay.-. Krş. Osm. KT** *qayın ana* “zevcenin validesi” (Sâmi, 2017, s. 1046).

Çağdaş Kıpçak: Tat. *kaynana* “kaynana” (Öner, 2014, s. 180), Başk. -, Kır. *kayın ene* “kaynana” (Yuhadin, 2011, s. 421), Kzk. *kayınene* “kaynana” (Oraltay, 1984, s. 156), Kklp. -, Nog. *qayın ana* “kaynana” (Ergönenç, 2024, s. 247), KBalk. -, Kum. *qayın ana* “kaynana” (Pekacar, 2011, s. 256), Karay. -.

Ayrıca krş. Trkm. *gayın ene* “kaynana” (Tekin vd., 1995, s. 241), Özb. *qaynona* “kaynana” (Yusupova, 2023, s. 321), Az. *qayınana* “karı veya kocanın annesi” (Altaylı, 2018, s. 2026), T.Tür. Ağ. GTS *kaynana* “karı kocaya göre birbirlerinin annesi; kayınvalide, hanımanne” (<https://sozluk.gov.tr/>).

Qayın ve ana sözcüklerinin beraber kullanımı ilk olarak Kıpçak Türkçesinde görülür. Daha sonra Altın Orda ve Memlük-Kıpçak Türkçesinde “kaynana” anlamında kullanımı mevcuttur.

Çağdaş Türk dillerine bakıldığında Tatar ve Türkiye Türkçesinde *qayınana* şeklinde tek sözcük olduğunu görmekteyiz. Diğer Kıpçak Türkçelerinde ise birleşik isim olarak mevcuttur.

Clauson *qayın* sözcüğünü *kadın* maddesi altında şu şekilde açıklar: “Evlilikle kurulan akrabalık, genellikle kayınpeder için, daha sonra genel olarak kullanıldı. Buradan hareketle *qayın* sözcüğünün aslında akrabalık yoluyla kurulan bir bağın adı olduğunu söylemek mümkündür. *Qayın* sözcüğünün ise kökeninin *kadın* sözcüğü olduğunu ve d-y ses değişimine uğradığı söylenilebilir (ED, 602a).

4.2. Memlük-Kıpçak Türkçesinde Kadına Ait Eşyaların Söz Varlığı

4.2.1. Kişisel Bakım, Süs ve Makyaj Eşyaları

Abak “koku kutusu. Kabarçuk da denir.” (اباق) ’b’k (TA, 24)

< ? abak bk. ED 8b

Tarihî: KökT. -, Uyg. -, Kar. -, Har. -, Kıpç. -, Altın Orda -, Çağatay.-.

Çağdaş Kıpçak: Tat. -, Başk. -, Kır. -, Kzk. -, Kklp. -, Nog. -, KBalk. -, Kum. -, Karay. -.

Abağ sözcüğü tarihî dönemlerde *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türki ve Acemi ve Mugâli* adlı eser dışında tanıklanamamıştır. Bu nedenle tek veri (hapax legomenon) niteliğindedir.

Clauson sözcüğü hapax unsur olarak belirtmiş ve kısaca Tercüman olarak bilinen sözlükte kadına ait eşyaların olduğu listede geçtiğini ve koku kutusu anlamına geldiğini belirtmiştir. (ED, 8b). *Abağ* sözcüğü Karahanlı Türkçesinde “heykel, put” anlamında *abağçı* ve *abaçı* sözcükleriyle beraber kullanılmıştır. Buradaki anlamı nazarı engellemek için mutfağa veya bahçeye koyulan heykelciktir (ED, 8b). Ayrıca TZ’de *abağ* “suret, boy, pos” anlamında mevcuttur (TZ, 135). Houtsma ise *abağ* sözcüğü için “çin bebeği, kukla” anlamını vererek *kağarçuk* ile aynı anlamda olduğunu söylemektedir (Houtsma, 1984, s.43). Boeschoten *abağ* sözcüğü için figür, bebek ve put anlamlarını vermektedir (Boeschoten, 2022, s. 15).

Bararar “pudra” (بررر) brrr ? (DM, 31)

< ?

Tarihî: KökT. -, Uyg. -, Kar. -, Har. -, Kıpç. -, Altın Orda -, Çağatay.-.

Çağdaş Kıpçak: Tat. -, Başk. -, Kır. -, Kzk. -, Kklp. -, Nog. -, KBalk. -, Kum. -, Karay. -.

Bararar sözcüğü tarihî dönemlerde *Ed-Dürretü’l- Mudiyye fi’l-Lügati’t-Türkiyye* adlı eser dışında tanıklanamamıştır. Bu nedenle tek veri (hapax legomenon) niteliğindedir. Sözcüğün kökeni açık değildir.

Bezevü “yüze sürülen ağılık (pudra)” (بَزْوُ) bzw (Kİ, 17)

< Tü. bedze+gü bk. (Boeschoten, 2022, s. 82), (BERTA, 1996, s. 558)

Tarihî: KökT. -, Uyg. -, Kar. - Har. -, Kıpç. -, Altın Orda -, Çağatay.-.

Çağdaş Kıpçak: Tat. -, Başk. -, Kır. -, Kzk. -, Kklp. -, Nog. -, KBalk. -, Kum. -, Karay. -.

Bezevü sözcüğü tarihî dönemlerde *Kitâbü’l- İdrâk li-Lisâni’l-Etrak* adlı eser dışında tanıklanamamıştır. Bu nedenle tek veri (hapax legomenon) niteliğindedir.

+gü eki alet ismi yapan bir ektir. Ünlü ile biten fiillere eklendiğinde ise g sesi v sesine dönüşür (BERTA, 1996, s. 558). Beze- “süslemek” fiilinden +gü eki ile eşya ismi yapılmıştır. Kadınların süslenmek için kullandığı bir makyaj malzemesinin adıdır.

Bilezik “bilezik” (بلازك) blzk (DM, 30; Kİ, 18; TA, 23; KK, 80; TZ,152)

< Tü. bile (k) + (y)üzük bk. ED 345b, (Räsänen, 1969, s. 76), TMEN C. 2. no 765, OTWF 1991.1, 158, (Boeschoten, 2022, s. 84), TDES 53

Tarihî: KökT. -, Uyg. bilerzük “bilezik” (Wilkens, 2021, s. 170), **Kar. DLT bilerzük** “bilezik” (Ercilasun&Akkoyunlu, 2020, s. 226), **TİEM 73 bilerzük** “bilezik” (Ünlü, 2004, s. 371), **RKT bilerzük** “bilezik” (Ata, 2019, s. 124), **Har. KE bilerzük** “bilezik” (Ata, 1997, 161), **Kıpç. -, Altın Orda -.** Ayrıca krş. **KEF bilerzük** “bilezik” (Eminoğlu, 2011, s. 175), **İMS bilerzük** “bilezik” (Toparlı, 2017, s. 377) **Çağatay. SG bilerzik** (149v/2, bkz. Clauson, 1960, s. 48). Krş. **Osm. KT bilerzik** “kadınların süs için bileklerine taktıkları halka altın, gümüş, elmaslı veya sırçadan olur” (Sâmi, 2017, s. 333).

Çağdaş Kıpçak: Tat. *bélezék* “bilezik” (Öner, 2014, s. 60), Başk. *bélezék* “bilezik” (Özşahin, 2023, s. 73), Kır. *bilerik* “bilezik” (Yuhadin, 2011, s. 120), Kzk. *bilerik* “bilezik” (Koç, 2021, 167), Kklp. *bilerik* “bilezik” (Uygur, 2019, s. 85), Nog. *bilerik* “bilezik” (Ergönenç, 2024, s. 78), KBalk. -, Kum. *bilerik* “bilezik” (Pekacar, 2011, s.73), Karay. -.

Ayrıca krş. Özb. *bilaguzuk* “bilezik” (Yusupova, 2023, s. 85), Az. *bilerzik* “bileğe takılan süs halkası” (Altaylı, 2018, s. 458).

Bilerzik tarihî dönemlerde ilk olarak Eski Uygurcada tespit edilen ve günümüze kadar varlığını sürdüren bir kadın takısıdır.

Çağdaş Kıpçak Türkçelerine bakıldığında sözcüğün yaygın olduğunu söylemek mümkündür. Tüm dönemlerde anlamını koruyarak varlığını sürdürmüştür.

Clauson, Radloff’un bile(k) + (y)üzük etimolojisini akla yatkın bulduğunu söylemektedir. Räsänen de Radloff’un görüşünü destekler (ED, 345b).

Marcel Erdal yukarıdaki görüşe katılmayarak farklı bir görüş öne sürmüştür. +sOk eki altında bilek sözcüğü ile bilezik sözcüğünün aynı kökten gelebileceğini ve ortak bir “bile-” kökü olabileceğini açıklar. Erdal, Çağdaş Türk dillerde -r’li biçiminin

de mevcut olduğunu zikrederek sözcüğün +sük eki ile yapılmış olabileceğini belirtir (OTWF, 158).

Çimdivüç “cımbız. Türkmenler buna yolkovuş derler.” / (جمددووج) cmddwuc (TZ, 162)

< Tü. çimdi + gUç bk. (Boeschoten, 2022, s. 114)

Tarihî: KökT. -, Uyg. -, Kar. -, Har. -, Kıpç. -, Altın Orda -, Çağatay.-.

Çağdaş Kıpçak: Tat. -, Başk. -, Kır. -, Kzk. -, Kklp. -, Nog. -, KBalk. -, Kum. -, Karay. -.

Çimdivüç sözcüğü *Ettuhfet-üz-Zekiyye Fil-Lugat-it-Türkiyye* dışında tanımlanamamıştır. Bu nedenle tek veri (hapax legomenon) niteliğindedir.

Tietze, “çimdi-” fiilini açıklarken “çimdiklemek” fiilini söylemektedir. Çimdiklemek fiili “çimdi-” fiilinin +k oluş-kılış fiili ile oluşturulmuş hâlidir (TETT, C.2, s. 231). Çimdiklemek bir kişinin tenini baş parmak ve işaret parmağının arasına sıkıştırmak demektir. Baş parmak ve işaret parmağı birbirine bastırıldığında elin şekli bir cımbızın şekli ile aynı olmaktadır. Cımbız da işlev olarak bir kılı iki kolu arasına sıkıştırıp çekmeye yarayan bir alettir. Çimdiklemek fiilinden hareketle +gUç alet yapan ek ile oluşturulmuş olma ihtimali yüksektir. +gUç eki vokalle biten fiillere eklendiğinde +vUç şekline dönmektedir (BERTA, 1996, s. 558).

Eñlik “kadınların yüzlerine sürdükleri kırmızılık. Bir de bitkiden yapılan vardır ki ona da kerti eñlik denilir.” (انگلیك) ’nlyk (TA, 24; Kİ, 11)

< Tü. eñ +lik bk. TETT C.2 s. 616, ED 185a, (Boeschoten, 2022, s. 57)

Tarihî: KökT. -, Uyg. -, Kar. DLT eñlik “ ‘allık’ kırmızı bir boyadır, kadınların yanakları onunla boyanır” (Ercilasun&Akkoyunlu, 2020, s. 57), **Har. KE eñlik** “allık” (Ata, 1997, 95), **Kıpç. -, Altın Orda İML eñlik** “yanak kırmızılığı” (Battal, 1934, s. 29), **Çağatay. SG eñlik** (118r/7, bkz. Clauson, 1960, s. 44)

Çağdaş Kıpçak: Tat. -, Başk. -, Kır. *endik* “allık: kadınların yanaklarına sürdükleri al düzgün” (Yuhadin, 2011, s. 331), Kzk. -, Kklp. -, Nog. -, KBalk. -, Kum. -, Karay. -.

Ayrıca krş. YUyg. *eñlik* “ruj” (Necip, 2013, s. 114), Az. *enlik* “kadınların makyaj yaparken yanaklarına sürdükleri allık” (Altaylı, 2018, s. 1128), T.Tür. Ağ. DS

enlik “boyacılıkta kullanılan bir çeşit ot; yüzü sürülen kırmızı boya” (1993, C.V, 1759).

Enlik sözcüğünü tarihî dönemlerde ilk olarak Karahanlı Türkçesinde tespit edilmiştir. Daha sonra Harezmi Türkçesi, Memlük-Kıpçak Türkçesi ve Altın Orda Türkçesinde “allık” anlamını koruyarak varlığını sürdürmüştür.

Çağdaş Kıpçak Türkçelerinde Kırgız ve Azerbaycan Türkçesinde “allık” anlamını korurken Yeni Uygur Türkçesinde “ruj” anlamını kazanmıştır. Anadolu ağızlarında hem bitki ismi hem de makyaj malzemesi olarak mevcuttur.

Clauson kadınların kullandığı kırmızı kozmetik malzemesi, allık olarak tanımlamıştır (ED, 185a). Mahmut Sarıkaya, *enlik* ve *allık* sözcükleri üzerine bir araştırma yapmıştır. Araştırmasından hareketle *enlik* sözcüğünün aynı zamanda kırmızı renkli bir bitki adı olduğunu ve Anadolu’da bilindiğini belirtmiştir. Yani sözcüğün iki anlamı vardır. Özellikle Farsça sözlüklere bakıldığında *enlik* sözcüğünün bitki anlamının öne çıktığını ve kadınların bu bitki ile makyaj yaptıklarını söylemektedir. Farsçada bitki anlamını korurken Orta Türkçe ve önceki dönemlerde bitki anlamında kullanılmadığını, makyaj malzemesi olarak kullanıldığını belirtmektedir. Özellikle *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türki ve Acemî ve Mugali’* de geçen açıklamayı örnek göstererek, sözcüğün bitki anlamını değil makyaj malzemesi anlamını taşıdığını vurgular (Sarıkaya, 2006, s. 117).

Isırğa “küpe” (اِسْرَغا) ’srğ’ (Kİ, 91) ~ **Isırka** “küpe” (اِسْرَغا) ’srğ’ (TZ, 174) ~ **Israğa** “kadın kulağındaki halka” (اِسْرَغا) ’srğ’ (KK, 109) ~ **şırğa** “küpe” (اِسْرَغا) ’srğ’ (DM, 106) ~ **Sızğa** “küpe” (سزغا) ’szğ’ (TZ, 238), ayrıca krş. **İşırğak** “küpe” (اِصْرَغَاق) ’şrg’k (TA, 108)

< Tü. ısır-ğa bk. (Boeschoten, 2022, s. 152)

Tarihî: KökT. -, Uyg. *ısırğa* “küpe” (Wilkens, 2021, s. 291), **Kar.** -, **Har.** KE *ısırğa* “küpe” (Ata, 1997, 66), ME *ısırğa* “küpe” (Yüce, 1988, s. 46), **Kıpç.** -, **Altın Orda** İML *ısırğa* “küpe” (Battal, 1934, s. 36). Ayrıca krş. KEF *ısırğa* “küpe” (Eminoğlu, 2011, s. 209), RS *ısırğa* “küpe” (Golden, 304), **Çağatay.** -.

Çağdaş Kıpçak: Tat. -, Başk. *hırğa* “küpe; halka” (Özşahin, 2023, s. 200), Kır. *sırğak* “küpe” (Yuhadin, 2011, s. 651), Kzk. *sırğa* “küpe” (Oraltay, 1984, s. 254), Kklp. *sırğa* “küpe” (Uygur, 2019, s. 505), Nog. *sırğa* “küpe” (Ergönenç, 2024, s. 295),

KBalk. *sırğa* “küpe” (Tavkul, 2020, s. 311), Kum. -, Karay. *sırğa* “küpeler” (Kırbaş, 2021, s. 158).

Ayrıca krş. Trkm. *ısrğa* “küpe” (Tekin vd., 1995, s. 365), Özb. *sırg'a* “küpe” (Yusupova, 2023, s. 361) Az. *sırğa* “kadınların kulaklarına taktıkları küpe” (Altaylı, 2018, s. 2973), T.Tür. Ağ. DS *sırğa* “küpe” (1993, C.X, 3615).

Isırka sözcüğü tarihî dönemlerde ilk olarak Eski Uygurcada tespit edilmiştir. Daha sonra “ısrğa” şeklinde Harezmi Türkçesinde ve Memlük-Kıpçak Türkçesi edebî eserlerinde görülmektedir. Memlük-Kıpçak Türkçesi sözlüklerinde ise sözcüğün farklı yazımları mevcuttur.

Çağdaş Türk dillerinde sözcük yaşamaktadır.

Albülkadir İnan, *ısrğa* sözcüğünün ısr- fiiline -ğa ekinin eklenmesiyle oluştuğunu belirtir (İnan, 1946, s. 13). Küpenin tarihî dönemlerde erkekler için kölelik belirtisi kadınlar içinse süs eşyası olduğunu ve zaman içerisinde muska görevini de gördüğünü söyler (İnan, 1946, s. 14). Başkurlarda evlenecek kişilerin birbirlerinin kulaklarını ısırmaları ve sonra kızın kulağının delinip ip geçirilmesi adetini örnek göstererek “ısr-” fiili ile alakasını açıklamaktadır.

Hatice Şirin, *ısrka* sözcüğünün zaman zaman *asırga* veya *asırgak* şeklinde yazıldığını söyleyerek sözcüğün kökünün Houtsma'nın da anlamlardığı gibi “asmak” fiili olabileceğini söylemektedir. Kamus-ı Türkî'de küpe tanımı yapılırken “kadınların kulaklarına astıkları süs” şeklinde verilmesi küpenin asmak fiiliyle de ilişkili olduğunu göstermektedir (Şirin, 2019, s. 94-95).

ķabarķuk “koku kutusu” bk. **Abak** (قبرچوق) ķprcwķ (TA, 24)

< ? **ķab+ar-ķuk** bk. ED 586b, (Boeschoten, 2022, s. 230)

Tarihî: KökT. -, Uyg. -, Kar. DLT *ķabırķak* “tabut, genellikle ölü tabutu için kullanılır” (Ercilasun&Akkoyunlu, 2020, s. 220) **Har. -, Kıpç. -, Altın Orda -**. Ayrıca krş. TZ *ķabırķak* “sandık, kutu” (Atalay, 1945, s. 181), Kİ *qaburķuk* “ağaçtan içi oyularak yapılan, yahut ağaç kabuğundan yapılan hokka, kutu” (Caferoğlu, 1931, s.67) **Çağatay. -.**

Çağdaş Kıpçak: Tat. -, Başk. -, Kır. -, Kzk. -, Kklp. -, Nog. -, KBalk. -, Kum. -, Karay. -.

ĶabarĶuĶ szcĶĶ *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*'de kadın giysileri, takıları bařlıĶının altında verilmiştir. Sözcük "kutu" anlamıyla verilmiştir. Ancak geĶtiĶi diĶer tarihî metinlerde szcĶn kadınlara ait bir eşya oluşuyla ilgili başka bir bilgiye rastlanmamıştır. Karahanlı Türkçesinde "tabut" anlamında kullanılan sözcük diĶer dönemlerde anlam gelişmesi göstererek "aşıaptan yapılan kutu" anlamını kazanmıştır. ĶaĶdař KıpĶak Türkçelerinde ise tespit edilememiştir.

Clauson szcĶn yazımının Ķok Ķeřitli olduĶunu ve birĶok anlama karşılık geldiĶini söylemektedir. Kabarcık, kaplumbaĶa kabuĶu, oyuncak bebek ve kutu anlamlarıyla karşımıza Ķıkmaktadır. Aynı zamanda bu sözcükler arasında ortak bir kökün kurulabilmesinin zor olduĶunu söylemektedir (ED, 586b).

Kerşen "allıktan önce kadınların yüzlerine sürdükleri yaĶ" (كرشان)krş'n (TA, 24) ~ **Kirşen** "kadınların yüzlerine sürdükleri düzgün, be" (TZ, 202)

< ? kirşen bk. ED 747b, TETT C. 4. s. 322, (Boeschoten, 2022, s. 169), TDES 307

Tarihî: Kökt. -, Uyg. -, Kar. DLT *kirşen* "stbeĶ" (Ercilasun&Akkoyunlu, 2020, s. 190), **Har.** KE *kirşen* "yüze sürülen düzgün" (Ata, 1997, s. 95), İML *kirşen* "stbeĶ: kadınların yüzlerine sürdükleri ak düzgün, aĶlık" (Battal, 1934, s. 41), **KıpĶ. -, Altın Orda -, ĶaĶatay.** SG *kirşen* (313vr/8, bkz. Clauson, 1960, s. 74)

ĶaĶdař KıpĶak: Tat. *krşen* "pudra" (ner, 2014, 251), Başk. *krşen* "pudra" (zşahin, 2023, s. 280), Kır. -, Kzk. -, Kklp. -, Nog. -, KBalk. -, Kum. -, Karay. -.

Ayrıca krş. Az. *kirşan* "yüze sürülen beyaz madde, düzgün" (Altaylı, 2018, s. 1805), T.Tr. AĶ. DS *kirşan* "stbeĶ, allık, pudra" (1975, C.VIII, 2881).

Kerşen szcĶn tarihî dönemlerde ilk olarak Karahanlı Türkçesinde geĶer. Burada *kirşen* şeklinde olan sözcük "stbeĶ" anlamıyla bulunmaktadır. stbeĶ, kurşundan elde edilen beyaz bir malzemedir. Kadınların yüzlerine beyazlık vermek iĶin sürdükleri Mahmud Kşgari tarafından belirtilmektedir (Blsing, 2008, s. 290). Harezmi Türkçesi döneminde de aynı anlamını koruyarak varlıĶını srdrmştir.

ĶaĶdař KıpĶak Trkelerinden Tatarca ve BařkurtĶada aynı anlamda kullanılan sözcük OĶuz grubu Türk dillerinde de yaşamaktadır.

Anadolu’da sadece belli yörelerde bilinen kelime, Azerbaycan Türkçesinde yaygın olarak kullanımdadır. Türkmen Türkçesinde ise daha çok “toz” anlamını kazanmış, Tatar ve Başkurt Türkçelerinde ise pudra olarak bilinmektedir (Bläsing, 2008, s. 300-301).

Küpe “küpe. Işırğak da denir.” (كپ) kp’ (TA, 24; TZ; 214; KI, 55)

< Tü. küpe bk. ED 687b, TETT C.4. s. 483, (Boeschoten, 2022, s. 184), TDES 344

Tarihî: KökT. -, **Uyg.** -, **Kar.** DLT *küpe* “küpe” (Ercilasun&Akkoyunlu, 2020, s. 441) **Har.** ME *küpe* “küpe” (Yüce, 1988, s. 154) **Kıpç.** -, **Altın Orda** -. Ayrıca krş. KEF *küpe* “küpe” (Eminoğlu, 2011, s. 241), RS *küpe* “küpe” (Golden, 304), **Çağatay.** -. Krş. **Osm.** KT *küpe* “kadınların kulağına astıkları süs” (Sâmi, 2017, s. 1188).

Çağdaş Kıpçak: Tat. -, Başk. -, Kır. -, Kzk. -, Kklp. -, Nog. -, KBalk. -, Kum. -, Karay. -.

Küpe sözcüğünü tarihî dönemlerde Karahanlı Türkçesinden itibaren takip etmek mümkündür. Harezmi ve Memlük-Kıpçak Türkçesi döneminde de küpe “süs” anlamını koruyarak varlığını sürdürmüştür.

Çağdaş Türk Kıpçak Türkçelerinde sözcüğü tespit etmek mümkün olmamıştır.

Clauson sözcüğün ilk anlamının “küçük metal halka” olduğunu söylemektedir. Tarihî dönemlerde kadınların kullandığı küpe anlamının yanında, hayvanlara da kullanılan bir sözcüktür. Zamanla ilk anlamının kullanımı azalmış, kadın süs eşyası olarak yaygınlık kazanmıştır. Argunşah küpe üzerine yazdığı makalesinde küpe sözcüğünün iki anlamı olduğunu söylemektedir. İlk anlamı Clauson’da da verilen metal halka anlamıdır ve bu anlam zamanla genişleyerek “askerî zırh” anlamı da kazanmıştır. İkinci anlamı ise kulağa takılan süs eşyasıdır (Argunşah, 2022, s. 405). Zırh anlamında kullanılan küpe için çeşitli etimolojiler yapılmıştır. Bu zırhın halkalardan oluştuğunu söyleyen araştırmacılar halka anlamının da zırh anlamı ile bağlantılı olabileceğini söylerler. Ramstedt, Kalmukça’da bulunan kō sözcüğüyle Türkçe küpe/kübe sözcüğünün arasında bağlantı olabileceğini söylemiştir (Ramstedt, 1935, 243a Akt. Argunşah, 2022, s. 411).

Deny, *kübe* sözcüğünün Moğolca-Kalmukçaya kö “göğüs zırhı” olarak geçtiğini söylemektedir. (Deny, 1947, 238 Akt. Argunşah, 2022, s. 412).

Günümüzde her ne kadar sadece kadın takısı olarak algılsa da tarihte erkeklerin de küpe taktığı bilgisi mevcuttur. Köktürk heykellerinde küpeli birçok örnek vardır. Geyikli taşlar olarak bilinen heykellerde kulak hizasında yapılan halka biçimindeki küpeler mevcuttur (İskenderzade, 2010, s. 257). İlk olarak Moğollarda görülen bu gelenek Cengiz Han dönemindeki komutanların statüsünü gösteren bir işaret olarak kullanılmıştır (Cihan, 2017, s. 707).

Tepe “kadın süs eşyası” (تپا) tb’ (DM, 30)

< ? tepe

Tarihî: KökT. -, Uyg. -, Kar. -, Har. -, Kıpç. -, Altın Orda -, Çağatay. -.

Çağdaş Kıpçak: Tat. -, Başk. -, Kır. -, Kzk. -, Kklp. -, Nog. -, KBalk. -, Kum. -, Karay. -.

Tepe sözcüğü bu anlamda tarihî Türk dili alanında *Ed-Dürretü'l- Mudiyye fi'l-Lügati't-Türkiyye* dışında tanıklanamamıştır. Sözlükte süs eşyasının niteliği ile ilgili bir ayrıntı yer almaz. Sözcük tek veridir.

Yolkovuş “cımbız” (يولقووش) ywlqwwş (TZ, 288) krş. **Çimdivüç** “cımbız. Türkmenler buna yolkovuş derler.” (جمددووج) cmddwwc (TZ, 162)

< Tü. yul- (x) -k - gUc bk. (BERTA 1996, s. 478), (Boeschoten, 2022, s. 425)

Tarihî: KökT. -, Uyg. -, Kar. -, Har. -, Kıpç. -, Altın Orda -, Çağatay.-.

Çağdaş Kıpçak: Tat. -, Başk. -, Kır. -, Kzk. -, Kklp. -, Nog. -, KBalk. -, Kum. *yulqmaq* “yolmak, koparmak; sökmek, sökerek çıkarmak” (Pekacar, 2011, s. 399), Karay. -.

Yolkovuş sözcüğü *Ettuhfet-üz-Zekiyye Fil-Lugat-it-Türkiyye* dışında tanıklanamamıştır. Bu nedenle tek veri (hapax legomenon) niteliğindedir.

Yul- fiili Clauson’da “çekip çıkartmak” anlamında verilmiştir. Cımbız da genel manada bir şeyi çekip çıkartmaya yarayan ve genellikle vücuttaki tüyleri çıkartmak veya yolmak için kullanılan bir alettir. “Sözcüğün kökünün “yol-” fiili olabileceği muhtemeldir. Clauson aynı zamanda yulqun- “kazımak” fiilinin olduğunu ancak bu fiilin de hapax özelliği gösterdiğini söylemektedir (ED, 927a). Yine aynı eserde

yülküvüç “ustura” sözcüğünün olması ve yül- “tırış olmak” manasına gelmesi benzer bir yapı olarak fiil kökünden alet ismi yapıldığını söylememize imkân tanır.

Yolkovuş sözcüğü *çimdivüç* sözcüğünün açıklamasında yer alan bir sözcüktür. Yazar *çimdivüç* sözcüğünü açıklarken Türkmenlerin cımbız için *yolkovuş* dediklerinden bahseder. Yani *çimdivüç* ile eş anlamlı sayılabilecek bir sözcüktür. İlgili sözcük aynı zamanda Memlûk sahasındaki Türkmen dil malzemesi içinde yer alır.

4.2.2. Kadınlara Ait Diğer Eşyalar

Bögter “hanımların deve üzerine koyup bindikleri beşik” (بُكْتَر) bktr (Kİ, 24; BM, 27)

< Tü. *böğ- ter bk. (Boeschoten, 2022, s. 92)

Tarihî: KökT. -, Uyg. -, Kar. -, Har. -, Kıpç. -, Altın Orda -, Çağatay. -.

Çağdaş Kıpçak: Tat. -, Başk. -, Kır. -, Kzk. -, Kklp. -, Nog. -, KBalk. -, Kum. -, Karay. -.

Sözcük *bögter* yazımıyla *Kitâbü'l- İdrâk li-Lisâni'l-Etrak* dışında tanıklanamamıştır. *Yükter* “semerin sepeti, devenin üzerine kadınların bindiği çadır” (BM, 27) biçimiyle aynı anlamda BM’de bulunmaktadır.

Clauson kelimenin hem üstün hem de ötre taşıdığını “*bögter*” veya “*bögtür*” olarak okunabileceğini söylerken *bögtür* okumayı tercih etmiştir. Böğ- “toplanmak” fiilinden *böğüt- fiilini işaret etmiştir. Kİ’de “hanımların deve üzerine koyup bindikleri beşik” anlamının mevcut olduğunu ve BM’deki yazımın muhtemelen yanlış olduğunu söylemektedir (ED, 325b). Clauson aynı zamanda DLT’de yer alan *büktir* kelimesini işaret eder. Ercilasun ve Akkoyunlunun “dağlardaki girinti çıkıntılar” olarak anlamlandırdığı sözcük (DLT, 198) Clauson tarafından “engebeli zemin, dağlarda derin vadi” olarak anlamlandırılmıştır. Deve göz önüne getirildiğinde devenin hörgüç kısmının dağlardaki derin vadiler ile şekilsel bir benzerliği olduğu için buraya koyulan oturağa bu isim verilmiş olması muhtemeldir.

Bürünçek “peçe, örtü” (بُرُنْجَك) brnck (TA, 23)

< Tü. bürün- gUç bk. ED 367b, (Boeschoten, 2022, s. 100), OTWF 357-359, TDES 82

Tarihî: KökT. -, Uyg. -, Kar. DLT *bürünçük* “yaşmak (yarım peçe)” (Ercilasun&Akkoyunlu, 2020, s. 99), **Har.** ME *bürüncük* “örtü” (Yüce, 1988, s. 46) **Kıpç. -, Altın Orda** HŞ *bürüncüklüg* “kobieta z zaslona na twarzy; yüzünde peçeli kadın” (Zajaczkowski, 1961, 39), İML *bürüncük* “kadınların baş örtüsü” (Battal, 1934, s. 23). Ayrıca krş. RS *bürüncük* “cloak, veil; pelerin, peçe” (Golden, 146) KEF *bürüncük* “baş örtüsü, peçe” (Eminoğlu, 2011, s. 188), **Çağatay** ŞHD *bürüncek* “baş örtüsü” (Karasooy, 111), MK *bürünçek* “kadınların başlarına örttükleri bir çeşit örtü, baş örtüsü” (Ölmez, 1993, s. 153). Krş **Osm.** KT *bürüncek* “ipek böceği kozasının teli, ham ipek, böyle ipekten mamul ince bez” (Sâmi, 2017, s. 311).

Çağdaş Kıpçak: Tat. *börkençék* “bürüncek” (Öner, 2014, s. 72), Başk. *börkensék* “kadınların yüzünü de kapatan baş örtüsü, peçe, nikap” (Özşahin, 2023, s. 107), Kır. *bürkö-* “örtmek, kapatmak” (Yuhadin, 2011, s. 155), Kzk. *bürkenşi* “örtü” (Oraltay, 1984, s. 56), Kklp. -, Nog. -, KBalk. -, Kum. -, Karay. -.

Ayrıca krş. Trkm. *büreneck* “kadınların başlarına örttüğü baş örtüsü” (Tekin vd., 1995, s. 91), Az. *bürüncek* “şal, pelerin, çarşaf, padesü vb. gibi bürünülen şeylere verilen ad” (Altaylı, 2018, s. 560), T.Tür. Ağ. DS *bürüncük* “ham ipekten dokunmuş bez” (1993, C.II, 829).

Bürünçek sözcüğünü tarihî dönemlerde Karahanlı Türkçesinden itibaren takip etmek mümkündür. Burada “kadınların kullandığı peçe” anlamındayken zamanla anlamı genişlemiş ve “örtü, baş örtüsü” anlamlarını kazanmıştır. Memlük-Kıpçak sözlüklerinde *bürünçek* olarak karşımıza çıkan sözcük, *bürünçük* ve *bürüncük* olarak diğer dönemlerde mevcuttur.

Çağdaş Kıpçak Türkçelerinde sözcüğün genel anlamda bilindiğini söylemek mümkündür. Örtü anlamını koruyarak varlığını sürdürmüştür.

Marcel Erdal sözcüğün *bürün-* “örtünmek” fiilinden -gUç ekiyle oluştuğunu söyler. Sözcüğün ek kısmında metatez hadisesinin olduğunu belirtir (OTWF, C.1, 357-359).

kalın “çeyiz; Kalın. Çeyiz anlamına da gelir.” (قلن) kln (TZ, 182; TA, 39)

< Tü. kalın bk. ED 622a, (Räsänen, 1969, s. 226), TETT C.4. s. 77, (Boeschoten, 2022, s. 234), TDES 251

Tarihî: Kökt. -, Uyg. -, Kar. DLT *kalıñ* “mihir” (Ercilasun&Akkoyunlu, 2020, s. 498), TİEM 73 *kalıñ* “öncül mehir olarak kadına verilen çeyiz” (Kök, 2004, s. 54) Har. KE *kalıñ* “kadına verilen çeyiz” (Ata, 1997, 351) Kıpç. -, Altın Orda -. Ayrıca krş. RS *kalıñg* “gelin parası” (Golden, 233), Çağatay. -. Krş. Osm. TS *kalıñ* “mihri muaccel” (1969, C. IV, 2185).

Çağdaş Kıpçak: Tat. *КАЛЫМ* (*kalım*) “başlık parası” (Öner, 2015, s. 259), Başk. *kalın* “erkek ya da kızın babasına verilen mal; çeyiz” (Özşahin, 2023, s. 323), Kır. *kalıñ* “mihir” (Yuhadin, 2011, s. 390), Kzk. -, Kklp. *qalıñ* “erkeğin kız tarafına verdiği para, başlık parası veya başka malları” (Uygur, 2019, s. 311), Nog. *qalın* “başlık parası” (Ergönenç, 2024, s. 233), KBalk. *kalın* “başlık parası” (Tavkul, 2020, s. 229), Kum. *qalın* “başlık, gelin için verilen para” (Pekacar, 2011, s. 242), Karay. -.

Ayrıca krş. T.Tür. Ağ. DS *kalın* götürmek “evlenecek erkek tarafından kız tarafına pazar günü armağan götürmek” (1975, C. VIII, 2609).

Kalıñ sözcüğünü tarihî dönemlerde Karahanlı Türkçesinden itibaren takip etmek mümkündür. Harezmi ve Memlük-Kıpçak dönemlerinde de anlamını koruyarak varlığını sürdürmüştür. *Kalıñ* sözcüğü Karahanlı Türkçesinde “mehir” olarak adlandırılmıştır. Buradan hareketle bu malın kadına verildiği anlamı çıkarılabilir. Tarihî Türk yazı dillerinde “kadına verilen para” anlamı hâkimdir.

Çağdaş Kıpçak Türkçelerine bakıldığında genel olarak bilindiğini söylemek mümkündür. Sadece kadına değil, kadının babasına da verildiği ve Anadolu’daki gibi başlık parası anlamını da kazandığını görmekteyiz.

Kalıñ, kızı alabilmek için erkek tarafının kızın babasına verdiği para veya hayvandır. Evlilik sırasında kalın anlaşması yapıldıysa bu evlilik iki aile tarafından da kabul gören saygın bir evlilik olarak değerlendirilir çünkü kalın ödenmeden yapılan evlilikler kız kaçırılmadan yapılan evliliklerdir (Yüksekkaya, 2007, s. 396). Yüksekaya, kalın, çeyiz ve başlık parasının ayrımını şu şekilde yapmıştır: *Kalıñ*, erkek babasının oğluna verdiği paydır, çeyiz kız babasının kızına verdiği paydır, başlık ise evlilik sırasında kızın ailesine verilen hediyedir (Yüksekkaya, 2007, s. 397).

Kebin “kadına kesilen mehir; kefin için ayrılan para” (كابين) k’bn (TZ, 190)

< Çin. kebin bk. TMEN C. 3 no 1614; ED 585a, TETT C.4. s. 31, (Boeschoten, 2022, s. 155)

Tarihî: Kökt. -, Uyg. -, Kar. -, Har. ME *kabin* “nikah parası” (Yüce, 1988, s. 132), KE *kabin* “geline verilen ağırlık, çeyiz” (Ata, 1997, 66), TİEM 73 *kabinsiz* “güveyinin geline verdiği ağırlık, mal, eşya, mehir olmadan” (Ünlü, 2004, s. 476), **Kıpç. -, Altın Orda -.** Ayrıca krş. GT *kabin* “mihri muaccel” (Karamanlıoğlu, 2019, s. 285), KEF *kabin* “nikah parası, damadın verdiği eşya” (Eminoğlu, 2011, s. 217), **Çağatay. -.**

Çağdaş Kıpçak: Tat. -, Başk. -, Kır. -, Kzk. -, Kklp. -, Nog. *kebin* “kefen” (Ergönenç, 2024, s. 142), KBalk. -, Kum. *gebin* “evlenme, izdivaç, evlilik” (Pekacar, 2011, s. 131), Karay. -.

Ayrıca krş. T.Tür. Ağ. DS *kebin* “evlenmek, nikah” (1975, C. VIII, 2714).

Kebin sözcüğünü tarihî dönemlerde ilk olarak Harezmi Türkçesinde tespit etmek mümkündür. Nikâh parası olarak adlandırılan sözcük, mehir sözcüğünün karşılığı için kullanılmıştır.

Çağdaş Türk dillerinde Kumuk Türkçesinde *gebin* “evlenme, izdivaç, evlilik”, Nogay Türkçesinde “kefen” anlamıyla geçmektedir. Anadolu ağızlarında da “evlenmek” anlamıyla mevcuttur.

Keçkün “kadın üst urbası” (كچكون) k’çkwn (TZ, 190)

< keç-gün (?)

Tarihî: Kökt. -, Uyg. -, Kar. -, Har. -, Kıpç. -, Altın Orda -, Çağatay. -.

Çağdaş Kıpçak: Tat. -, Başk. -, Kır. -, Kzk. -, Kklp. -, Nog. -, KBalk. -, Kum. -, Karay. -.

Keçkün sözcüğü Ettuhfet-üz-Zekiyye Fil-Lugat-it-Türkiyye dışında tanıklanamamıştır. Bu nedenle tek veri (hapax legomenon) niteliğindedir.

Kiyemek “uzun kadın gömleği” (كيمك) kymk (KK, 80)

< Tü. keç-mek bk. ED 700b, (Boeschoten, 2022, s. 157)

Tarihî: Kökt. -, Uyg. -, Kar. -, Har. -, Kıpç. -, Altın Orda -, Çağatay. -.

Çağdaş Kıpçak: Tat. -, Başk. -, Kır. -, Kzk. -, Kklp. -, Nog. -, KBalk. -, Kum. -, Karay. -.

Kiymek sözcüğünü *El-Kavâninü'l- Külliye Li- Zabti'l-Lügati't-Türkiyye* adlı eserden tespit edilen bir sözcüktür.

Kiymek sözcüğünün karşılığı sözlükte اللباس “libas” olarak verilmiştir. Libas ise Arapça elbise demektir. İM’de *keymek* biçiminde “zırh” sözcüğü bulunmaktadır (Öztopçu, 2002, s. 96). Bu kelimenin zaman içerisinde anlam daralması yaşayarak sadece kadınlar için kullanılan bir gömlek ismi olmuş olması muhtemeldir.

Clauson da “keç” maddesi altında “keğmek” kelimesini elbise olarak vermiştir. đ-y ses değişimiyle kelime Memlük-Kıpçak Türkçesinde “keymek” hâlini almıştır.

Közenek “yaşmak, eskiden kadınların yüzlerine örtündükleri örtü” (كوزانك) kwz’n’k (TZ, 209)

< Tü. köz+enek ? bk. (Boeschoten, 2022, s. 179-180)

Tarihî: KökT. -, Uyg. -, Kar. -, Har. -, Kıpç. -, Altın Orda -, Çağatay. -.

Çağdaş Kıpçak: Tat. -, Başk. -, Kır. *közönök* “delik, ilik” (Yuhadin, 2011, s. 513) Kzk. -, Kklp. -, Nog. -, KBalk. -, Kum. -, Karay. -.

Közenek sözcüğü *Ettuhfet-üz-Zekiyye Fil-Lugat-it-Türkiyye* dışında tanıklanamamıştır. Bu nedenle tek veri (hapax legomenon) niteliğindedir.

Közenek sözcüğü anlam olarak muhtemelen yüzü örten sadece gözlerin açık kaldığı bir yüz örtüsüdür. Gözler burada örtü üzerindeki bir delik veya dışarıya bakılan bir pencere olarak değerlendirilebilir. Çünkü bu örtü örtüldüğünde yüzü tamamen kapatacağı için görmek için sadece gözlerin açıkta bırakılması gerekir. Bu sebeple *közenek* sözcüğü bu örtünün adı yerine geçmiş olabilir. Clauson köznek, köznök, közönök ve közünök sözcükleri için delik ve pencere anlamlarını vermektedir (ED, 762a). Sözcük daha sonra *gözenek* “küçük delik” anlamıyla Türkiye Türkçesinde varlığını sürdürmüştür, ancak örtü anlamı kullanımda değildir (GTS, <https://sozluk.gov.tr/>).

Yabuğ “baş örtüsü” (يايق) y’bğ (DM, 24)

< Tü. yap-(u)ğ bk. (Boeschoten, 2022, s. 394)

Tarihî: KökT. -, Uyg. -, Kar. -, Har. ME yapuğ “örtü” (Yüce, 1988, s. 203) **Kıpç. CC yaboğ** “örtü” (Argunşah&Güner, 2022, s. 254), **Altın Orda -.** Ayrıca krş. KEF *yapuğ* “örtü, atın üstüne örtülen örtü” (Eminoğlu, 2011, s. 305) **Çağatay. SG**

yapug/k (326r/7, bkz. Clauson, 1960, s. 76) Krş. **Osm.** TS *yapuk* “başörtüsü” (2019, C.VI, 4305)

Çağdaş Kıpçak: Tat. *yabık* “kapalı, örtülü” (Öner, 2015, s. 543), Başk. *yabık* “kapalı, örtülü” (Özşahin, 2023, s. 685), Kır. *cabuu* “örtü; çul” (Yuhadin, 2011, s. 161), Kzk. *cabuv* “örtü” (Oraltay, 1984, s. 82), Kklp. *jabıq* “çadırın tuwırlıqı ile üzikinin birleştiği yer, örtü” (Uygur, 2019, s. 219), Nog. *yabıq* “kapalı, örtük” (Ergönenç, 2024, s. 407), KBalk. *cabuv* “örtü” (Tavkul, 2020, s. 117), Kum. *yabıq* “kapalı, örtülü” (Pekacar, 2011, s. 377), Karay. *yabuk* “kaplanmış, saklanmış” (Kırbaş, 2021, s. 193).

Yabuk sözcüğünü tarihî dönemlerde ilk olarak Harezmi Türkçesi eserlerinde tespit etmek mümkündür. Kıpçak ve Memlük-Kıpçak eserlerinde de “örtü” anlamını koruyarak varlığını sürdürmüştür.

Çağdaş Türk dillerine bakıldığında genel anlamda sözcüğün bilindiğini ve anlamını koruyarak varlığını sürdürdüğünü söylemek mümkündür.

Clauson **yap* “keçeleşmiş yün” kökünü tek veri (hapax) olarak vermektedir (ED, 870). *Yapug* sözcüğünü açıklarken “yapılan şey, bina” anlamını verirken Türkmencede örtülü anlamına geldiğini söyler (ED, 873). Kıpçak Türkçesinde örtmek anlamına gelen “*yap-*” fiilini vermektedir (ED, 871). Sözcüğün kökünün “*yap-*” olması ve zamanla örtülen örtüye *yabuk* denilmiş olması muhtemeldir.

Yaşmak “yaşmak, örtü” (شماق) *ysm*’k (TA, 24; TZ, 281; Kİ, 122)

< Tü. **ya* – *ş* + *mak* bk. TDES 56; TMEN no 1884, ED 976b, (Boeschoten, 2022, s. 404)

Tarihî: KökT. -, Uyg. *yaş-* “saklanmak, gizlenmek, ortadan kaybolmak” (Wilkens, 2021, s. 874) **Kar.** DLT *yaşdı* “gizlendi” (Ercilasun&Akkoyunlu, 2020, s. 376), TIEM 73 *yaş-* “gizlenmek, saklanmak” (Kök, 2004, s. 666), **Har.** KE *yaşmak* “başörtüsü” (Ata, 1997, 41) **Kıpç.** CC *yaşın-* “gizlemek, saklamak” (Argunşah&Güner, 2022, s. 311), **Altın Orda -**, **Çağatay ŞSL** *yaşmak* “yaşmak, tarz mahsusda olan nisa örtüsü, yaşamak, örtmek, örtünmek, tutunmak, lücek, ser-endaz” (Durgut, 1995, s. 606). Krş. **Osm.** TS *yaşmak* “örtmek, kapamak, gizlemek” (1972, C.VI, 4384).

Çağdaş Kıpçak: Tat. -, Başk. -, Kır. -, Kzk. -, Kklp. -, Nog. -, KBalk. -, Kum. Yapmaq “örtmek” (Pekacar, 2011, s. 383), Karay. -.

Ayrıca krş. Özb. *yaşmak* “chimmat, chachvon” (Yusupova, 2023, s. 641), Az. *yaşmaq* “müslüman kadınların ince tülbentten baş ve yüz örtüsü” (Altaylı, 2018, s. 3593), T.Tür. Ağ. DS *yaşmah* “başla birlikte yüzü, ağzı kapatan örtü” (1993, C.XI, 4197).

Yaşmak sözcüğünü tarihî dönemlerde Eski Uygurcadan itibaren takip etmek mümkündür. Eski Uygurca ve Karahan Türkçesinde sözcük kök hâlinde bir fiili karşılarken Harezmi Türkçesinde ise bu fiilden üretilen bir eşya ismi hükmüne geçmiştir. Çağatay Türkçesinde de bu örtü anlamını koruyarak varlığını sürdürmüştür. Osmanlı Türkçesinde örtünmek anlamında kullanılmaktadır.

Sözcüğün Çağdaş Kıpçak Türkçelerinden sadece Kumuk Türkçesinde bulunması sözcüğün muhtemelen Türkmen özellikli olduğuna işaret eder. Ayrıca Özbek Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi ve Anadolu ağızlarında tespit etmek mümkündür.

Serap Karakılıç Akı, *ya- kökünden türemiş sözcükleri incelediği çalışmasında *ya- kökünün birçok anlamı olduğunu ve çeşitli sözcükler türetildiğini söylemektedir. Örtmek, kapatmak anlamındaki *ya- kökü ise *yaşmak* sözcüğünün kökü olarak verilmiştir (Karakılıç Akı, 2020, s. 308).

Yükter “semerin sepeti, devenin üzerine kadınların bindiği çadır” (BM, 27) krş. **Bögter** “hanımların deve üzerine koyup bindikleri beşik” (Kİ, 24)

<Tü. yük+ter (?) bk. (Boeschoten, 2022, s. 92)

Tarihî: KökT. -, Uyg. -, Kar. -, Har. -, Kıpç. -, Altın Orda -, Çağatay. -.

Çağdaş Kıpçak: Tat. -, Başk. -, Kır. -, Kzk. -, Kklp. -, Nog. -, KBalk. -, Kum. -, Karay. -.

Bögter ve *yükter* sözcükleri iki farklı eserde geçen ama anlam olarak aynı kelimeyi işaret eden sözcüklerdir. Her iki sözcük de kadınların deveye binmeden önce oturdukları bölümü ifade eder. /b/ ve /y/ konsonantlarının Arapça yazım şekilleri bir çanak altında bir nokta ve bir çanak altında iki nokta olduğu için BM’de kelimenin yanlış yazılmış olması muhtemeldir.

Clauson'un işaret ettiği “*büktir*” kelimesini bu sözcüğün asıl şekli olmalıdır (ED, 325b). Ercilasun ve Akkoyunlunun “dağlardaki girinti çıkıntılar” olarak anlamlandırdığı sözcük (DLT, 198) Clauson tarafından “engebeli zemin, dağlarda derin vadi” olarak anlamlandırılmıştır. Deve göz önüne getirildiğinde devenin hörgüç kısmının dağlardaki derin vadiler ile şekilsel bir benzerliği olduğu için buraya koyulan oturağa bu isim verilmiş olması muhtemeldir.

5. SONUÇ

Bir dilin söz varlığı, o dilin tarihine geniş ölçüde ışık tutmakta, yüzyıllar boyunca ortaya çıkan ses, biçim, sözdizimi ve anlam değişikliklerini yansıtmakta, hangi dillerin etkisiyle, ne türden değişimlerin gerçekleştiğini göstermektedir (Aksan, 1996, s. 11). Bir dilin söz varlığı sadece sözcükleri değil, deyimleri, atasözleri, terimleri ve çeşitli kalıplarıyla bir bütündür. (Aksan, 1996, s. 7). Bir dilin temel yapı taşı olan söz varlığı ayrıca o toplumun düşünce yapısını, değer yargılarını, dünyaya bakışını ve kültürel zenginliğini yansıtır. Söz varlığının bu özel yönünü dikkate alarak seçtiğimiz tez çalışmamız Türk dilinin 13-14. yüzyıllarda Mısır-Suriye bölgesindeki söz varlığında yer alan, ailenin temel yapı taşı olan kadınla ilgili sözcükleri analiz etmeyi hedeflemiştir.

Tez çalışmamızda Memlük-Kıpçak Türkçesine ait 6 sözlükte bulunan kadın söz varlığı tarihî-karşılaştırmaları yöntemle, leksik, semantik ve etimolojik olarak incelenmiştir. İlgili söz varlığının tarihî süreçteki geçirdiği değişim ve gelişim ele alınarak Türk dili içerisindeki yeri belirlenmeye çalışılmış, ayrıca söz konusu dil malzemesinin modern Türk dillerindeki durumu ve ilişkisi de açıklanarak sözcüklerin gelişimi tespit edilmiştir.

Tezin inceleme alanını oluşturan kadın söz varlığındaki her bir sözcük ayrı ayrı madde başı yapılarak değerlendirilmiştir. Sözcüğün tarihî Türk dili alanındaki durumu için ilgili sahada yazılmış eserler kullanılmış, modern sahada ise o dillerin sözlüklerinden yararlanılarak sözcüğün durumu tespit edilmeye çalışılmıştır. Modern sahada Kıpçak grubunda Tatar Türkçesi, Başkurt Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Kazak Türkçesi, Karakalpak Türkçesi, Nogay Türkçesi, Karaçay Balkar Türkçesi, Kumuk Türkçesi ve Karay Türkçesi ele alınmıştır. Ayrıca sözcüğün tanıklanamadığı yerlerde Özbek Türkçesi, Yeni Uygur Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Türkiye Türkçesi ve Anadolu ağızları da taranarak çalışmanın kapsamı genişletilmiştir.

Kadının değerli olduğu toplumlarda kadınla ilgili sözcüklerin de sayısının çok olması beklenir. Aynı zamanda kadınla ilgili deyimler, atasözleri ve mecazlar kadının sosyal hayatın ne kadar içerisinde olduğu hakkında bilgiler verir. Kadınla ilgili sözcüklerin çeşitliliği, birden çok kadın adlandırması bulunması ve kadına ait eşyaların genel kullanımda bilinen sözcükler olması da toplumun kadına bakışını yansıtır. Bunun yanı sıra kadınla ilgili söz varlığı içinde olumsuz anlamlar taşıyan sözcükler de yer alır. Bu türden kadınla ilgili argo sözcükler veya cinsiyet odaklı söylemler söz konusu toplumdaki kadına bakışla ilgili olumsuz yönleri, ön yargıları da bize yansıtır.

Tez çalışmamızda ele alınan söz varlığı; kadına ad olan sözcükler, doğurganlığına göre kadın, medeni hâline göre kadın, cariye, kadınla ilgili akrabalık adları, kişisel bakım, süs ve makyaj eşyaları, kadına ait diğer eşyalar olmak üzere sınıflandırılarak verilmiştir.

Tezde toplam 52 sözcük madde başı yapılarak incelenmiştir. Sözcüklerden 2 tanesi Moğolca, 1 tanesi Çince, 1 tanesi Soğdca kökenlidir. Kökeni Türkçe olan 40 sözcük bulunmaktadır. Kökeni belli olmayan 8 sözcük vardır. Araştırmacıların Türkçe olabileceğini düşündüğü ancak net bir kanıt sunamadığı sözcükler çalışmada belirtilmiştir. Bu türden sözcükler de göz önünde bulundurulduğunda kelimelerin büyük bir kısmının Türkçe kökenli olduğunu söylemek mümkündür. Esasında Memlük-Kıpçak sözlüklerinin Araplara Türk dilini öğretme amacı doğrultusunda söz dağarcığının çok büyük ölçüde Türkçe olduğunu, Arapça-Farsça sözcüklere özellikle yer verilmediği hususunu da belirtmek gerekir.

Tezde incelenen Memlük-Kıpçak Türkçesi söz varlığındaki kadınla ilgili sözcüklerin diğer tarihî Türk yazı dillerindeki durumu ile ilgili aşağıdaki hususlar söylenebilir:

Köktürkçede yer alan sözcük sayısı 3'tür. Bu sözcükler *hatun*, *kız* ve *kelin* sözcükleridir. Bir kadının yaşamının üç farklı dönemi olarak niteleyebileceğimiz bu sıfatların ilk yazılı eserlerde olması, kadının Türklerin sosyal yaşamında önemli ve etkin bir yeri olduğunun göstergesidir. Ayrıca burada “hatun” ve “kelin” gibi saygınlık ve statü bildiren terimlerin varlığı kadının sadece aile içinde değil, toplumun bazı sosyal yapılarında da görünür olduklarını gösterir. Bu özellikli iki kelime dışında, Köktürkçe dönemine ait yazıtların muhtevasının sınırlı olması kadınla ilgili söz varlığının bu alanda az sayıda tespit edilmesinin nedeni olarak belirtilebilir.

Eski Uygurcada yer alan sözcük sayısı 12'dir. Bu sözcükler *ebçi, hatun, kız, boş, tül, karavaş, egeçi, kelin, yenge, bilezik, küpe* ve *yaşmak*tır. Buradaki sözcükleri kadın isimleri ve kadın eşyaları olarak iki gruba ayırmak mümkündür. İlgili sözcükler bugüne kadar uzanan temel söz varlığı içinde de geçen kadın ile ilgili yaygın kullanımdaki sözcüklerdir.

Karahanlı Türkçesinde yer alan sözcük sayısı ise 22'dir. Bu sözcükler, *ebçi, hatun, urağut, kız, kışır, yüklü, boş, tül, karavaş, kırnak, oynaş, ersük, kelin, yenge, bilezik, enlik, kabarcuk, kerşen, küpe, kalıñ, bürüncük* ve *yaşmak*'tır. Eski Uygurcaya kıyasla kadın isimlendirmeleri ve eşyaları çeşitlenmiştir. Birbiri yerine kullanılan veya eş anlamlı sayılabilecek sözcükler ortaya çıkmıştır. Özellikle 11. yüzyıldaki Türk dünyasına dair zengin bir dil malzemesini toplayan DLT'de kadına dair söz varlığının zengin yapısı da dikkati çeker.

Harezmi Türkçesinde yer alan sözcük sayısı 19'dir. Bu sözcükler, *hatun, urağut, kız, yüklü, kız oğlan, tül, karavaş, kuma, kelin, bilezik, enlik, ısırğa, kerşen, küpe, kalıñ, bürünçek, kebin, yabuğ* ve *yaşmak*'tır. Harezmi Türkçesi dönemine geldiğinde yaygınlık kazanan sözcüklerin varlığını sürdürdüğünü söylemek mümkündür.

Kıpçak Türkçesi içinde özellikli söz varlığı ile önemli bir yeri tutan Codex Cumanicus'taki sözcük sayısı 14'tür. Bu sözcükler *ebçi, hatun, kız, aylu, tül, karavaş, kuma, oynaş, ersük, egeçi, kelin, kayınana, yabuğ* ve *yaşmak*'tır.

Altın Orda Türkçesinde yer alan sözcük sayısı 16'dır. Bu sözcükler *ebçi, hatun, ilti, kışır, yüklü, boş, karavaş, kırnak, kuma, ersük, kelin, yenge, kayın ana, enlik, ısırğa* ve *bürünçek*'tir. Büyük oranda mevcut söz varlığı korunmuştur. Bu söz varlığındaki ortaklık aynı zamanda Altın Orda-Memlük-Kıpçak sahası arasındaki dil ilişkilerinin varlığına da işaret etmektedir.

Çağatay Türkçesinde yer alan sözcük sayısı 24'tür. Bu sözcükler, *ebçi, hatun, ilti, aylu, kebe, kışır, boş, kız oğlan, tül, kırnak, kuma, kündeş, oynaş, çiçe, egeçi, kelin, bürünçek, yenge, tayza, bilezik, enlik, kerşen, bürünçek, yapuk* ve *yaşmak*'tır. Çağatay Türkçesine geldiği zaman yine yaygın olarak kullanılan söz varlığının devam ettiğini söylemek mümkündür.

Memlük-Kıpçak Türkçesi söz varlığında kadınla ilgili tek veri (hapax legomenon) olarak tespit edilen sözcükler şunlardır: *kösnüüptür, ükütüptür, yıkız, sulanğır, abak, bararar, bezevü, çimdivüç, tepe, yolkovuş, keçkün, kiymek, közenek.*

Tezde incelenen söz varlığından hareketle Memlük-Kıpçak Türkçesinde kadının yeriyile ilgili şu tespitler yapılmıştır:

Kadının sosyal konumunu yansıtan sözcükler bulunmaktadır. Özellikle “ebçi” ve “evdaş” sözcüklerinden hareketle Memlük-Kıpçak coğrafyasında kadının sosyal konumunun daha çok ev olduğu ve ev işlerinden sorumlu olduğu söylenebilir. Birçok toplumda olduğu gibi Türklerde de kadın aynı zamanda doğurgan olması bakımından öne çıkmıştır. Kadının doğurganlığıyla ilgili sözcükler de mevcuttur. Döl ve tohum saçmak anlamında “ur-” filinden türetilen urağut “kadın” sözcüğü bunun bir örneğidir. *Kebe, aylu, yüklü ve kısır* gibi sözcükler kadının doğurganlığıyla ilgili sözcüklerdir. Bir anlamda sözlüklerde kadınların toplumsal rollerine (annelik, eş olma) yönelik sözcüklerin öne çıktığını söylemek mümkündür.

Öte taraftan kadının toplumdaki yeri sadece ev ve doğurganlıkla sınırlı kalmamıştır. Soylu bir anlama sahip olan, saygınlık ve statü bildiren “hatun” sözcüğünün kullanımda oluşu, kadınların bu dönemde de değerli olduğunu ve Orta Asya’daki kadına bakışın korunduğunu söylemek mümkündür. Kadın aynı zamanda boşanma hakkına sahip, *boş* veya *tul* olarak adlandırılan bir kadındır. Kadın boşanabilir ve boş ünvanını alarak hayatına devam eden sosyal bir varlıktır.

İncelenen söz varlığı içinde kuma ve ikinci kadın anlamına gelen sözcüklerin sayıca çok oluşu, Türklerde kuma geleneğinin olduğunu söylememize imkân tanır. Türklerde evlilik biçiminin tek eşli (monogami) mi yoksa çok eşli (poligami) mi olduğu konusunda araştırmacılar ortak bir paydaya varamamıştır. Monogaminin varlığını savunan araştırmacılar ikinci kadınların sadece hükümdarlar tarafından alındığını ve halkın böyle bir eğiliminin olmadığını söylerken poligaminin varlığını savunanlar ise Çin kaynaklarından öğrenilen levirat evliliğini örnek göstermektedirler. Rasonyi Orhun Yazıtları’nda çok kadın almanın bulunmadığını ancak Çin kaynaklarının bunun aksini yazdıklarını iddia etmektedir. Tarihte Türk Kağanlarının birden çok kez evlendiklerini ama sadece bir eşinin baş hatun olduğu bilinmektedir (Başar, 2009, s. 47). Orta Asya’daki Türk hakanlarının Çinli prenseslerle yaptıkları siyâsî evlilikler neticesinde aldıkları ikinci eşlere de “kunçay” adı verilirdi. Ancak bu

evliliklerde söz sahibi hakanın birinci eşi olan hatun olurdu. Çinli prensesler dışındaki ikinci eşlere de kuma ismi verilirdi. Kunçayların çocukları da kumaların çocukları gibi mirastan pay alamazlardı. Kuma olarak aileye katılan kişi çocuk sahibi olsa dahi annelik sıfatı gerçek kadına verilmiştir. Kumaların çocukları babalarının servetinden pay alamadıkları gibi bir hükümdarın oğlu kumadan doğmuşsa hükümdar olamazdı. (Mandaloğlu, 2022, s. 486). İkinci sırada bir eş konumunda olan kuma ise asıl eş olan kadından farklı bir konumdadır. Kumanın aileye katılması bir eş gibi değil hatunun kız kardeşi tarzında olmuş, kumaların çocukları babalarının servetinden pay alamamışlardır (Alan ve Yeşilyurt, 2020, s. 353).

Baş hatunun ayrı tutulması, ikinci eşe “kuma” ve “kunçuy” gibi özel isimler verilmesi, kuma çocuklarının mirastan mahrum bırakılması, ikinci eş alma durumunun sadece yöneticilerde görülen özel bir durum olması Türklerde tek eşliliğin esas alındığının göstergesidir. Öte taraftan Türklerin İslamiyet’i kabulüyle birlikte gelen birden fazla kadını nikâhlı eş olarak alabilme durumu halk arasında kuma vb. ikinci kadınların yaygınlaşmasına sebep olmuştur. Değişen bu kültür yapısıyla beraber dilde ikinci kadın için kullanılan sözcüklerin sayısı artmıştır. Özellikle Karahanlı Türkçesi döneminden itibaren “kuma” anlamını karşılayan sözcüklerin sayısının çokluğu İslâmiyetle birlikte Türklerde kuma geleneğinin halk arasında da başladığını göstermektedir. Memlûk-Kıpçak sahası Araplarla iç içe yaşayan Türklerin İslam kültürü ile daha yoğun karşılaştıkları bir alandı. Muhtemelen Orta Asya’daki diğer Türk toplumlarında bu kurum daha sınırlı idi. Nitekim incelememizde dikkati çeken bir husus da “kuma”, “kündes” ve “oynaş” sözcükleri dışında kuma anlamını taşıyan diğer sözcüklerin Çağdaş Kıpçak Türkçelerinde bulunmayışıdır. Bu sözcükler Eski Türkçeden itibaren var olan ortak miras sözcükleri oldukları için bilinmeleri doğal bir durumken kuma anlamına gelen diğer çeşitli sözcüklerin dilde kendine yer bulamayışı coğrafyanın kültürde ve dilde olan etkisini göstermektedir.

Kadın adlandırmalarının ve akraba isimlerinin çok oluşu da dikkat çekmektedir. Farklı dillerde hala ve teyze aynı kelime ile karşılanabilirken Türkçede akrabalık isimleri çok çeşitlidir. Aynı zamanda bu isimler bölgelere göre de farklı anlamlar kazanabilmektedir. Memlûk-Kıpçak Türkçesi sözlüklerinde de kadınlarla ilgili akrabalık adları geniş yer tutmaktadır.

Kadınla ilgili söz varlığında dikkati çeken bir başka grup da daha önce kullanılmamış süs eşyaları ile ilgili sözcüklerin olması, ayrıca makyaj

malzemelerindeki çeşitlilik Memlük-Kıpçak sahasında kadınların önceki dönemlere göre kişisel bakım gibi konularda daha bilgili olduğunu göstermektedir. Bu bilgileri yaygınlaşmış ve genel kabul görmüş, ilgili sahanın sözlüklerinde yer tutmuştur.

İncelediğimiz söz varlığı içinde sözlüklerde Türkmence kayıtlı geçen kadınla ilgili sözcükler mevcuttur. Memlük-Kıpçak sahasında alt katman dil olarak değerlendirebileceğimiz Türkmen Türkçesiyle Kıpçak Türkçesinin etkileşimi kadına dair söz varlığında da görmekteyiz. Sözlüklerde kimi madde başlarında sözcüklerin Türkmen dilindeki karşılıklarına değinilmesi veya “Türkmenler bu sözcüğe şunu der” şeklinde açıklamalar yapılması Türkmen sahasıyla dilin etkileşimini ortaya koymaktadır. Hatta sözlüklerde Türkmence kaydı bulunmayan ancak tarihi ve modern Türk dili alanında sadece Oğuz/Türkmen dillerinde tespit edilmiş kadınla ilgili sözcüklerin olduğunu da söylemek mümkün. Bu türden sözcükler bize bölge dilindeki Türkmen-Kıpçak dil etkileşimini göstermesi yanında, her iki toplum içinde kadına atfedilen sözcüklerin bir arada yaşadığına da işaret etmektedir.

İncelediğimiz söz varlığında dikkati çeken bir başka husus da kadınla ilgili sözcüklerin olumlu, olumsuz veya nötr anlam alanlarındaki görünümüdür. Kadınla ilgili adlandırmalarda olumsuz anlamların baskın olduğu dikkati çeker. Kadının sosyal statüsü ve toplumda ondan beklenen rolleri anlatan 8 tane olumlu sözcük mevcutken kadının toplumdaki konumuyla ilgili 10 tane olumsuz sözcük incelediğimiz söz varlığı içinde bulunmaktadır. Nötr olarak kabul edilebilecek akrabalık isimleri ve kadın adlandırmaları ise toplam 12 adettir.

Kadınla ilgili olumsuz anlamlandırmaların bir kısmı kadının toplumdaki “çocuk doğuran” kişi olması özelliğini kaybetmesiyle ilgilidir. Çocuk sahibi olamayan kadınlar “kısır” olarak adlandırılmıştır. Kadınla ilgili bir diğer olumsuz adlandırma ise hayatlarında bir erkeğin olup olmamasına göre şekil almıştır. Nikâhsız bir şekilde ilişki kuruyorsa “*ersek*” ve “*oynaş*”, eşi ölmüşse *tul*, eşinden ayrılmışsa boş, evli bir erkekle evlenmişse “*kuma*”, “*kündeş*” ve “*yıkız*” olarak adlandırılmışlardır.

Kadınla ilgili olumlu olarak değerlendirilebilecek adlandırmalar ise kadının çocuk doğurabilme özelliğine bağlı olarak hamile kalabilmesidir. Bu durumu anlatan 3 adet sözcük bulunur: *Aylu*, *kebe*, *yüklü*. Bir diğer olumlu adlandırma, kadının “bakire” oluşuyla ilgilidir. Çünkü toplumda kız ve kadın ayrımı yapıldığı için

evlenmeden önce kız olmak değerli kabul edilir. *Kızıoğlan* ve *kız* kelimeleri bu duruma örnek gösterilebilir.

İlgili dil malzemesinden hareketle Memlük-Kıpçak sahasında kadının sosyal hayattaki yeri, toplumsal rolü eş olma, anne olma ile sınırlandırılmıştır. Dolayısıyla kadınla ilgili söz varlığının büyük bir kısmı annelik ve ev işleriyle ilgili adlandırmalar, ayrıca büyük ölçüde kan bağı yoluyla kazanılmış unvanlar ve buna bağılı çeşitli adlandırmalar olduğunu söylemek mümkündür. İncelediğimiz sözlüklerde kadınların meslekî adlandırmaları veyahut bireysel kimlikleriyle ilgili adlandırmalar mevcut değildir. Kadının sosyal hayattaki statüsünü anlatan, sadece anne değil bir birey olarak toplumda var olduğunu anlamamıza imkân tanıyan sözcükler mevcut değildir. Kadın adlandırmalarının büyük oranda kadının hayatında nikahlı veya nikahsız bir erkeğin olup olmaması ve doğurganlığının olup olmamasına göre oluşturulduğunu söylemek mümkündür.

Tezde incelediğimiz kadın söz varlığının Çağdaş Kıpçak Türkçelerindeki durumunu tespit edilemeyen, az bilinen ve bilinen olarak üç gruba ayırmak mümkündür. Bilinen sözcükler, 4 ve daha fazla sayıda Çağdaş Kıpçak Türkçesinde tespit edilen sözcüklerdir. Bu sözcükler, *hatun*, *kız*, *kışır*, *yükli*, *boş*, *tul*, *kündeş*, *kıma*, *oynaş*, *kelin*, *yenge*, *kaynana*; *bilezik*, *ısırga*, *bürüncek*, *kalın* ve *yapuk*'tur. Bu sözcüklerin dikkat çeken ortak özellikleri genel Türk dilinde varlığını sürdüren ve kullanımda olan sözcükler olmalarıdır. Aynı zamanda kadının toplumdaki yerini yansıtan özelliklerin genel bir çerçevesini oluşturduğu söylenebilir. Kadına ait eşyalar da genel Türkçede yaygın olarak kullanılan ve bilinen eşyalardır. Bunların yanında *kalın* sözcüğünün de mevcut oluşu kadınla ilgili örf ve adetlerin de korunduğunu söylememize imkân tanır.

Az bilinen sözcükler 3 ve daha az sayıda modern Kıpçak Türkçelerinde tespit edilen sözcüklerdir. Bu sözcükler *karavaş*, *ersek*, *çiçe*, *egeçi*, *tayza*, *ilti*, *ébçi*, *aylu*, *urağut*, *evdaş*, *yolkovuş*; *eñlik*, *kerşen*, *kebin* ve *yaşmak*'tır. Ayrıca dikkati çeken bir başka husus, kadınların süslenme eşyalarıyla ilgilidir. *Bilezik* ve *küpe* gibi süslenmek için kullanılan materyaller genel olarak bilinen sözcükler olmasına rağmen makyaj olarak değerlendirilebilecek yüze sürülen *eñlik* ve *kerşen* kelimeleri Çağdaş Kıpçak Türkçelerinde yaygın olarak kullanılmamaktadır. Bu da kadınların süslenmek için farklı yönelimlerinin olduğunu göstermektedir. Bu hususta Batı ile kıyaslama yapabilmek de mümkündür. Çünkü bu iki kelime Çağdaş Kıpçak Türkçelerinde

bilinmemesine rağmen Azerbaycan Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde bilinen sözcüklerdir. *Kerşen* yüzü beyaz, *eñlik* yanakları kırmızı yapabilmek için kullanılan bir çeşit boyadır. Bu iki unsur da Divan edebiyatında bir kadının temel güzellik özelliklerindedir. Memlük-Kıpçak Türkçesi ve sonrasında Anadolu, coğrafya olarak da yakın olması sebebiyle İran edebiyatından kültürel olarak etkilenmiştir. Çağdaş Kıpçak Türkçelerinde bu etkinin Anadolu'ya kıyasla daha az olduğunu söylemek mümkündür.

Çağdaş Kıpçak Türkçelerinde tespit edilemeyen sözcüklerin sayısı ise 20'dir. Bilinmeyen sözcükler genel olarak hapax unsurlar ve tarihî Türk Dillerinde az tanık bulunabilen sözcüklerdir. Toplam 52 sözcük içerisinde sadece 20 sözcüğün bu şekilde olması, söz varlığının büyük oranda korunarak aktarıldığını söylememizi sağlar. Çağdaş Kıpçak Türkçelerinde geçmeyen bu 20 sözcüklük malzeme tarihî süreç içerisinde kadına bakışın ve kültürün değiştiğinin de göstergesi olarak kaybolmuş veya çeşitli anlam daralmalarına uğrayarak kullanımdan düşmüştür.

İncelediğimiz kadınla ilgili söz varlığı çağdaş Türk dili alanında en çok örtüştüğü 20 sözcükle Kırgız Türkçesidir. Hemen sonrasında 18 sözcük ile Başkurt Türkçesi, 17 sözcükle Kazak Türkçesi ve Tatar Türkçesi gelmektedir. Kıpçak Türkçeleri dışında ilgili söz varlığı Azerbaycan Türkçesi 20 sözcükle, Türkmen Türkçesi 12 sözcükle en çok örtüştüğü dillerdir.

Çağdaş Kıpçak Türkçelerinde tespit edilen kadınla ilgili söz varlığı tarihsel anlamlarını büyük ölçüde korumuşlardır. Sadece birkaç sözcükte kültüre bağlı olarak anlam genişlemeleri veya daralmaları mevcuttur. Bu sözcükler şunlardır:

İlti sözcüğü “iki kardeşin eşleri” anlamında bir akrabalık ismiyken Karakalpak Türkçesinde “mollanın, hocanın hanımı” şeklinde anlam genişlemesine uğramıştır.

Çeçe sözcüğü “babanın kız kardeşi” olarak anlamlandırılırken, Kırgız ve Kazak Türkçelerine anlam değişmesine uğrayarak “anne” şeklini almıştır.

Egeçi sözcüğü “büyük bacı, abla” olarak mevcutken Kumuk Türkçesinde “teyze” ve “hala” olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kerşen sözcüğü “üstübec” olarak anlamlandırılırken Tatar ve Başkurt Türkçelerinde “pudra” olarak anlamlandırılmıştır. Buradaki temel fark, üstübecin kurşundan, pudranın pirinçten elde edilen bir madde olmasıdır. Beyaz rengi iki

maddeden de elde edebilmek mümkün olduğu için toplumların hammaddeye ulaşım kolaylığı kullanılan malzemeyi de değiştirmiş olabilir. Ancak aynı isimle kullanmaya devam etmişlerdir.

Kalıñ sözcüğü toplumlar arasındaki kültür farkının en belirgin ayrımlarla görülebileceği sözcüklerden biridir. *Kalıñ* sözcüğü birçok sahada farklı içeriklerle karşımıza çıkan bir sözcüktür. Bu konuda çalışma yapan Yüksekaya'nın açıklamasına göre kalıñ; kızı alabilmek için erkek tarafının kızın babasına verdiği para veya hayvandır. Kültürel farklılıklardan dolayı her toplumda bu uygulamanın farklı şekilde yapıldığı görülür. Başkurt Türkçesinde erkek veya kızın babasına verilir. Kırgız Türkçesinde mehir şekliyle mevcuttur. Karakalpak, Nogay, Karaçay-Balkar ve Kumuk Türkçelerinde ise başlık parası olarak anlamlandırılmıştır.

KAYNAKÇA

- Ağar, M.E. (1986). *Baytaratü'l- Vazıh (İnceleme Metin İndeks)* (Yayın no: 357924) [Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Akı Karakılıç, S. (2020). Türkçede *ya- Fiil Kökünden Türemiş Kelimeler. *Söylem Filoloji Dergisi*, 5 (1), 304-310.
- Aksan, D. (1996). *Türkçenin Sözvarlığı, Türk Dilinin Sözcükbilimiyle İlgili Gözlemler, Saptamalar*. Engin Yayınevi.
- Alan, S., Yeşilyurt, S. (2020). “Kumalık” Olgusunun İlk Eş ve Kuma Üzerinden Yankısı. *Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi / International Journal of Human Studies*, 6 (2020), 353-380.
- Altaylı, S. (2018). *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu.
- Arat, R.R. (1951). *Atebetü'l- Hakayık*. Ateş Basımevi.
- Arat, R.R. (1979). *Kutadgu Bilig. I Metin*. Türk Dil Kurumu.
- Argunşah, M. (2022). Tarihî ve Çağdaş Türk Lehçelerinde Küpe Kelimesi Üzerine. *Prof. Dr. Ahmet Günşen Armağanı. Paradigma Akademi yayınları*, 405-416.
- Argunşah, M., & Güner, G. (2022). *Codex Cumanicus*. Türk Dil Kurumu.
- Ata, A. (1997). *Rabguzi, Kısasü'l-Enbiya (Peygamber Kıssaları) Giriş-Metin-Dizin*. Türk Dil Kurumu.
- Ata, A. (1998). *Nehcül-Feradis, Uştmahlarning Açuk Yolu, Cennetlerin Açık Yolu III Dizin – Sözlük*. Türk Dil Kurumu.
- Ata, A. (2019). *Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası, Giriş-Metin-Notlar-Dizin)*. Türk Dil Kurumu.
- Atalay, B. (1945). *Ettuhfet-üz-Zekiyye Fil-Lugat-İt-Türkiyye*. Türk Dil Kurumu.
- Atalay, B. (1970). *Abuşka Lugati veya Çağatay Sözlüğü*. Ayyıldız Matbaası.
- Başar, H. (2009). *Eski Türklerde Aile*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Battal, A. (1934). *İbn-ü Mühenna Lugati*. Devlet Matbaası.
- Bayniyazov, A., Bayniyazova, J., Koç, K. (2021). *Türkiye Türkçesi- Kazak Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu.
- Bläsing, U. (2008). Türklerin Düzgün Hokkasına Gizli Bir Bakış, Maḥmūd al-Kâşğarî'nin 1000.Doğum Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Divanu Luğati't-Turk Sempozyumu, 5-7 Eylül 2008, İstanbul, Eren.

- Boeschoten, H. (2022). *A Dictionary of Early Middle Turkic*. Brill.
- Bulgarova, M. & Ergöner, D. (2024). *Nogay Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu.
- Caferoğlu, A. (1931). *Kitab al-İdrak li- Lisan al-Atrak*. Evkaf Matbaası.
- Caferoğlu, A. (2021). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu.
- Cihan, C. (2017). *Türklerde Erkeklerin Kulağa Halka veya Küpe Takma Adeti*, Dede Korkut'un İzinde 30 Yıl Prof. Dr. Üçler Bulduk'a Armağan, (Editör: Alpaslan Demir), Gece Kitaplığı, Ankara, 699-731.
- Clauson, Sir G. (1960). *Sanglax: A Persian guide to the Turkish language by Muhammad Mahdí Xān*. London.
- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford.
- Clauson, G. (2007). Türkçede Sekizinci Yüzyıldan Önce Kullanılan Ekler. (Çev. U. Özalın). *Dil Araştırmaları Dergisi* 1/1: 185-196.
- Çağatay, S. (1963). Türkçede Kadın İçin Kullanılan Sözcükler. *TDAY-Belleten*, 13-49.
- Çağatay, S. (2008). *İl, Ulus ve Yönetenler*. Prof. Dr. Saadet Çağatay'ın Yayınlanmış Tüm Makaleleri, (Haz. Aysu Ata). Ayaz Tahir Türkistan İdil-Ural Vakfı yay. S. 159-184.
- Deny, J. (1947). *Une inscription en langue proto-bulgare découverte à Preslav*. *Revue des études byzantines*, tom. 5, 235-239.
- Doerfer, G. (1965). *Türkische Und Mongolische Elemente Im Neupersischen*. Cilt II Wiesbaden.
- Doerfer, G. (1967). *Türkische Und Mongolische Elemente Im Neupersischen*. Cilt III Wiesbaden.
- Durgut, H. (1995). *Şeyh Süleyman Efendi-i Buhari Lugat-i Çağatay ve Türki-i Osmani (Cild-i Evvel) Adlı Eserin Transkripsiyonu*. (Yayın no: 42555) [Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Durmuş, İ. (2019). *Türk Tarihinin Öncüleri*, Ankara: Akçağ Yayınları
- Eckmann, J. (1986). Memlûk-Kıpçak Edebiyatı. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 30-31(1982-1983), 85-99.
- Eminoğlu, E. (2011). *Kitabü'l- Ef'al -Kıpçakça Satır Arası Sözlük*. Akçağ.
- Ercilasun, A.B, & Akkoyunlu, Z. (2020). *Kâşgarlı Mahmud Divanı Lugatı't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Türk Dil Kurumu.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon I-II*. Wiesbaden.
- Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Bizim Büro Basım Evi.
- Etmetyanov, R., Möhemmetdinov, R., Nurieva, F., Ganiev, F. (2014). *Türkçe-Tatarca Sözlük*. (Çev. Mustafa Öner). Türk Dil Kurumu.

- Golden, P. (2002). *Türk Halkları Tarihine Giriş Orta çağ ve Erken Yeniçağ'da Avrasya ve Ortadoğu'da Etnik Yapı ve Devlet Oluşumu*. (Çev. Osman Karatay), Karam Yayınları.
- Golden, P. vd. (2000). *The KĪng's Dictionary The Rasulid Hexaglot: Fourteenth Century Vocabularies in Arabic, Persian, Turkic, Greek, Armenian and Mongol*. Brill.
- Güner, N. (2013). Kadınlı İlgili Eski Türkçe Bir Kelime: Uragut. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 8/9 Summer 2013, 2659-2669.
- Houtsma, M. Th. (1894). *Ein Türkisch-Arabisches Glossar, nach der Leidener Handschrift hrsg. und erläutert*.
- İnan, A. (1946). Isırğa- sırğa Sözü'nün Etimolojisi. *Türk Dili Belleten*, S: 8-9, 13-15.
- İskenderzade, L. A. (2010). *Göktürk Dönemi İnsan Figürlü Taş Anıtlar*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 24, s. 255-269.
- İzbudak, Velet. (1936). *El-İdrak Haşiyesi*. Devlet
- Karahan, A. (2006). Tarihî Türk Dilinin Söz Varlığına Katkıları: Kadınlı İlgili Kelimeler Üzerine. *Bilkent Üniversitesi 1. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, s.1-12.
- Karamanlıoğlu, A, F. (2019). *Seyf-i Sarayı Gülistan Tercümesi (Kitab Gülistan bi't-Türki)*. Türk Dil Kurumu.
- Karasoy, Y. (1998). *Şiban Han Divanı. (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. Türk Dil Kurumu.
- Kaymaz, Z. & Mohammad, R. (2016). Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lugati't-Türkiyye Hakkında Bazı Açıklamalar. *Türkbilig*, (32), 1-20.
- Kırbaş, G. (2021). *W. Radloff'un Türk Lehçeleri Sözlüğü Denemesi Eserindeki Karaim (Karay) Türkçesi Söz Varlığı*. Palet.
- Bayniyazov, A., Bayniyazova, J., Koç, K. (2003). *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*. Akçağ.
- Koraş, H., Açık, F. Öztürk, Z. (2023). *Özbek Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlük*. Nobel.
- Kök, A. (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TIEM-73 1v-235v/2)* (Yayın no: 141355). [Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi.] YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Lessing, F.D. (2017). *Moğolca-Türkçe Sözlük*. (Çev. Günay Karaağaç). Türk Dil Kurumu.
- Mandaloğlu, M. (2022). "Eski Türklerde Aile ve Evlilik Anlayışı", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt/Volume 4, Sayı/Issue 8, Temmuz/July 2022, ss. 481-498.
- Necip, E. N. (2013). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. (Çev. İktil Kurban). Türk Dil Kurumu.

- Oraltay, H., Yüce, N., Pınar, S. (1984). *Kazak Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Ögel, B. (2020). *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Ölmez, Z. (1993). *Mahbubü'l-Kulub (İnceleme-Metin-Sözlük)* (Yayın no: 26898). [Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi.] YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Ölmez, Z. (2020). *Ebulgazi Bahadır Han Şecere-yi Terakime*. Türk Dil Kurumu.
- Ölmez, Z. (2023). Çağataycadaki Moğolca Söz Varlığına Katkılar I. *Doğumunun 60. Yılında Mehmet Ölmez Armağanı, Bilge Biliglig Bahşı Bitigi*. Paradigma Akademi, s.467-490.
- Öner, M. (2015). *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu.
- Öner, M. (2022). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*. Türk Dil Kurumu.
- Özşahin, M. (2023). *Başkurt Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu.
- Öztopçu, K. (2002). *Kitab Fi-İlmi'n-Nüşşab Memlük Kıpçakçasıyla 14.yy'da Yazılmış Bir Okçuluk Kitabı*. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- Özyetgin, A. M. (1996). *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi*. Türk Dil Kurumu.
- Özyetgin, A. M. (2001). *Ebu Hayyan Kitabı'l-İdrak li Lisani'l-Etrak Fiil: Tarihî-Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi*. Köksav.
- Pekacar, Ç. (2011). *Kumuk Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu.
- Radloff, W. (1960). *Versuch Eines Wörterbuches Der Türk Dialecte*. Mouton Publishers.
- Ramstedt, G. J. (1935) *Kalmückisches Wörterbuch*. Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Räsänen, M. (1969). *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türkischen Sprachen*. Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Sâmi, Ş. (2017). *Kamûs-ı Türkî*. Yeditepe yayınevi.
- Sarıkaya, M. (2006). Türkçede Makyaj Malzemesi Adlandırması ve allık~enlik Kelimesi Üzerine. *Journal of Turkish Studies*.30/III. Orhan Okay Armağanı, s. 109-118.
- Sevinç, N. (1987). *Eski Türklerde Kadın ve Aile*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Şirin, H. (2019). *Sözcük Hikayeleri, Sözlerde Saklı Kültür*. Bilge
- Tavkul, U. (2020). *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu.
- Tekin, T. (1960). Amca ve Teyze Kelimeleri Hakkında. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 8, 283-294.
- Tekin, T. (2020). *Orhon Yazıtları*. Türk Dil Kurumu.
- Tekin, T., Ölmez, M. (1999). *Türk Dilleri Giriş*. Simurg.

- Tekin, T., Ölmez, M., Ceylan, E. Ölmez, Z., Eker, S. (1995). *Türkmence- Türkçe Sözlük*. Simurg.
- Tezcan, S. (2010). Etimoloji Önerileri. *Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl konulu 3. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu*, 819-829.
- Tietze, A. (2016). *Tarihî Ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*. 4. Cilt K-L. TÜBA Yayınları
- Tietze, A. (2016). *Tarihî Ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*. 2. Cilt C-E. TÜBA Yayınları
- Tietze, A. (2016). *Tarihî Ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*. 3. Cilt F-J. TÜBA Yayınları
- Tietze, A. (2016). *Tarihî Ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*. 1. Cilt A-B TÜBA Yayınları
- Tietze, A. (2016). *Tarihî Ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*. 7. Cilt S-Ş. TÜBA Yay. Ankara
- Tietze, A. (2016). *Tarihî Ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*. 9. Cilt Y-Z. TÜBA Yay. Ankara
- Tietze, A. (2016). *Tarihî Ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*. 4. Cilt K-L. TÜBA Yay. Ankara
- Tietze, A. (2016). *Tarihî Ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*. 1. Cilt A-B. TÜBA Yay. Ankara
- Tietze, A. (2016). *Tarihî Ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*. 8. Cilt T-V. TÜBA Yay. Ankara
- Tietze, A. (2016). *Tarihî Ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*. 2. Cilt C-E. TÜBA Yay. Ankara
- Tokyürek, H. (2021). Eski Türkçede Kölelik. *Esengü Bitig, Doğumunun 60. Yılında Zühal Ölmez Armağanı*. Kesit yayınları, 755-772.
- Toparlı, R. (2003). *Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye*. Türk Dil Kurumu.
- Toparlı, R. (2017). *İrşadü'l-Mülük ve 's-Selatin*. Türk Dil Kurumu.
- Toparlı, R., Çögenli, S., Yanık, N. (1999). *El-Kavaninü'l-Külliyeye Li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye*. Türk Dil Kurumu.
- Toparlı, R., Çögenli, S., Yanık, N. (2000). *Kitab-ı Mecmu-ı Tercüman-ı Türki ve Acemi ve Mugali*. Türk Dil Kurumu.
- Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* (1969). IV. Cilt D. Türk Dil Kurumu.
- Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* (1975). VIII. Cilt K. Türk Dil Kurumu.
- Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* (1993). II. Cilt B. Türk Dil Kurumu.
- Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* (1993). III. Cilt C-Ç. Türk Dil Kurumu.
- Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* (1993). V. Cilt E-F. Türk Dil Kurumu.

- Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* (1993). VII. Cilt H-İ. Türk Dil Kurumu.
- Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* (1993). X. Cilt S-T. Türk Dil Kurumu.
- Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* (1993). XI. Cilt U-Z. Türk Dil Kurumu.
- Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* (2019). IV. Cilt I-N. Türk Dil Kurumu.
- Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* (2019). I. Cilt A-B. Türk Dil Kurumu.
- Uğurlu, M. (1984). *Munyetu’l-Guzat, Metin-İndeks*. (Yayın no: 329). [Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi.] YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Useev, N. (2012). Köktürk Harfli Yenisey Yazıtlarındaki Kadını Bildiren Kelimelerin Anlamına Göre Eski Türklerde Kadın İmajı. *Dil Araştırmaları*, 11, 57-66.
- Uydu Yücel, Mualla "Kıpçaklar", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kipcaklar#1> (Erişim tarihi: 23.12.2024).
- Uygur, V. C (2014). Dul (Tul) Kelimesine Dair. *XI. Milli Türkoloji Kongresi*, 11-13 Kasım 2014, Bildiri Kitabı, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Cilt 1, 187-202.
- Uygur, V. C. (2019). *Karakalpak Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu.
- Ünlü, S. (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur’an Tercümesi (TIEM 235v/3-450r7) (Giriş- Metin-İnceleme-Analitik Dizin)*. (Yayın no: 144348) Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi.
- Wilkins, J. (2021). Handwörterbuch des Altuigurischen, Altuigurisch-Deutsch-Türkisch. *Eski Uygurcanın El Sözlüğü, Eski Uygurca- Almanca-Türkçe*. Akademie der Wissenschaften zu Göttingen.
- XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü* (1972). Cilt VI U- Z. Türk Dil Kurumu.
- XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü* (1969). Cilt IV K-N. Türk Dil Kurumu.
- XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü* (1971). Cilt V O-T. Türk Dil Kurumu.
- XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü* (1967). Cilt III E-İ. Türk Dil Kurumu.
- XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü* (2019). Cilt III E-İ. Türk Dil Kurumu.
- XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü* (2019). Cilt VI U-Z. Türk Dil Kurumu.
- Yavuzarslan, P. (2009). *Osmanlı Dönemi Türk Sözlükçülüğü*. Tiydem.
- Yong Song Li (1999). *Türk Dillerinde Akrabalık Adları*. Simurg.
- Yong Song Li (2019.) *Türk Dillerinde Akrabalık Adları*. Türk Dil Kurumu.
- Yudahin, K. (2011). *Kırgız Sözlüğü*. (Çev. Abdullah Taymas) Türk Dil Kurumu.
- Yunusoğlu, M.K. (2012). *Uygurca-Çince İdikut Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu.

Yusupova, N. (2023). Türkçe-Özbekçe Sözlük. Türk Dil Kurumu.

Yüce, N. (1988). *Mukaddimetü 'l-Edeb. Harezmi türkçesi ile Tercümelî Şu'şter Nüshası Giriş Dil Özellikleri Metin İndeks*. Türk Dil Kurumu.

Yüksekkaya, G. S. (2007). Kalın ve Çeyiz. *Hediye Kitabı*, Kitabevi, 396-406.

Zajaczkowski, A. (1958). *Bulgat Al-Mustaq fi Lugat At-Turk wa-l-Qifzaq*. Panstwowy Wydawnictwo Naukowe.

Zajaczkowski, A. (1961). *Najstarsza Wersja Turecka Husrav u Sirin Qutba, Csesc 3 Słownik*. Panstwowy Wydawnictwo Naukowe.

EKLER

Ek 1. Dizin

Abak , 53, 80, 82, 83	Kelin , 49, 50, 80, 82, 83
Aylu , 32, 79, 81, 83	Kerşen , 59, 80, 82, 84
Bararar , 54, 83	ķırnaķ , 42, 45, 79, 81, 83
Bezevü , 54, 80, 82, 83	Kısır , 33, 34, 79, 81, 83
Bilezik , 55, 80, 82, 83	ķız , 30, 39, 79, 81, 83
Boş , 37, 79, 81, 83	ķız oğlan , 39, 79, 81, 83
Bükter , 69, 80, 82, 84	ķirşen , 59
Bürünçek , 63, 80, 82, 84	ķiyemek , 66, 84
Çiçe , 47, 48, 80, 82, 83	ķösnüyüptür , 34, 35, 79, 81, 83
Çimdivüç , 56, 61, 84	ķözenek , 66, 67, 84
Ébçi , 26, 79, 81, 83	ķuma , 43, 79, 81, 83
Ebşi , 26	ķundesş , 44, 83
Egeçi , 48, 80, 82, 83	ķüpe , 60, 80, 82, 84, 86
Eñlik , 56, 57, 80, 82, 84	Oynaş , 45, 46, 79, 82, 83
Épçi , 26	şırđa , 57
Ersük , 46, 47, 80, 82, 83	Sızga , 57
Evdaş , 38, 79, 81, 83	Sulangır , 50, 83
ĥatun , 27, 28, 79, 81, 83	Tepe , 61, 80, 82, 84
Isırđa , 57, 80, 82, 84	Tul , 39, 40, 79, 81, 83, 91
Isırđak , 57, 60	Tüge , 45, 79, 82, 83
İbçi , 26	ţayza , 51, 80, 82, 83
İlti , 27, 28, 29, 79, 81, 83	Uragut , 29, 30, 79, 81, 83, 88
ķabarçuk , 58	Ūkütüptür , 35, 36, 79, 81, 83
ķalın , 64, 80, 82, 84	Yabuķ , 67, 81, 83, 84
ķaravaş , 41, 42, 83	Yaşmak , 68, 84
ķatun , 27, 28	Yenge , 50, 51, 80, 82, 83
ķayın ana , 52, 80, 82, 83	Yıkız , 45, 79, 82, 83
Kebe , 33, 79, 81, 83	Yolkovuş , 61, 62, 84
Kebin , 65, 80, 82, 84	Yükli , 36, 79, 81, 83
Kečkün , 65, 66, 84	Yükter , 69, 81, 83, 84

Ek 2. Tablo

Tarihî Türk Yazı Dillerindeki Durumlarını Gösteren Tablo:

Bu tabloda sözcüklerin tarihî dönemlerde hangi anlamlarda mevcut olduğunu göstermek için hazırlanmıştır. Sözcüklerin anlamları tabloya eklenmiş ve geçirdiği anlam değişmeleri gösterilmiştir.

Tablo 1 Tarihî Türk Yazı Dillerindeki Durumlarını Gösteren Tablo

Söz- cük	Köktürk T.	Uygur T.	Karahan T.	Harez m T	Kıpçak T.	Altın- Orda T.	Memlü k Kıpçak T.	Çağa tay T.

Ébçi	-	Eş, kadın	kadın	Eş	kadın	kadın	kadın	kadın
hatun	hatun	Hatun, kraliçe	hatun	Hatun, kadın	Hatun, kadın	kadın	kadın	hatun
İlti	-	-	-	-	-	hanım	kadın	elti
Uragut	-	-	kadın	kadın	-	-	kadın	-
Қız	kız	kız	kız	kız	kız	-	kız	-
Aylu	-	-	-	-	Hamile	-	hamile	aylığ
Kebe	-	-	-	-	-	-	gebe	gebe
Kısır	-	-	kısır	-	-	kısır	kısır	kısır
Kösnüyüptür	-	-	-	-	-	-	kısır	-
Ükütüptür	-	-	-	-	-	-	kısır	-
Yükli	-	-	hamile	hamile	-	hamile	hamile	-
Boş	-	Serbest	serbest	-	-	serbest	Kocasın -dan ayrılmış	bus
Evdaş	-	-	-	-	-	-	Eş, hanım	-
Қızoғlan	-	-	-	bakire	-	-	bakire	Kız oғlan
Tul	-	dul	dul	dul	dul	-	dul	dul
Kara-vaş	-	Cariye	cariye	cariye	cariye	cariye	cariye	-
Қırнақ	-	-	cariye	-	-	hizmetçi	cariye	cariye
қума	-	-	-	kuma	kuma	kuma	kuma	kuma
Kündeş	-	-	-	-	-	-	ortak	ortak
Tüge	-	-	-	-	-	-	cariye	-
Yıkız	-	-	-	-	-	-	kuma	-
Oynaş	-	-	metres	-	metres	-	metres	metres
Ersük	-	-	fahişe	-	fahişe	fahişe	fahişe	-
Çiçe	-	-	-	-	-	-	hala	Hala, teyze
Egeçi	-	abla	-	-	hala	-	abla	abla
Kelin	gelin	gelin	gelin	gelin	gelin	gelin	gelin	gelin
Sulanğır	-	-	-	-	-	-	gelin	-

Yenge	-	yenge	yenge	-	-	yenge	yenge	yenge
Tayza	-	-	-	-	-	-	teyze	teyze
Kayınana	-	-	-	-	Kaynana	Kaynana	Kaynana	-
Abak	-	-	-	-	-	-	Koku kutusu	-
Bararar	-	-	-	-	-	-	puvra	-
Bezevü	-	-	-	-	-	-	puvra	-
Bilezik	-	Bilezik	Bilezik	bilezik	-	-	Bilezik	bilezik
Çimdivüç	-	-	-	-	-	-	cımbız	-
Eñlik	-	-	allık	allık	-	allık	allık	enlik
Isırğa	-	Küpe	-	küpe	-	küpe	küpe	-
Qabar-çuk	-	-	tabut	-	-	-	Koku kutusu	-
Kerşen	-	-	üstübeç	Üstübeç	-	-	kirşen	kirşen
Küpe	-	-	küpe	küpe	-	-	küpe	-
Tepe	-	-	-	-	-	-	Kadın süs eşyası	-
Yolkovuş	-	-	-	-	-	-	cımbız	-
Büktür	-	-	-	-	-	-	Deveye koyulan beşik	-
Bürünçek	-	-	yaşmak	örtü	-	örtü	örtü	Baş örtüsü
kalın	-	-	mihr	mehir	-	-	çeyiz	-
Kebir	-	-	-	Nikah parası	-	-	Mehir	-
Keçkün	-	-	-	-	-	-	Kadın üst urbası	-
Kiymek	-	-	-	zırh	-	-	Uzun kadın gömleği	-
Közene	-	-	-	-	-	-	yaşmak	-
Yabuq	-	-	-	Örtü	örtü	-	Baş örtüsü	yapuk

Yaş- mağ	-	gizlem ek	gizleme k	örtü	Gizle- mek	-	örtü	örtü
Yükt er	-	-	-	-	-	-	Deveye koyulan çadır	-

Çağdaş Türk Yazı Dillerindeki Durumlarını Gösteren Tablo:

Bu tablo sözcüklerin çağdaş Türk yazı dillerinde hangi şekilde mevcut olduğunu göstermek için hazırlanmıştır.

Tablo 2 Çağdaş Türk Yazı Dillerindeki Durumlarını Gösteren Tablo

Sözcük	Tat.	Başk.	Kır.	Kzk.	Kklp	Nog.	K Balk	Kum.	Ka- ray.
Ébçi	-	-	epci	-	-	-	-	-	-
hatun	hatın	katın	katın	qatın	qatın	-	-	qatın	katın
İlti	-	-	-	-	elti	-	-	-	-
Uragut	-	urağıt	-	urğası	-	-	-	-	-
Qız	kız	kız	kız	qız	qız	qız	kız	qız	-
Aylu	-	-	-	-	-	-	-	aylı	-
Kebe	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kısır	kısır	kısır	kısır	qısır	qısır	qısır	-	qısır	-
Kösnü yüptür	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ükütü ptür	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Yükli	Yöklé	yöklö	cüktü	cükti	jükli	yükl i	-	-	-
Boş	buş	buş	boş	Boşan -	-	-	boş	-	boş
Evdaş	evdeş	-	-	-	-	-	-	-	-
Qız oğlan	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Tul	tol	tol	tul	tul	tul	-	tul	tul	tul
Kara- vaş	-	-	-	-	-	-	Kara- vaş	-	Kara- vaş
Qırnaq	-	-	-	-	-	-	-	-	-
quma	-	koma	-	kuma	-	-	-	-	kuma
Kün- deş	Kön- deş	Kön- deş	Kün- döş	Kün- des	Kün- -des	-	Kün- -deş	-	-
Tüge	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Yıqız	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Oynaş	uynaş	uynaş	oynoş	oynaş	oyna s	-	-	oynaş	-

Ersük	-	-	-	-	-	-	-	ersek	-
Çiçe	-	-	çeçe	şeşe	-	-	-	-	-
Egeçi	-	-	-	-	-	-	-	egeçi	-
Kelin	kilen	kilen	kelin	kelin	kelin	kelin	kelin	gelin	-
Sulan- gır	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Yenge	Cıngı	Yénge	cenge	cenge	Jenğ e	Yeñ- ge	-	-	-
Fayza	-	-	Tay ece	-	-	-	-	-	-
Qayın ana	kayna na	-	Kayın ene	kayın ene	-	-	-	Qayın ana	-
Abaq	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Bara- rar	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Bezevü	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Bilezik	Béle- zék	Béle- zék	Bile- rik	Bile- zik	Bile- zik	-	-	Bile- zik	-
Çimdi- vüç	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Eñlik	-	-	endik	-	-	-	-	-	-
Isırğa	-	Hırğa	Sırğak	Sırğa	Sırğ a	sırğa	sırğa	-	Sırğa
Qabar- çuq	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kerşen	Kér- şen	Kér-şen	-	-	-	-	-	-	-
Küpe	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Tepe	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Yolko- vuş	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Bükter	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Bürün çek	Börke nçék	Börken sék	Bürkö -	Bürke nşi	-	-	-	-	-
qalın	kalım	kalın	Kalı- nğ	-	qalıñ	-	kalın	qalın	-
Kebin	-	-	-	-	-	Ke- bin	-	gebin	-
Keç- kün	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kiy- mek	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Köze- nek	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Yabuq	yabık	yabık	Ca- buu	cabuv	jabıq	-	Ca- buv	yabıq	yabuk

Yaş- mağ	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Yükter	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Özbek Türkçesi, Yeni Uygur Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi ve Türkmen Türkçesi

Tablo 3 Özbek Türkçesi, Yeni Uygur Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi ve Türkmen Türkçesi

Sözcük	Özbek Türkçesi	Yeni Uygur Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi	Türkmen Türkçesi
Ébçi	-	-	-	-
hatun	xotin	Xotun	xatun	hatın
İlti	-	-	elti	-
Uragut	-	-	urağut	-
Qız	-	-	qız	gız
Aylu	-	-	-	-
Kebe	-	-	-	gebe
Kısır	qısır	kisir	qısır	gısır
Kösnüyüptür	-	-	-	-
Ükütüptür	-	-	-	-
Yükli	-	-	yüklü	-
Boş	-	-	boş	boş
Evdaş	-	-	-	-
Qız oğlan	-	-	-	-
Tul	-	tul	dul	dul
Karavaş	-	-	-	-
Qırnaq	-	-	-	-
quma	-	-	-	-
Kündeş	kundosh	kündeş	günü	-
Tüge	-	-	-	-
Yıqız	-	-	-	-
Oynaş	-	oynaş	-	oynaş
Ersük	-	-	ersek	-
Çiçe	-	-	çiçe	-
Egeçi	-	-	-	-
Kelin	kelin	-	gelin	gelin
Sulangır	-	-	-	-
Yenge	yanga	-	yenge	Yençe
Fayza	xola	-	xala	-
Qayın ana	qaynona	-	Qayın ana	Gayın ene
Abaq	-	-	-	-
Bararar	-	-	-	-
Bezevü	-	-	-	-
Bilezik	bilaguzuk	-	bilerzik	-
Çimdivüç	-	-	-	-

Eᅇlik	-	Eᅇlik	enlik	-
Isirga	Sirg'a	-	sıręa	ısrıga
ᅇabarᅇuk	-	-	-	-
Kerşen	-	-	kirşan	-
Küpe	-	-	-	-
Tepe	-	-	-	-
Yolkovuş	-	-	-	-
Bükter	-	-	-	-
Bürünᅇek	-	-	bürünᅇek	Bürenᅇek
ᅇalın	-	-	-	-
Kebin	-	-	-	-
Keᅇkün	-	-	-	-
Kiymek	-	-	-	-
Közenek	-	-	-	-
Yabuᅇ	-	-	-	-
Yaşmaᅇ	yaşmak	-	yaşmaᅇ	-
Yükter	-	-	-	-